

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Uitgehuwelijkt aan een oude man: een vroegnieuwgrieks gedicht. Kritische editie, vertaling met inleiding, commentaar en woordenlijst

Beijerman, J.I.; van Gemert, A.F.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Beijerman, J. I., & van Gemert, A. F. (2006). *Uitgehuwelijkt aan een oude man: een vroegnieuwgrieks gedicht. Kritische editie, vertaling met inleiding, commentaar en woordenlijst*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Uitgehuwelijkt aan een oude man
Een vroegnieuwgrieks gedicht

Uitgehuwelijkt aan een oude man
Een vroegnieuwgrieks gedicht

Η κακοπαντρεμένη

La malmariée

Kritische editie, vertaling
met Inleiding, commentaar en woordenlijst

Ireen Beijerman - Arnold van Gemert
Universiteit van Amsterdam

Amsterdam 2006

Aan Arnold die mij uitnodigde om samen onderzoek naar deze tekst te doen.

Aan Ireen voor alles wat ze heeft bijgedragen

Inhoudsopgave

Voorwoord	4-5
Bibliografie	6-8
Inleiding	9-35
1.Samenvatting	10
2.Tekst en context	11-15
3.Historisch kader	16-19
4.Handschrift	20-21
5.Taal	22-27
6.Metrum en rijm	28-33
7.Principes van de editie	34-35
Editie	36-49
Sigla	36
Tekst en vertaling	37-49
Commentaar	50-71
Woordenlijst	72-79

Voorwoord

Het is een goed gebruik om bij het afscheid, bij de afsluiting van een loopbaan een mooi cadeau te geven. Hoewel mijn afscheid al weer enkele jaren achter me ligt, hebben Ireen en ik besloten elkaar als afscheidsgeschenk een gezamenlijke teksteditie te geven. Wij willen hiermee in het bijzonder de dubbele afronding van de kant van Ireen vieren. De publicatie van deze studie valt dus samen met haar afscheid als vakreferente Nieuwgrieks en Byzantinologie van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam (en lid van de leerstoelgroep Nieuwgriekse taal- en letterkunde en Byzantinologie). Het werk zelf is ook een bekroning van haar studie Nieuwgriekse taal en cultuur en van haar liefde voor de Middeleeuwen.

Voor wie Ireen en mij kent, is het geen verrassing dat we op een middeleeuwse tekst uitkwamen. Ireens liefde voor de letterkunde van de middeleeuwen, en in het bijzonder de letterkunde van, voor en over vrouwen, manifesteerde zich al tijdens haar verblijf aan de Universiteit van Utrecht toen zij zich bezig hield met de *Serranillas* van Juan Ruiz, Arcipreste de Hita die zij vergeleek met de Provençalse en de Galicische herderinnen-poezie. Intrigerende middeleeuwen!

Tijdens haar studie Nieuwgrieks aan de UvA werd zij zich er tijdens mijn colleges over onderwerpen uit de vroegnieuwgriekse letterkunde van bewust hoe sterk de middeleeuwen, juist van het taalgebied van Byzantium en het latere Griekenland, haar fascineerden. Zij leerde zien dat het hele Middellandsezegebied, de hele Griekse en Romaanse wereld, een ontmoetingsplaats was waar ideeën circuleerden en thema's werden verspreid, waar lokale dichters zich door lieten inspireren.

Haar onder mijn leiding geschreven scriptie over de Kretenzische *Apolloniosroman* leidde tot de vraag of wij ons niet samen aan de uitgave van die tekst of een andere zouden kunnen wagen. Die tekst bleek al vastgelegd. Aan het prachtige ‘*Twistgesprek van een jongen en een meisje*’ waaraan wij al begonnen waren, werkten in Italië en Duitsland al jaren jonge collega's. Toen kwam de *Περί γέροντος να μην πάρει κορίτσι*, door ons *Η κακοπαντρεμένη*, ‘*De ongelukkig gehuwde*’, genoemd, in zicht: een gecompliceerd literair document, in velerlei opzichten in de Griekse wereld enig in zijn soort. Nergens vonden wij een tekst die dit unieke karakter had: geschreven voor vrouwen, waarschijnlijk door een vrouw, een waarschuwing tegen het huwelijk van een jong meisje met een oude man.

Het was een vreugde deze tekst te behandelen. En samenwerken aan een tekst, dat wist ik uit ervaring, is een enorme belevenis. Twee weten niet alleen meer dan één. Ze vullen elkaar aan. Bovendien ziet de één soms direct iets waar de ander nooit opgekomen zou zijn. Je wordt dan ook gedwongen voortdurend met sterkere argumenten te komen. Hoe meer details zichtbaar werden des te meer vragen dienden zich aan. Ons onderzoek naar parallellen voor deze tekst bracht ons inderdaad in contact met de middeleeuwse literatuur en kunst van de Griekse, de Romaanse en de Germaanse wereld. Wij presenteren in deze nieuwe teksteditie een buitengewoon interessante tekst, zo goed mogelijk geplaatst in zijn literair en historisch kader. We bieden een groot aantal antwoorden, maar sommige vraagstukken blijven onopgelost.

Wij willen de mensen bedanken die elk op hun wijze bijgedragen hebben aan de voltooiing van dit werk. In de eerste plaats willen wij prof. dr. Ria Lemaire van de Universiteit van Poitiers bedanken voor het enthousiasme waarmee zij deze tekst omarmde, voor haar bereidwilligheid een middag samen met ons over de tekst te discussiëren

waardoor ons inzicht in het complexe karakter ervan vergroot werd. Door haar kennis hebben wij vanuit een andere optiek naar deze tekst als een ‘vrouwentekst’ leren kijken. Wij danken ook onze collega van Neerlandistiek, Dr. Willem Kuiper, voor zijn bemoeienis met de tekst op een moment waarop wij met veel vragen worstelden.

Wij danken de medewerkers van de uitleen van de verschillende universiteitsbibliotheken en van die van het Bungehuis in het bijzonder voor hun bereidwilligheid boeken en tijdschriftartikelen uit binnen- en buitenland voor ons te laten komen.

Wij zijn de leerstoelgroep Nieuwgriekse taal- en letterkunde en Byzantinologie van de Universiteit van Amsterdam zeer erkentelijk voor hun bereidheid de fondsen voor het publiceren van dit boek beschikbaar te stellen.

Grote dank zijn wij verschuldigd aan onze collega Dr. Walter Brokkaar. Hij heeft ons geholpen om in de laatste fase van het drukklaar maken, van een chaotisch geheel van lettertypes en stijlen een aanvaardbare tekst te maken.

Tot slot bedanken wij elkaar: Ireen Beijerman voor haar heldere inzicht in bepaalde problemen, het bieden van oplossingen, het aandragen van nieuwe gezichtspunten en haar grenzeloze optimisme, Arnold van Gemert voor zijn altijd inspirerende en vitaliserende deelname aan dit project waarvan hij het leeuwendeel voor zijn rekening heeft genomen.

Bibliografie

Studies

- Ashtor 1978 E. Ashtor, *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, London.
- Bakker-van Gemert 1972 W.F. Bakker - A.F. van Gemert, 'The Ρίμα παρηγορητική of Marinus Phalieros. A critical edition with introduction, notes and index verborum', in: W.F. Bakker-A.F. van Gemert-W.J. Aerts (eds), *Studia byzantina et neohellenica neerlandica*, Leiden, 74-195.
- Bakker-van Gemert 1977 W.F. Bakker - A.F. van Gemert, *The Λόγοι διδακτικοί of Marinus Phalieros*. A critical edition with introduction, notes and index verborum, Leiden.
- Barger 1931 George Barger, *Ergot and ergotism, a monography*, London
- Caracausi 2003 Maria Caracausi, *Ριμάδα κόρης και νέου. Contrasto di una fanciulla e di un giovane*. Edizione critica, introduzione, commento e traduzione, Roma.
- Dähne 1933 Rudolf Dähne, *Die Lieder der Maumariée*, Halle.
- Danezis 2002 Γιώργος Δανέζης, «Senex amans, το δημώδης ποίημα για τον γέρο και το κορίτσι (Περί γέροντος)», in: Π. Αγαπητός - Μ. Πιερής (red.), «Γ'Αδόνιν κείνον που γλυκά θλιβάται». Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημώδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση, Ηράκλειο, 427-455.
- Fritsch-Staar 1995 S. Fritsch-Staar, *Unglückliche Ehefrauen: zum deutschsprachigen Malmariée*, Berlin.
- van Gemert 1980 Arnold van Gemert, *Μαρίνου Φαλιέρου Ερωτικά όνειρα*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο [Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 4], Θεσσαλονίκη.
- Hetherington 1974 P. Hetherington (ed.), *The Painter's Manual of Dionysius of Fourna*, London.
- Heyd 1923 Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, Leipzig.
- Kechayoglou 2005 Γ. Κεχαγιόγλου, *Απολλώνιος της Τύρου*. Υστερομεσαιωνικές και νεότερες ελληνικές μορφές, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 2005, τόμ. 1-2.2.
- Konomos 1970 Ντίνος Κονόμος, *Ζακυνθινά Χρονικά (1485-1953)*, Αθήνα.
- Kostis 1995 Κ.Ρ. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης*. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου 14ος - 19ος αιώνας, Ηράκλειο.
- Koukoules 1949 Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός Γ'*, Collection de l'Institut français d'Athènes 43, Αθήνα.
- Lemaire 1987 Ria Lemaire, *Passions et positions. Contribution à une sémiotique du sujet dans la poésie lyrique médiévale en langues romanes*, Amsterdam.
- Vakalopoulos 1968 Α.Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*. Γ' Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι αγώνες για την πίστη και

- την ελευθερία, Θεσσαλονίκη.
- Vejleskov 2005 Peter Vejleskov, “Codex Vindobonensis theologicus graecus”, in: D. Holton, T. Λεντάρη, U. Moennig, P. Vejleskov (reds.), *Κωδικογράφοι, συλλέκτες, διασκευαστές και εκδότες. Χειρόγραφα και εκδόσεις της όψιμης βυζαντινής και πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα, 23-26 Μαΐου 2002, προς τιμήν των Hans Eideneier και Arnold van Gemert, Ηράκλειο, 179-214.*
- Wagner 1874 G. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Leipzig.
- Woordenboeken*
- Babiniotis Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων. Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό, Ορθογραφικό, Συνωνύμων-Αντιθέτων, Κυρίων Ονομάτων, Επιστημονικών όρων, Ακρωνυμίων, Αθήνα 1998.*
- Dhimitrakos Δ. Δημητράκος, *Μέγα Λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας. Δημοτική, καθαρεύουσα, μεσαιωνική, μεταγενέστερα, αρχαία, Α' - Θ', Αθήνα 1964.*
- ILNE *Ιστορικό Λεξικόν της Νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων, Ακαδημία Αθηνών, τόμος Α', Αθήνα 1933-.*
- Kazazes e.a. I.N.Καζάζης κ.ά., *Επιτομή του λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100-1669) του Εμμανουήλ Κριαρά, Θεσσαλονίκη Α' (Α-Κ) 2001, Β' (Λ-Παραθήκη).*
- Kriaras Ε.Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας 1100-1669, Θεσσαλονίκη 1969-.*
- Κοντομίχης Π. Κοντομίχης, *Λεξικό του Λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος. (Ιδιωματικό - Ερμηνευτικό - Λαογραφικό) [Λαογραφικά Λευκάδας 7], Αθήνα 2001.*
- LKN *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1998.*
- Meyer-Lübke W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg* ⁵1972.
- Pangalos Γ.Ε. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης, Α' - ΣΤ', Αθήνα 1955-1975.*
- Tsitselis Η.Α. Τσιτσέλης, *Γλωσσάριον Κεφαλληνίας, Αθήνα, Δ.Ν. Καραβία: Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών 261, Αθήνα 1996 (ανατύπωση των Νεοελληνικά ανάλεκτα περιοδικώς εκδιδόμενα υπό του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, τόμος Β', φυλλ. Γ' - Ε', Αθήνα 1875).*
- Zoes Λ. Ζώης, *Λεξικόν ιστορικών και λαογραφικών Ζάκυνθου, Αθήνα 1963.*

Teksten/tekstedities

De edities van de onderstaande literaire teksten waarnaar in de Inleiding en het commentaar verwezen wordt, zijn alle opgenomen in de bibliografie van het

woordenboek van het Middeleeuws Grieks van Emmanouil Kriaras (zie Bibliografie, woordenboeken: Kriaras). In het algemeen zijn, tenzij anders aangegeven, de meest recente kritische edities gebruikt.

(Petros?) Bergadhis, *Απόκοπος*
 Georgios Chortatsis, *Ερωφίλη*
 Georgios Choumnos, *Κοσμογέννησις*
 Leonardos Dellaportas, *Ερωτήματα*
 Markos Dhefaranas, *Λόγοι διδακτικοί*
 Marinos Falieros, *Λόγοι διδακτικοί*
 Ιστορία
 Θρήνος εις τα Πάθη του Χριστού
 Ρίμα.παρηγορητική
 Emmanouil Limenitis, *Θανατικόν*
 Ιστορική εξήγησις περι Βελισαρίου,
 Ioannis Pikatoros , *Ρίμα θρηνητική*
 Manolis Sklavos, *Συμφορά της Κρήτης*
 Andreas Sklendzas, *Ύμνος στη Μαρία Μαγδαληνή*
 Ioannis-Andreas Troilos, *Βασιλεύς ο Ροδολίνος*

Δημόδη ποιήματα αγνώστου συγγραφέως
Διγενής. Ζ
Διήγησις του Αλεξάνδρου
Λίβιστρος και Ροδάμνη
Παλαιά και Νέα Διαθήκη
Πουλλόλογος
Ριμάδα κόρης και νιου
Ηπειρωτικός Σπανέας.

Inleiding

Samenvatting

De auteur spreekt in zijn voorwoord zijn gehoor van heren, ouders en mensen met pasgetrouwde en trouwlustige meisjes toe. Hij maakt zich bekend als kenner van de wereld en van de genoegens en de pijn die liefde met zich mee kan brengen. Als ervaren dichter heeft hij zijn leerdicht op rijm gesteld opdat zijn publiek het uit zijn hoofd kan leren. Als ze het niet met hem eens zijn, mogen ze hem onderbreken.

In het eigenlijke gedicht waarschuwt hij zijn gehoor voor de gevolgen van het uithuwelijken van een jonge maagd aan een oude man omwille van materieel gewin als kleding, geld, wijngaarden. In felle bewoordingen stelt hij de lichamelijke zwakte van de oude man aan de kaak: hij heeft een slechte lichamelijke conditie, bij het liefdesspel rochelt en hijgt hij, en hij kan haar niet plezieren met zijn stinkende kussen. Als ze 's ochtends zich mooi moet maken voor de oude man, vervloekt ze haar eigen lot en heeft er spijt van dat ze gezwicht is voor de mooie kleding die het huwelijk haar opleverde, terwijl hij haar alleen maar pijn doet en tot niets in staat is. Haar irritatie reageert de jonge vrouw 's morgens af op haar dienstmeisje, omdat die de afwas niet heeft gedaan, het bed niet opmaakt en van alles vergeet. Ze slaat haar op haar hoofd met haar schoen en schopt haar. Ze valt zelfs uit tegen de huisdieren. Tot besluit van die scène vervloekt ze de koppelaars en iedereen die dit ongelijke huwelijk heeft bekokstoofd.

In plaats van in het klooster te gaan om voor zijn zonden te boeten, heeft de oude man de maagdelijkheid van het jonge meisje genomen. De dichter wenst in zijn woede dat hij het maar eerder had gehoord. Zich direct tot de jonge vrouw richtend noemt hij het een onrecht dat ze met zo'n vieze oude bok getrouwd is. Hij geeft haar zelfs het advies om een jonge man als minnaar aan haar zij te nemen en hij beschrijft de geneugten van het liefdesspel tussen jonge mensen.

Tot slot roept de dichter de vrouwen nogmaals op verstandig te zijn: iedere vrouw moet haar man zelf uitkiezen en niet zwichten voor geld en daarmee haar jeugd verkopen aan een oude man. Want die zou er alles voor geven om zich weer jong te voelen. Zorg dus voor een goede levensgezel en God zorgt voor het overige.

Tekst en context

Structuur

De tekst die tot nu toe in de literatuur bekend is onder de naam *Περί γέροντος να μην πάρει κορίτσι* en door ons is omgedoopt in *Η κακοπαντρεμένη*, lijkt bij eerste lezing een goed samenhangend geheel te zijn. Bij nadere beschouwing blijkt het een zeer complexe tekst te zijn, die uit diverse onderdelen bestaat. Alle hebben ongeveer hetzelfde thema, maar zijn nu eens tot een groep vrouwen gericht, dan weer tot één in het bijzonder, en soms in het algemeen in de derde persoon pluralis gesteld. De volgende bestanddelen zijn te onderscheiden:

- een proloog, in wezen tot een vrouwelijk publiek gericht, waarin de dichter zich op zijn ervaring laat voorstaan en de vrouwen aanraadt het leerdicht uit het hoofd te leren. Wie bezwaren heeft tegen de inhoud, hoeft maar een kik te geven, en hij zal geen woord meer zeggen (vss. 1-18).
- verwensingen aan het adres van familieleden van de jonge vrouw of de jonge vrouw zelf, die uit economische overwegingen ingestemd hebben met zo'n ongelijk huwelijk (vss. 19-30).
- een beschrijving van de impotentie van de oude man (vss. 31-56).
- een beschrijving van een ochtendscène na een zwarte nacht en de gedachten van het meisje (vss. 57-80).
- een tot de moeders/vrouwen gerichte beschrijving van de machteloosheid van de oude man (vss. 81-92).
- een ochtendscène van de jonge vrouw met haar dienstmeisje en verwensing van degenen die voor dit ongelijke huwelijk verantwoordelijk zijn (vss. 93-122).
- verwensing aan het adres van de oude man die zich in het klooster had moeten terugtrekken (vss. 123-34).
- een tot de jonge vrouw gerichte reeks vragen die culmineren in het advies een jonge man (als minnaar) te nemen, met beschrijving van het liefdesgenot (vss. 135-62).
- lofprijzing van de liefde van de jonge man (vss. 163-66) met daaraan verbonden een tot de vrouwen gericht advies om verstandig te zijn bij de keuze van de man (vss. 167-70).
- een soortgelijk advies in de derde persoon meervoud (vss. 171-78).
- een advies aan de vrouwen om zich niet door geld te laten verleiden. Een oude man zou er alles voor over hebben om weer jong te worden (vss. 179-84).
- het slot-advies: geniet dus van jullie jeugd, kies een even jonge man. God zal voor de rest zorgen (vss. 185-90)
- wie dit gedicht goed hoort, zal er goed aan doen verre te blijven van het kwijlen van de oude man, die hoe ouder hij wordt, des te meer verliest hij zijn verstand (vss. 191-98).

Oorspronkelijke vorm

We mogen ons gelukkig prijzen dat dit korte gedicht, ook al is het maar in één handschrift, overgeleverd is. We dienen echter wel het volgende te beseffen: het is tot ons gekomen in een handschrift waarvan bekend is dat de copist Dhimitrios de berijmde teksten die hij voor zich had zonder aanzien 'des teksts' overschreef.¹ En als men bereid is aan hem niet veel meer dan de karakteristieke copistenfouten toe te schrijven (zie Hoofdstuk, Handschrift), dan hebben zijn voorgangers in de meeste gevallen het grote

¹ Zie b.v. Kechagioglou 2005, 2.1, 958-59. In de *'Ρίμα θρηνητική'* van Ioannis Pikatoros uit Rethymno is van de in het handschrift V overgeleverde tekst van meer dan 560 verzen slechts de helft oorspronkelijk. Het eigenlijke slot van het werk is verloren gegaan. De laatste 194 vss. (370-563) vormen een latere toevoeging. Daarnaast heeft een bewerker de tekst op allerlei punten met tientallen verzen verrijkt.

bewerkingswerk al gedaan. Zo is voor veel teksten in recente edities al aangeduid of aangetoond dat gedeeltes van het betreffende werk, soms hele episodes, voornamelijk aan het eind van het werk, maar vaak ook op andere plaatsen, zijn toegevoegd.²

Ook in het geval van de *'Ongelukkig gehuwde'* hebben we de slotverzen (vss. 191-98) die evident van een andere dichter stammen als een interpolatie aangemerkt. Dezelfde interpolator is verantwoordelijk voor de toevoeging van de vss. 171-78. Daarnaast zijn er nog enkele disticha volgens ons verdacht (vss. 87-88, 115-20, 153-54). Maar ook in de rest van het werk heeft men als lezer vaak de indruk dat een bepaalde overgang niet goed loopt, dat de structuur van het gedicht niet altijd even helder is, dat er een wisseling te bespeuren is van de aangesproken persoon en dat bepaalde verzen een uitbreiding lijken te zijn van wat ervoor al beter en beknopter gezegd is. De moeilijkheid is dat een bewerker in een bepaald stadium van de teksttraditie, mogelijk pas Dhimitrios zelf, maar het zou ook in een eerdere fase geweest kunnen zijn, geprobeerd heeft het gedicht zijn vrouwelijke verteller/auteur af te nemen. Dat is hem zo goed gelukt dat tot nu toe nog niemand op het idee is gekomen de vereiste vrouwelijke vormen opnieuw in te voeren of zelfs het gedicht aan een vrouw toe te schrijven.

Dit onderdeel van de bewerking kon nog wel, met zekerheid, door ons gesignaleerd worden. Maar behoren b.v. alle Falieros-reminiscenties (vss. 5-7, 9-10, 32, 34, 155 e.v.) tot de oorspronkelijke kern van het gedicht of stammen ze van een grote bewerker? Is de kleine 'novelle' over de humeurige jonggehuwde vrouw en haar dienstmeisje onderdeel van de eerste vorm van het gedicht? Wie het gedicht met deze ogen leest of alleen afgaat op de hierboven weergegeven samenvatting van de bestanddelen, komt steeds meer tot de ontdekking dat de *'Ongelukkig gehuwde'* een tekst in ontwikkeling is.

Het beginpunt zou een *'chanson de toile'* of een *'malmaritata'*-lied' of klacht geweest kunnen zijn. Op een bepaald moment in de 15e eeuw heeft een vrouw van dit oorspronkelijke idee een berijmde waarschuwing gemaakt voor jonge meisjes die aan een oude man 'verkocht' werden om wille van de 'bruidegomsschat', bestaande uit geld, kleren en opbrengst van grondbezit. In dit stadium of hierna zijn de oudeman-vijandige elementen eraan toegevoegd. Dit zou gebeurd kunnen zijn in een periode van economische teruggang, waarin jonge mannen ontdekten dat zij buitenspel stonden en dat grijsaards met geld er met de jonge meisjes vandoor gingen. Op deze manier is het oorspronkelijk vrij korte lied/gedicht, in een bepaalde fase mogelijk mondeling, langzaam uitgegroeid tot een groter geheel. Vanaf het moment dat het (opnieuw) op schrift werd gesteld, is er verder aan geschaafd totdat uiteindelijk de vrouwelijke auteur en verteller ook verdwenen waren. Gelukkig is men in dat laatste niet helemaal geslaagd.

Auteur

In deze korte tekst van bijna 200 vss. is de aanduiding van het geslacht van de verteller niet eenduidig. In de vss. 7 (*εγώ ο πολυπαθής*) en 134 (*θυμούμενος συχνοτρομώ και όλος μέσα φλέγω*³) wijzen de vorm van het lidwoord (vs. 7) en de uitgang van het participium en indefinitum (vs. 134) op een mannelijke verteller. In vs. 123 daarentegen (*Τότε γουρ-*

² Dit is trouwens bij middeleeuwse teksten, niet alleen bij de Nieuwgriekse, eerder regel dan uitzondering. Zie over dit soort problemen op het gebied van het Nieuwgriekse de verzamelbundel: Hans Eideneier, Ulrich Mönnich, Notis Toufexis, *Θεωρία και πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής, αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής γραμματείας*. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου 'Neograeca Medii Aevi' IVa (Αμβούργο 28.01.1999-31.01.1999), Ηράκλειο 2001, en de bij de diverse hoofdstukken gegeven literatuur. Voor de Franse literatuur, zie Lemaire 1987.

³ Een copist, en waarschijnlijk de laatste, Dhimitrios (zie Hoofdstuk, Handschrift), is verantwoordelijk voor een fout in het rijmwoord van vs. 134. Onder invloed van het voorafgaande *συχνοτρομώ* varieert hij dit verbum aan het eind van het vers door *τρέμω* te schrijven, en dat terwijl het rijmwoord in vs. 133 vraagt om een ander rijmwoord, *φλέγω* (zie Commentaar); cf. ook vs. 176 waar het oorspronkelijke *βράζω* vervangen is door *βρίζω*

γό να τό 'κουσα, ατή μου να το είδα) is de vrouwelijke vorm van het reflexivum *ατή μου* gebruikt. Voor het overige zijn er geen morfologische gegevens in de tekst te vinden die wijzen op een mannelijke of vrouwelijke auteur/verteller. Er zijn twee overwegingen mogelijk en verdedigbaar:

- de (laatste?) copist heeft van het begin af aan de oorspronkelijk vrouwelijke vormen in mannelijke veranderd, maar heeft vs. 123 over het hoofd gezien.
- de copist heeft zich in vs. 123 laten meeslepen door het vrouwelijke onderwerp en heeft de oorspronkelijk mannelijke vorm in een vrouwelijke veranderd. Hier dient wel opgemerkt te worden dat juist in de context van vs. 123 er weinig vrouwelijke vormen voorkomen.

In de diverse teksten die in dit handschrift overgeleverd zijn (zie Hoofdstuk, Handschrift), is in het algemeen over deze copist Dhimitrios (of/en zijn voorbeeld) gezegd dat hij 'onbetrouwbaar' is, d.w.z. de meer recente berijmde teksten met tamelijk grote vrijheid overschreef.

In deze tekst constateren we o.a. dat hij in vs. 19 een duidelijk vereist vrouwelijk woord als *μητέρες* (moeders) of *κοπέλες* (meisjes) vervangen heeft door het formulaire *άρχοντες* uit het beginvers van het werk. Op vergelijkbare wijze heeft hij in vs. 5 een vrouwelijk woord weggewerkt, in vs. 23 *την* in *τον* gewijzigd en in vs. 191 een oorspronkelijke vrouwelijke vorm vervangen door een mannelijke. Men moet concluderen dat een/de copist van het begin af aan in de tekst ingegrepen heeft en vereiste vrouwelijke vormen vervangen heeft door mannelijke. Ook de slotverzen van het werk (vss. 191-98) zijn weer door een interpolator toegevoegd. Deze gaf er de voorkeur aan het werk niet te laten eindigen met een advies aan de (jonge) vrouwen, maar het leerdicht voor de jonge vrouwen om te vormen tot raadgevingen aan een algemener / mannelijk publiek met argumenten die ingaan tegen de in de rest van het werk gebruikte.

In vergelijking met de meeste andere teksten uit de vroegnieuwgriekse literatuur van de 14e en 15e eeuw (en datzelfde geldt vrijwel zonder onderscheid ook voor de 16e en 17e eeuw) is deze tekst opvallend vrouwvriendelijk. Niet alleen richt de verteller zich eigenlijk vanaf het begin tot zijn (voornamelijk) vrouwelijke publiek en is zijn houding duidelijk 'oudeman-onvriendelijk', maar hij laat ook op een andere manier merken dat zijn leerdicht bedoeld is voor verspreiding onder de (jonge) vrouwen. Hij raadt hen aan zijn verhaal uit het hoofd te leren en door te vertellen. Deze aansporing is uniek voor deze tijd. Op grond van het bovenstaande concluderen wij dat niet alleen de verteller van het definitieve gedicht, maar dat ook de dichter een vrouw was.

Deze enige vrouwelijke dichter uit de vroegnieuwgriekse letterkunde,⁴ is voor zover we weten de eerste dichter van de Ionische eilanden die het rijm gebruikt heeft. Als zij verantwoordelijk is voor het totale werk, zoals wij dat als echt beschouwen, is zij een zeer capabele dichter. Haar rijm is niet alleen in het algemeen goed verzorgd (zie Hoofdstuk, Metrum en rijm). Ook haar woordenschat, stijl en rijkdom aan beelden en vergelijkingen (zie Hoofdstuk, Taal) maken haar tot een bijzondere persoonlijkheid. Tenslotte moet ook haar belezenheid in de contemporaine literatuur genoemd worden, die o.a. blijkt uit het gebruik van het rijm en haar verwijzingen naar het werk van de Kretenzische dichter Marinos Falieros. We sluiten niet uit dat er in het hele werk meer verwijzingen naar Falieros' werk te vinden zijn dan wij tot nu toe gesignaleerd hebben (zie Commentaar bij vs. 5 e.v.). Een ironisch commentaar harerzijds op de mannelijke liefdespoëzie van haar tijd en indirect op Falieros is te vinden in de vss. 31-34:

⁴ Er is ook maar één vrouw bekend als opdrachtgeefster en eigenares van een literair handschrift: het is *κερά Λένη* die opdracht gaf voor het kopiëren van het werk van o.a. Andreas Sklendas in de Marc. gr. IX.17 (1247). Zie A.F. van Gemert, "Ο κρητικός ποιητής περ Ανδρέας Σκλέντζας", *Cretan Studies* 1 (1988), 97-113, i.h.b. 98-99 en noot 6.

*Δια το πολύν τ' αντίπροικο και ρούχα οπού δίδει
παίρνει την νιάν ο γέροντας και τρω την σαν απίδι
εκείνο το γλυκότατο τ' άνθος της παρθενίας,
την γλύκα της γλυκότητος της Ερωτοκρατίας.*

De woorden 'απίδι' en 'Ερωτοκρατία' zijn kernbegrippen van de *Ιστορία και όνειρο* van Marinos Falieros. Het hele distichon 33-34 ironiseert het belang dat daar en in de Griekse maatschappij door mannen gehecht werd aan de

*de allerzoetste bloem van de maagdelijkheid,
het zoetste van het zoete van het Liefdesrijk.*

Beoogd publiek

Zoals ook uit de in §1 van dit hoofdstuk behandelde structuur duidelijk is geworden, zijn er in het gedicht in de vorm waarin het is overgeleverd een veelheid aan toegesproken personen te bespeuren. In het algemeen kan men zeggen dat grote structurele eenheden gericht worden tot een publiek van vrouwelijke luisteraars, dat in de 2e persoon pluralis aangesproken wordt (vss. 1-18, 57-80, 81-92, 167-70, 179-84, 185-90). Ook de tussenliggende paragrafen tot vs. 166, die meer beschrijvend en verwensend van aard zijn, lijken niet in strijd te zijn met deze algemene opbouw: de dichter/verteller richt zich in een geslaagde afwisseling van adviserende / bezwerende en vertellende / verwensende stukken tot zijn publiek van vrouwen, i.h.b. jonge vrouwen (vss. 1-3, 17-20, 179-90). Dit culmineert in de vss. 137-62 in een beroep op een jonge vrouw als representant van de hele doelgroep.

De vss. 171-78 en 191-98 horen zeker niet tot deze kern. Deze zijn ook bedoeld voor luisteraars, maar worden meer generaliserend in de 3e persoon meervoud geuit.

Thematiek

Wie dit gedicht nu leest of vroeger als lied hoorde voordragen, zal waarschijnlijk elk het onderwerp verschillend en het thema anders gedefinieerd hebben. Danezis 2002, 435 legt b.v. meer de nadruk op de verliefde oude man (en het jonge meisje). Een ander zal het gedicht als geheel meer zien als de aanklacht van een jonge man tegen de maatschappij waarin een impotente oude man met zijn geld het meisje of haar familie kan overhalen om haar aan hem uit te huwelijken. Wij van onze kant zijn meer geneigd het thema als dat van de ongelukkig gehuwde jonge vrouw te definiëren.

Danezis benadrukt in zijn belangrijke en zeer rijke studie (Danezis 2002, i.h.b. 427-439) sterk de overeenkomsten met de vrijwel contemporaine 'grijsaard-vijandige' uitingen in de beeldende kunst en de literatuur. Dit thema kende een grote populariteit vanaf het eind van de 15e eeuw. Vooral in de Duitstalige wereld, maar ook in Italië, werden de verliefde grijsaard en in het bijzonder de 'ongelijke paren' ('unequal lovers', 'ungleiche Liebe') in woord en beeld geridiculiseerd.⁵ Danezis verbindt de populariteit van het genre met de verander(en)de sociaal-economische omstandigheden van de nieuwe tijd. Daarin werd niet langer de grijsaard om zijn wijsheid en ervaring hogelijk gewaardeerd, maar eiste de jongere generatie haar rechten en plaats op.

Het is een thema dat overigens niet van het eind van de 15e eeuw stamt. Ook in Boccaccio's *Decamerone* komen al verhalen voor waarin de ongelijke liefde een grote rol speelt. Een bijzonder amusant antwoord op de kritiek op deze als ongewenst geke-

⁵ Zie vooral de mooie afbeeldingen in Danezis van Lucas Cranach (1530-1531), Hans Baldung Grien (1528) en Sebald Beham (illustratie bij de editie van *Zwayerley ungleicher Ehe* van Hans Sachs uit 1550). In drie van de vier afbeeldingen wordt niet alleen de ongepastheid van dit soort 'ongelijke' relaties aan de kaak gesteld, maar ook de doortraptheid van de jonge vrouw die het voorzien heeft op het geld van de grijsaard.

rakteriseerde relaties en huwelijken gaf in 1436 Poggio Bracciolini. Nadat hij op 56-jarige leeftijd met een 18-jarige vrouw getrouwd was (er zouden overigens zes kinderen uit dit huwelijk geboren worden), publiceerde hij een geestige dialoog '*Over de vraag of een oude man moet trouwen*'.⁶

Zoals uit het bovenstaande duidelijk wordt, zijn in deze opvatting van de thematiek in wezen drie subthema's te onderscheiden:

1. het thema van de ongelijke liefde, waarin oud met jong, bijna altijd een oude man met een jonge vrouw trouwde;
2. het thema van de wijze oude man die zich laat beetnemen door een jonge vrouw, een variant op de Aristoteles en Phyllis-legende; of het thema van de wijze ouderlingen die bekoord werden door de kuise Susanna;
3. het thema van de jonge man die ziet dat met geld de natuurlijke gang van zaken op zijn kop gezet wordt.

Wij zijn eerder geneigd om in de thematiek van dit werk verwantschap te zien met de '*chansons de la malmariée / maumariée*' uit de Franse wereld, met de '*malmaritata*'-liederen uit de Siciliaanse school en die van de '*Unglückliche Ehefrauen*' uit de Duits-talige landen uit de Middeleeuwen. Dähne (1933, 1- 10, 44) en Fritsch-Staar (1995, 16) dateren het ontstaan van deze liederen in de 13e eeuw. Ook de Italiaanse liederen stammen uit deze tijd. Zij kenden hun hoogtepunt in de 15e eeuw.

Het thema zoals dat in deze altijd korte liederen te vinden is, laat zich als volgt omschrijven: de jonge vrouw is tegen haar wil door haar ouders, vanwege financieel gewin, al of niet via huwelijksmakelaars uitgehuwelijkt. Zij heeft het slecht bij haar bejaarde echtgenoot, hij is gierig, lelijk, gedraagt zich als een tiran, hij slaat haar. Zij is hem dan ook vanzelfsprekend ontrouw (Dähne 1933, 8). De vorm van deze liederen is of een monoloog van de jonge vrouw, of een dialoog tussen de vrouw en haar minnaar of haar vriendin.

In de huidige vorm wijkt de Griekse tekst in bijna alle opzichten van deze west-europese liedtraditie af:

- het is geen kort lied met een monoloog- of dialoogvorm, maar een vrij uitgebreid leerdicht waarin de dichter zich richt tot zijn (vrouwelijk) gehoor: hij beschrijft ook niet alleen de situatie van de jonge vrouw, maar in minstens even sterke mate de lichamelijke zwakte en de impotentie van de oude echtgenoot.
- de oude man is niet jaloers of gewelddadig.
- de vrouw is haar man niet ontrouw. De minnaar ontbreekt geheel en al. Alleen de / een verteller raadt haar tegen het eind van het gedicht (vs. 150 e.v.) aan een jonge minnaar te nemen om samen van hun jeugd en liefde te genieten.

De *Ongelukkig gehuwde* heeft door zijn realistische beschrijving van de impotentie van de oude man en zijn aanval op de ongepastheid van dit soort liefdesverhoudingen meer gemeen met de literatuur en kunst van de tijd zoals Danezis die schetste, maar verschilt, zoals uit het bovenstaande al gebleken is, ook hier weer van. De kern van het gedicht is niet de verliefde oude man of de inhalige en doortrapte jonge vrouw, maar de ongelukkig getrouwde vrouw.

⁶ Het werk is door Gerrit Komrij in het Nederlands vertaald: Poggio de Florentijn, *Moet een grijsaard trouwen?* Gevolgd door 'De Baden van Baden', en een kleine keus uit het Groot Grollenboek, Amsterdam 1970.

Historisch kader

Zoals we in het hoofdstuk over de Taal, bij de behandeling van de dialectismen betogen, ons daarbij baserend op Danezis 2002, 440 en noot 35 en Linos Politis, *Ποιητική Ανθολογία Β'*, 154, achten ook wij het waarschijnlijk dat het werk op een van de Ionische eilanden, en wel op het Griekse Zakynthos geschreven is. Aangezien het handschrift waarschijnlijk omstreeks 1520 geschreven is, moet het oorspronkelijke gedicht, mede gezien de diverse ontwikkelingen die het heeft doorgemaakt (zie Hoofdstukken Tekst en context en Handschrift), op zijn laatst aan het eind van de 15e eeuw ontstaan zijn.

Zakynthos

Zakynthos, dat sinds 1357 bestuurd werd door de Italiaanse familie Tocco, maakte in de laatste decennia van de 15e eeuw een turbulente periode door. In de nasleep van de Venetiaans-Turkse oorlog van 1463-79, werden de bezittingen van de familie Tocco op het vasteland en de eilanden Kefallinia, Ithaca en Zakynthos door de pasha van Avlona Gedik Achmet aangevallen.⁷ De aanval van de Turken op Zakynthos werd door Venetiaanse *stradioti* afgeslagen. De admiraal van de Venetiaanse vloot slaagde er in de zomer van 1479 in een vrije aftocht te verkrijgen voor de eigen burgers. Duizenden anderen, inwoners van Zakynthos, volgden hen. Daarop werd het eiland door de Turken geplunderd, kerken en alle huizen verwoest en de nog aanwezige bevolking weggevoerd. Als in 1484 Venetië beslag legt op Zakynthos, is het eiland vrijwel verlaten.

In 1485 besloot het Venetiaans bestuur het eiland opnieuw te bevolken door 400 *stradioti* uit de Peloponnesus naar het eiland over te brengen. Het vaardigde een proclamatie uit waarin grondbezit met 'feodale' rechten beloofd werd aan iedereen die zich op het eiland zou vestigen en bereid was te helpen bij de verdediging van het eiland tegen de Turken. Vanuit de Peloponnesus, maar ook uit andere gebieden vestigden zich kolonisten op het eiland.⁸ De officiële 'proclamatie' werd in 1498⁹ herhaald. Maar ook in de jaren daarna verbeterde de situatie op en om Zakynthos niet. Bij de tweede Venetiaans-Turkse oorlog van 1499-1502 verloor Venetië o.a. zijn steunpunten in het zuiden van de Peloponnesus en bij de Golf van Korinthe en werd de dreiging van Turkse zeerovers ook in de Ionische wateren steeds groter.¹⁰

Volgens het begin van de *Kronieken van Georgilas* telde het eiland, toen de families Theodosis en Gkouskos zich er, onmiddellijk na de eerste proclamatie, in 1485 vestigden, 36 families. In 1489 was hun aantal gegroeid tot 136 (± 700 inwoners). In 1516 zou het eiland 752 gezinnen geteld hebben.¹¹ Bij het eerst bewaarde rapport van de hoogste Venetiaanse bestuurder van het eiland, de in 1528 teruggekeerde 'provveditore' Zuan Francesco Badoer, zijn de resultaten van een volkstelling uit 1527 gevoegd: het eiland telt dan weer 3.374 'case', huisgezinnen, en 17.255 inwoners, waarvan 4.486 weerbare mannen.¹²

⁷ Voor een gedetailleerde beschrijving, zie Vakalopoulos 1968, 48-50.

² Zie Vakalopoulos 1968, 79-82 en Konomos 1970, 9-24. Konomos publiceert na een uitvoerige inleiding de z.g. *Χρονικά του Γεωργιλιά* die verhalen over de vlucht van de Atheense families Theodosis en Gkouskos via de Peloponnesus en hun vestiging in 1485 op Zakynthos.

⁹ Vakalopoulos 1968, 80. Konomos 1970, 11 en 17 dateert de tweede proclamatie in 1492.

¹⁰ Arnold van Gemert, "Οι χαμένες γενιές της Κρήτης", in: *Ροδωνιά. Τιμή στον Μ.Ι. Μανούσακα*, vol. II 1994, 599-620, i.h.b. 617-19.

¹¹ Γ.Σ. Πλουμίδης, *Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537)*, Πανεπιστήμιον Ιωαννίνων. [Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής. Δωδώνη: Παράρτημα αρ. 4], Ιωάννινα 1974, 40-42.

¹² Δημ. Αρβανιτάκης (εκδ.), *Οι αναφορές των Βενετών προβλεπτών της Ζακύνθου (16ος - 18ος αι.)* [Graecolatinitas nostra. Πηγές 2], Βενετία 2000, 39-55. De gegevens over de volkstelling op de pp. 49-50.

Deze historische omstandigheden aan het eind van de 15e eeuw zijn niet bijzonder gunstig voor een klimaat waarin literair werk dat de traditionele positie van de (jonge) vrouw zou willen veranderen, kan gedijen. In een zo kleine maatschappij in wederopbouw, waarin vluchtelingen uit alle windstreken en huurlingen zich een positie trachtten te verwerven en waarin de angst voor de Turken en zeerovers het leven van alledag beheerste, is het niet waarschijnlijk dat werk met een thematiek als de *Κακοπαντρεμένη* kon ontstaan.

Zo'n werk kan alleen gecreëerd zijn in een (klein)stedelijke omgeving, met een zekere mate van rust en voorspoed, waarin oude mannen konden profiteren van hun sterke financiële positie en hun bezit van wijngaarden en zo jonge mannen de loef konden afsteken, een omgeving waarin vrouwen konden vragen om een zekere mate van inspraak in zaken die voor hen van belang waren. Deze omstandigheden zijn op Zakynthos zelf na 1485 en zelfs in de eerste decennia van de 16e eeuw niet langer aanwezig. Als we aannemen dat de *Κακοπαντρεμένη* op Zakynthos of in kringen van Zakynthioten gecomponeerd of geschreven is, dan moet aan de periode vóór 1479 gedacht worden of eventueel aan de kringen van vluchtelingen uit Zakynthos die zich na 1479 op Korfoe gevestigd hadden. Er is echter in het hele werk geen enkele verwijzing te vinden naar benarde sociaal-economische omstandigheden of politieke onzekerheid. Het werk speelt zich af in een periode van rust en vrede, in een gegoed milieu. De toon is optimistisch, zoals blijkt uit de passage waarin het jonge meisje zich zelf voorhoudt dat ze na de dood van haar man met haar bezit en dat van haar man met een jonge man kan trouwen (vss. 74-76). Geen economische onzekerheid, oorlogsdreiging, angst voor piraten of de penibele situatie van vluchtelingen spreekt hier uit.

De enige voor een datering bruikbare historische informatie is te vinden in het feit dat de hoop van de jonge vrouw gevestigd is op 'de schaar van de pest' (vs. 80). Gaat het om de pestepidemieën die de Griekse wereld troffen na de val van Konstantinopel? Tussen 1456 en 1460 wordt bijna jaar in jaar uit pest gesignaleerd op de Balkan, de Peloponnesus en op Korfoe.¹³ Was haar verwachting of hoop gebaseerd op het vermoeden dat oude mensen eerder het slachtoffer zijn van de pest dan jongere? De uitspraken van 14e en 15e eeuwse auteurs laten er geen twijfel over bestaan dat 'jij [*de pest*] jong en oud wegmaait, meisje en jongen, en je neemt wie je maar wil en wie je hartje begeert' (Emm. Limenitis, *Θανατικόν της Ρόδου* 225-26).¹⁴

Als we de verwijzing naar 'de schaar van de pest' opvatten als een verwijzing naar de open- en dichtklappende schaar van de pest (in het voorjaar en de zomer hevig, in de winter een zekere afname,¹⁵) waarmee rondom 1455-1460 de Peloponnesus en de Ionische eilanden bezocht werden, dan zou het gedicht omstreeks die tijd gedateerd moeten worden.

Antoniusvuur

Naast deze algemeen historische plaatsing van het gedicht verdienen enkele passages in de tekst, hoewel er ten aanzien van de datering van het werk geen gevolgtrekkingen uit gemaakt kunnen worden, nadere toelichting. Zo wordt in vs. 23-24 het meisje dat omwille van het geld bereid is met een oude man te trouwen, als volgt vervloekt:

*να την ιδώ να δέρνεται με δύο μαύρα λιθάρια
και να την κάψει κι η φωτιά, του Άγιαντωνιού η λάβρα.*

¹³ Kostis 1995, 321-39, i.h.b. de gedetailleerde lijst 336-37.

¹⁴ Zie voor meer details Kostis 1995, 195-216. De sterfte onder vrouwen op het platteland is bij de pestepidemie op Kreta in 1592-93 dubbel zo hoog als bij mannen. In de steden lagen de percentages ongeveer gelijk. Wel schijnen de dodelijke slachtoffers onder jongeren geringer in aantal te zijn.

¹⁵ Zie Kostis 1995, hoofdstuk 9, 115-28.

De verwensing 'moge de vlam, het Sint-Antoniusvuur haar verbranden' voedt de veronderstelling dat het gedicht zijn oorsprong vindt op een onder westerse invloeden staand gebied, i.c. de Ionische eilanden.

Het Antoniusvuur, heilig vuur of ergotisme was een ernstige en vaak dodelijke ziekte. Deze ziekte ontstond door het eten van tarwe of rogge die besmet was met de schimmel *Claviceps Purpurea*, waarvan de ergot-alkaloiden twee typen ergotisme of moederkoren-vergiftiging konden veroorzaken:

1. *ergotismus gangraenosus* (afvallen van handen en voeten gepaard gaande met afschuwelijke brandende pijnen) en
2. *ergotismus convulsivus* (neurologisch en psychiatrisch lijden).¹⁶

De slachtoffers van de ziekte zochten hun heil bij de H. Antonius de Kluizenaar vanwege het feit dat Antonius, gekweld door het vuur der verleiding waarmee de duivel hem bestookte, deze kwelling had weten te doorstaan.

Epidemieën van deze ziekte werden in Europa voor het eerst gesignaleerd en beschreven door de Romeinen in de 2^e eeuw na Christus in Germanië. Eeuwen later, in 857, werd Xanthen getroffen door een uit het Oosten afkomstige epidemie. In de volgende eeuwen verbreidde deze zich verder over Duitsland, Frankrijk, Vlaanderen, een deel van Spanje en bereikte in 1109 Engeland.¹⁷

Vanaf het eind van de 11e eeuw zetten de Antoniusbroeders of Hospitaalbroeders van de H. Antonius zich in voor de slachtoffers van deze ziekte. Overal in West-Europa werden door hen in en bij kloosters hospitalen ingericht die aan de H. Antonius waren gewijd en voornamelijk tot doel hadden de lijders aan de ziekte tot aan hun dood te verplegen. Vanaf de 14e eeuw begon de neergang van de orde, o.a. ook door de afname van het aantal ziektegevallen.

George Barger toont aan dat in de klassiek Griekse teksten nergens sprake is van ergotisme-ziekte.¹⁸ Het is waarschijnlijk dat in het klimatologisch droge Byzantijnse rijk de schimmelziekte niet voorkwam en voor zover bekend is de ziekte niet in de Byzantijnse en latere Griekse bronnen geattesteerd, in ieder geval niet onder deze naam. Evenmin zijn er vestigingen van de broederschap van de H. Antonius in de Griekse wereld geweest, hoewel een belangrijk 'hospitaal' in Venetiaans Candia/Iraklio aan de H. Antonius de Abt was gewijd. Volgens de bestaande bronnen was dit niet de H. Antonius de Kluizenaar, maar Antonius van Padua.¹⁹

Ook de afbeeldingen van de H. Antonius met vuur en vlammen blijken niet-Byzantijns te zijn. De H. Antonius wordt in de Byzantijnse kunst²⁰ gewoonlijk afgebeeld als een oude magere man met ingevallen wangen en dikke baard, gekleed in een voetlang kleding, met als attribuut een schriftrol in zijn hand. Alleen bij de 17^e eeuwse ikonenschilder Frangos Kavertzas komt mogelijk een afbeelding van de H. Antonius met vuur voor. Hier is evenals in andere werken zeker sprake van westerse invloed.

In de Griekse folklore lijken wel sporen bewaard gebleven te zijn van de relatie van de H. Antonius met het ergotisme. In de Turkse tijd zongen de vrouwen in Athene op het feest van de H. Antonius op 17 januari het volgende liedje²¹ waarin gerefereerd

¹⁶ Voor de ziekte, zie de fundamentele studie van Barger 1931.

¹⁷ Mirko D.Grmek, *Geschichte des medizinischen Denkens, Antike und Mittelalter*. München 1996, 144-145.

¹⁸ Barger 1931, 40-43.

¹⁹ Over de ontstaansgeschiedenis ervan hebben we onvoldoende gegevens. Voor de voornamelijk latere geschiedenis en rol van het klooster/hospitaal, zie Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Εναγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, [Ελληνολατινική Ανατολή 4], Βενετία 1996, 61-87.

²⁰ Voor de afbeeldingen van de H. Antonius en zijn wonderen, zie Hetherington 1974, 59 en 69-70.

²¹ De eerste twee vss. worden door Loukatos (Δ. Λουκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, Αθήνα 1985, 91-93) aangehaald. De hier afgedrukte tekst hebben we ontleend aan het artikel van dezelfde D.S. Loukatos, s.v. Αντώνιος, (Λαογραφία), in de *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, 2ος τόμος, Αθήνα 1963, 975-976.

lijkt te worden aan diverse symptomen van de ziekte: *Κόρη ζύμωσε, ζαγκωνιάστηκε*

Een meisje kneedde, elleboog uit de kom

<i>κόρη έπλυνε, ξεχειριάστηκε</i>	<i>een meisje waste, arm uit de kom</i>
<i>κόρη λούστηκε, 'κάη η κορφή της</i>	<i>een meisje baadde, verbrandde haar boezem</i>
<i>κόρη ξήλωσε, σπυριά φύτρωσε</i>	<i>een meisje verstedde, kwam onder de puisten</i>
<i>κόρη σάρωσε, λογάρι ευρήκε.</i>	<i>een meisje veegde, vond een schat.</i>

Loukatos vermeldt²² dat de huisvrouwen in Athene op het feest van de H. Antonius geen werk mochten verrichten afgezien van het vegen van het huis en het keren van de matrassen. De in het vers genoemde ongelukken moeten beschouwd worden als straffen van de H. Antonius voor het verrichten van deze werkzaamheden en niet als symptomen van de (door de H. Antonius te genezen) ziekte.

Ook de verwensing die in Athene van oudsher gebruikelijk was «να σε κάψει του Αγίου Αντωνίου η φωτιά!»²³ (moge het vuur van de Heilige Antonius je verbranden!) wijst in de richting dat het Antoniusvuur althans in de 19e eeuw, toen de bovenstaande uiting werd opgetekend, in dat deel van de Griekse wereld bekend was

De passage in de tekst van de *Κακοπαντρεμένη* met betrekking tot het vuur van de H. Antonius onderstreept derhalve dat op een van de Ionische eilanden ofwel de ziekte was voorgekomen ofwel dat men ervan op de hoogte was door westerse bronnen of dat de uitdrukking (uit het Italiaans overgenomen) ook daar in gebruik was.

Katoen

In de vss. 103-04 valt de jonge vrouw uit tegen haar dienstmeisje en snauwt haar toe:

*Φωνάζει: «Σύρε, φέρε μου, μωρή, γοργόν την ρόκα
και τ' αλεξανδρινό σκουλίν εκείνο το σ' εδώκα».*

Katoen werd in beperkte mate in de Griekse wereld, o.a. op Kreta verbouwd. Maar het grootste deel kwam uit het Midden-Oosten,²⁴ in het bijzonder uit Syrie, terwijl ook India een belangrijke leverancier was. De katoen uit die landen en uit de Nijldelta²⁵ werd naar Alexandrië vervoerd om daarvandaan verder verhandeld te worden. Alexandrië was in de late Middeleeuwen een belangrijke handelshaven, ook voor de transitohandel van katoen, dat voor Venetië op specerijen na het belangrijkste importproduct was (Ashtor 1978, 675, 685). Het was in die tijd gebruikelijk dat het artikel met de naam van de handelsplaats aangeduid werd, niet met het land van herkomst (Heyd, 1923, II 113). «τ' αλεξανδρινό σκουλίν» is dus katoen, hetzij geproduceerd in Egypte zelf, hetzij afkomstig uit andere gebieden, maar in ieder geval verhandeld en gekocht in Alexandrië. Het nadrukkelijk noemen van de plaats van herkomst van de katoen zal duiden op de zeldzaamheid van dat product op de locale markt van Zakynthos. Het grootste deel van deze koopwaar werd direct naar Venetië verstuurd om vandaar weer geëxporteerd te worden o.a. naar de Duitse wereld.²⁶

²² Hij baseert zich op Δημ. Γ. Καμπούρογλου, *Ιστορία των Αθηναίων*, τόμ. Γ', 1896, 152. Loukatos moet daarnaast nog een andere bron gehad hebben. In de herdruk van de studie van Kambouroglou uit 1969 worden althans alleen de vss. 1-3 en 5 geciteerd.

²³ Loukatos 1963 (zie noot 15), 976.

²⁴ Voor een algemeen overzicht van de levanthandel in die periode, zie Ashtor 1978 en Heyd 1923.

²⁵ Heyd, 1923, II 438, 443.

²⁶ Fr. Thiriet, *La Roumanie vénitienne au moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIIe-XVe siècles)*. [Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome 193], Paris . 1959, 321-22

Handschrift

Het gedicht is zonder titel overgeleverd in het voor de middeleeuws Griekse literatuur belangrijkste handschrift, de *codex Vindobonensis theologicus graecus* 244.²⁷ Deze codex uit Wenen bevat ongeveer 25 laat-byzantijnse en vroeg-nieuwgriekse literaire teksten, onberijmd en berijmd. 20 daarvan zijn door Dhimitrios overgeschreven. De tekst van de *Κακοπαντρεμένη* bevindt zich tegen het eind van de grote door hem geschreven eenheid van de ff. 54r-131v, die zeven onberijmde laat-byzantijnse en zes berijmde vroegnieuwgriekse literaire teksten bevat.²⁸ De berijmde zijn, op onze tekst na, allemaal van Kreta afkomstig en dateren waarschijnlijk alle uit de 15e eeuw.²⁹

De tekst van de *Κακοπαντρεμένη* begint bovenaan de verso-zijde van f. 129 en eindigt zeven regels boven het einde van f. 130v, midden in een regel. Direct daaronder begint de eerste van een serie korte liefdesgedichten die eindigen op f. 131v. Dit laatste katern, dat de ff. 124-31 omvat, is sterker beduimd dan de meeste voorafgaande folia. Daaruit kan men opmaken dat de *Κακοπαντρεμένη* en de voorafgaande teksten van de 'baardloze' (*Σπανός*) en de 'Geschiedenis van de ezel' (*Συναζάριον του γαδάρου*) en de 10 liefdesgedichten veel gelezen zijn.

De tekst is achter elkaar door (*καταλογάδην*) heel compact geschreven met 40 regels op een bladzijde. Eén bladzijde telt ongeveer 67 vss. De copist Dhimitrios zette na het eerste halfvers gewoonlijk een komma of hoge punt en aan het eind een hoge punt. De oude datering van het hele handschrift tussen 1516 en 1520 is niet langer correct. Op grond van het watermerk en de compacte schrijfwijze met 40 regels per bladzijde dateert men deze folia ruwweg in het eerste kwart van de 16e eeuw.³⁰

Dhimitrios is een ervaren copist die gebruik maakt van de bekende afkortingen voor de z.g. *nomina sacra* (*Χριστέ, Κύριε, Θεός, πατέρες*) en de verkorte weergave van uitgangen van *nomina* en *verba*. Zijn spelling is redelijk verzorgd, hoewel er natuurlijk een vrij grote variatie is in de weergave van de klinkers. Hij schrijft en accentueert volgens de (archaïserende) regels van zijn tijd (Vejleskov 2005, 202-05). De uitgang *-εσ* van de meervoudsvorm van de vrouwelijke substantiva van de oude eerste declinatie schrijft hij gewoonlijk als *-αις*. Hij geeft de huidige *-τσ-* klank systematisch weer met *-τζ-* en de *-ντ-* klank met *-νδ-*. Hij heeft een voorkeur voor de schrijfwijze *-φθ-* en *-σθ-*, ook in gevallen waar dat historisch niet juist is. Het gebruik van de slot-n is zeer frequent. Ook in de accentuering is hij consequent archaïserend. Hij accentueert de vrouwelijke substantiva op *-ία* altijd op de jota ook daar waar dit metrische problemen met zich mee brengt³¹.

De schrijver van de meeste vroegnieuwgriekse teksten in het handschrift van Wenen is door diverse uitgevers van teksten die (o.a.) in dit handschrift overgeleverd zijn gekarakteriseerd als een slordige copist. Hij veranderde dialectische elementen naar de taal van zijn eigen omgeving of naar een algemeen Grieks van zijn tijd en schreef

²⁷ De meest recente beschrijvingen zijn die van Vejleskov 2005 en Kechayoglou 2005, 2.1, 951-55.

²⁸ Zie het gedetailleerde overzicht in Vejleskov 2005, 206-08.

²⁹ Voor de datering van onze tekst, zie Hoofdstuk Historisch kader.

³⁰ Vejleskov 2005, 191-192, 206-08.

³¹ Een uitputtende beschrijving van schrijfwijze en spelling van Dhimitrios is te vinden in de recente edities van de *Απόκοπος* (Vejleskov 2005a, 52-55), en de *Apolloniosroman* (Kechayoglou 2005, 2.1., 960-65).

tamelijk creatief over. Hij liet verzen weg, maakte vooral in de tweede helft van het tweede vers van het distichon fouten en verving formules of formulaire halfverzen door andere. In veel van de teksten, en meer in het bijzonder in de berijmde, vinden we vrij veel voorbeelden van deze onoplettendheid op het gebied van de metriek en het rijm.³²

Kleine lees- of schrijffouten zijn de volgende: *περιταπλέον* (3), *εκ τήθου* (12), *και* i.p.v. *με* (16), *τον* i.p.v. *την* (23), *και* i.p.v. *ή* (25), *διατατο* (31), *κλαδάμην* i.p.v. *κλαδάκι(ν)* (38), *απείτις* i.p.v. *απείς* (45), *ως* i.p.v. *ο*, *άνοπα* i.p.v. *άνοστα* (60), *θαρρετά* i.p.v. *θάρρετα*, *ψιλίδα* i.p.v. *ψαλίδα* (80), *σου* i.p.v. *σας* (83), *λέγει της* i.p.v. *ψέγει την* (97), *να τα φαν* i.p.v. *να του φαν* (114), *κάψει* i.p.v. *κόψει* (122), *βεργόλυτι* i.p.v. *βεργόλυγη* (137), *ότι αν* i.p.v. *αν* (181), *παλαιοδερματάκι* i.p.v. *παλαιό δερμάτι* (184), *τόσον καιρός* i.p.v. *όσος καιρός* (197).

Vaak voegt hij een woord toe, schrijft een slot-n of een archaiserende vorm waardoor het vers één of meer lettergrepen te veel krijgt. Dat komt ook in deze tekst voor, zie b.v. 36, 45, 51, 152, 162, 175, 181

Vanzelfsprekende rijmwoorden, vooral in het tweede vers van een distichon, zijn bij hem vervangen door associatief bij hem opgekomen woorden. Zie b.v. 134 *τρέμω* onder invloed van het voorgaande *συχνοτρομώ* in plaats van het correcte *φλέγω*, 176 *βρίζουν* onder invloed van *ατιμάζουν* in plaats van het vereiste *βράζουν*.

Het blijft overigens steeds de vraag of Dhimitrios zelf voor al deze afwijkingen verantwoordelijk gehouden moet worden of dat deze ingrepen alle of gedeeltelijk al in zijn voorbeeld stonden.

Datzelfde geldt in mindere mate voor de ernstiger ingrepen in de tekst die uit andere teksten bekend zijn, maar ook hier gesignaleerd worden:

- op een aantal plaatsen zijn vrouwelijke vormen en woorden weggewerkt (zie Hoofdstuk, Tekst en context);
- diverse disticha (vss. 87-88, 115-20, 153-54) zijn door ons als latere toevoegingen tussen vierkante haken geplaatst.
- het slot van het gedicht in het handschrift, de vss. 191-98, is zeker een interpolatie (zie het commentaar ter plaatse),³³ evenals waarschijnlijk de vss. 171-78, die zich eveneens in de 3e persoon pluralis tot een ander publiek richten. Dit soort al of niet moraliserende interpolaties aan het eind van het werk komt bij veel meer teksten voor, zowel in het hs. V³⁴ als elders.³⁵ Maar we achten het niet uitgesloten dat ook de vss. 185-90 al een moraliserende en stichtelijke toevoeging zijn aan het oorspronkelijke werk.

Dat zou betekenen dat het gedicht *Η Κακοπαντρεμένη* tenminste twee fases van bewerking heeft ondergaan vóórdat het werk door Dhimitrios in het handschrift V werd gecopieerd. De echte kleine copistenfouten in het werk (zie hierboven) stammen waarschijnlijk wel van Dhimitrios. De echt wezenlijke ingrepen zijn in de jaren daarvoor gedaan, toen het werk op de Ionische eilanden en/of daarbuiten circuleerde.

³² W.F. Bakker - A.F. van Gemert, *Ιστορία του Βελισσαρίου*. Κριτική έκδοση των τεσσάρων διασκευών με εισαγωγή, σχόλια και γλωσσάριο. [Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 6]. Αθήνα 1988, 48-50. Voor de *Apollonios-roman*, zie Kechayoglou 2005, 2.1, 958-60 en 1042-43. Zie in het algemeen ook Cararcausi 2003, 36-75.

³³ Ook hierin is weer een vrouwelijke vorm in het mannelijk veranderd (zie commentaar bij vs. 191).

³⁴ De beide onderwereldsdromen, de *Απόκοπος* van Bergadhis en de *Ρίμα θρηνητική εις τον πικρόν και ακόρροστον Άδην* van Ioannis Pikatoros uit Rethymno, hebben beide een lange interpolatie aan het eind van het werk. In beide gevallen moet dit niet aan de copist van V, maar aan een vroegere fase van de tekstoverlevering geweten worden. Cf. ook de *Belisariusroman*, die o.a. in V is overgeleverd.

³⁵ Zie b.v. de interpolaties in de gedichten van Marinus Falieros: *Ρίμα παρηγορητική* 303-334, *Λόγοι διδακτικοί* 67-159, *Όνειρο* (= *Ερωτικό Ενύπνιο*) 125-30. Zie ook het commentaar bij de laatstgenoemde vss. in: van Gemert 1980, 175-76.

Taal

De taal van de *Κακοπαντρεμένη* is in het algemeen die van het Grieks van de 15e eeuw met enige dialectische elementen die lijken af te wijken van het Kretenzisch Grieks dat ons uit deze periode meer vertrouwd is.³⁶ Het is in wezen een vorm van het Nieuwgrieks waarin bepaalde ontwikkelingen nog niet zijn gerealiseerd.

Fonologie

- Tamelijk frequent zijn de α- en ε- aan het begin van het woord ten gevolge van prothese of een klinkerontwikkeling:

αλησμονώ 105, *αμάδι* (<ομάδι) 121, *αντάμα* 129 (<εν τω άμα), *απείς* 45 (<επει), *απομένω* 62 (<υπομένω), *αρνίθι* 107 (<ορνίθι) en *εγλυκάδα* 148, *εδικός* (<ειδικός), *έμορφος* 166, *εμορφάδα* 147, *εμορφιά* 29 (<εμορφία), *ενοστιμάδα* 43.

- Terwijl de (-)κτ- zich nooit ontwikkelt tot (-)χτ- (*κτήμα* 14, *καταδεκτεί* 22, *κτυπά* 99), constateren we het vergelijkbare verschijnsel zelden bij (-)πτ-: *πτωχοί* 1, maar *φτυάρι* 78 (*φθυάρι* V), *φταίγει* 109 (*φθαίγει* V), *σκάφτει* 49 (*σκάπτει* V), *άφτει* 50, *έφθειρε* 130.

- krasis van de ου + ε > ο komt zowel in de oorspronkelijke tekst als in de interpolaties vaak voor: *οπόχετε* 2, *πόγεμε* 44, *οπόδωσαν* 112, *οπόσμιζε* [116], *ποπροξένησε* [117], *σόπρεπε* 144, *οπόχει* 148, *οπόναι* [172].

- De intervocalische -γ- blijft gehandhaafd of wordt ingevoerd bij substantiva (*καταλόγιν* 143, *γεροντολόγιν* 144) en verba om inwendig hiaat te vermijden: *ακούγουσιν* [191], *καλοδιαλέγουν* 173, *κλαίγω* 133, *κλαίγουν* 174, *λέγω* 14, 135, 168, *μετανογά* 70, *μετανογάτε* 170, *φταίγει* 109.³⁷

Morfologie

1. Lidwoord

De enige afwijkende vorm van het lidwoord ten opzichte van het huidige Nieuwgrieks is die van de 4e naamval pluralis vrouwelijk *τες* 10, 28, 29, 85, 109, 112, 131 (2x). De moderne vorm *τις* komt nog niet voor.³⁸

2. Substantiva

Afgezien van het feit dat de slot-v bij onzijdige woorden (op -α, -ι, -ο) en in de 4e naamval singularis mannelijk en vrouwelijk veel frequenter gebruikt wordt dan tegenwoordig,³⁹ is in het algemeen de morfologie van de substantiva en adjectiva die van het Nieuwgrieks.

- De mannelijke anisosyllaba op -ης (meervoud -άδες) en de vrouwelijke substantiva met een pluralis op -άδες, zowel van types op -α als op -άδα, zijn relatief frequent: *ποιητάδες* 9, *προξενητάδες* 111, *γλυκάδες* 10 (pluralis van het substantief *γλύκα* 34, 90 of van *γλυκάδα* 44), *ενοστιμάδα* 43, *λουλάδες* 85, *μελανάδες* 86, *ιντράδες* 112, *εμορφάδες* 147, *εγλυκάδες* 148. Ze komen uitsluitend in rijmpositie voor. Dit type schijnt tot de latere ontwikkelingen van het Grieks te behoren en vooral op de Ionische eilanden geliefd te zijn geweest.

³⁶ Zie in het algemeen de beschrijvingen die in kritische edities van Kretenzische teksten zijn opgenomen: Bakker-van Gemert 1972, 89-98, 1977, 40-54, 2002, 99-111, van Gemert 1980, 61-86, Caracausi 2003, 53-87, Vejleskov 2005a, 105-56.

³⁷ Daarom hebben we hem ook ingevoerd bij *κρούγει* 106.

³⁸ Dezelfde vorm wordt ook voor het persoonlijk voornaamwoord gebruikt (82, 109). Voor het gebruik van vormen van het lidwoord die als relativum gebruikt worden, zie Syntax en comm. bij vs. 5.

³⁹ Voor een deel zijn er metrische redenen voor dit gebruik (op die manier kan hiaat vermeden worden). Een deel van de gevallen moet op het conto van de copist geschreven worden.

- De vrouwelijke substantiva op *-(σ)η* van het type *πόλη-φύση*, die in het huidige Grieks hun pluralis vormen op *-(σ)εις*, worden verbogen als de overige substantiva op *-η* en hebben dus hun pluralis regelmatig op *-ες*: *ξεράντωσες* 131, *χάρες* 152.
- Bepaalde substantiva hebben naast de moderne ook nog de archaïserende vorm behouden: *γέροντα* 57 en *γέροντος* 28, 30, 68, 112, 192, 193, naast *γέρον* 83, 137. De genitief van het moderne *γλυκότητα* is *γλυκότητος* 34. Het Oudgriekse *νεότης* komt met de vormen *νιότη* (29, 131, 180, 185) en *νιότης* ([88], 181) voor. Van het type substantiva op *-(σ)η* van de vorige paragraaf komt ook nog de 1e naamval op *-ις* voor: *χάρις* 189.
- De pluralis van het type *κριάς* (<*κρέας*) is *κριάτα* (114).

3. Adjectiva en pronomina

Van het adjectivum *άτυχος* wordt voor het mannelijk en het vrouwelijk dezelfde vorm gebruikt (77).

Van het adjectivum *μέγας* (*μεγάλος* komt niet voor) wordt het onzijdig twee maal in het rijm gebruikt (41, 142).

Het adverbium van *πολύς* heeft de in deze tijd gebruikelijke vorm *πολλά* alleen in de interpolatie aan het eind (193). In het eigenlijke werk komt alleen de vorm *πολύ* voor (126).

Pronomina

- Van de pronomina personalia is alleen de 4e naamval pluralis vrouwelijk van de 3e persoon, parallel aan de vorm van het lidwoord, afwijkend: *τες* (82, 109). De sterke vorm van de 4e naamval van de 2e persoon singularis komt voor als *εσέν* (142) en *εσένα* (15, 16, 151).
- De sterke vorm van het possessivum wordt omschreven d.m.v. *εδικός* (62).
- Van het demonstrativum *αυτός* (147) is ook de verlengde vorm *αυτείνος* geattesteerd (120). *Τούτος* is overigens veel frequenter.
- Het type *τίς* van het interrogativum komt alleen voor in de door ons verworpen verzen 115, 117, 119. Daarnaast worden de ook nu nog gebruikte vormen *ποιος* (62) en *τί* (56, 72, 137, 168), beide alleen zelfstandig, gebruikt.
- Van de reflexiva komen alleen *ατή μου/σου* (123, 143) en *μοναχή* (101) voor.
- Als indefinita komen voor: *είς* (*ενός τ' αλλού* 156), *ο κάθε είς* 178, *η κάθε μια* 173, *άλλος* (met in de genitief het accent op de laatste lettergreep), *κανένας* (182) en *πάσα* (190).
- Als relativa worden naast de zeer frequente vormen *που/ποού* ook de vormen van het lidwoord gebruikt die met een medeklinker beginnen: *τα* (5), *το* (35, 104). *που/ποού* worden naast *όποιος* met dezelfde functie gebruikt (57, 110, [154]).

4. Verba

- De 3e persoons pluralisuitgangen *-ουν* en *-ούν/-ουσιν* en *-ούσιν* komen naast elkaar voor in een verhouding van 17:6. Vier van de zeven oxytona staan vóór de caesuur en vier van de negen paroxytona in rijmpositie. Slechts van één verbum komen beide types voor, beide in een interpolatie: *κλαίγουν* [174] (in rijmpositie), *κλαίγουσιν* [177] (vóór de caesuur).
- De verba van het type *αγαπάω* kennen in de 3e persoon singularis nog niet de verlengde vorm op *-άει*. Het enige voorbeeld staat in een toegevoegd vers: *γροικάει* 154.
- Van het participium presens komen beide types éénmaal voor: *γροικώντα* 92 en *βλέποντας* 188. Naast het participium presens passief *θυμούμενος* (133) komt ook het pseudoparticipium *μπορεζάμενος* (12, 181) voor.
- Bij het verbum *είμαι* worden in het presens de 3e persoon singularis en pluralis altijd onderscheiden, *έναι/ν'ναι* en *είναι/είν'*. Het handschrift biedt voor de 2e persoon pluralis de types *είσθεν* 8 en (*νά*) *'σεν* 152, 157. Ook in de overige vormen van de 2e persoon pluralis van het passivum komen beide spellingen in dezelfde verhouding voor:

να σφικτοαγκαλιάζεσθε (152), ορέγεσεν 167, χαίρεσεν 185. We hebben besloten in beide gevallen de archaïserende spelling te corrigeren.

- De meeste contracta hebben geen samengetrokken vormen: λέγει is altijd twee-letterig (65, 71, 74, 98, 102), evenals φαίγει (109). Ook de overige verba die tot deze categorie gerekend worden, worden altijd met een intervocalische -γ- geschreven (κλαίγω 133, κλαίγουν [174], κλαίγουσιν [177] en in de slotverzen ακούγουσιν 191). De enige verkorte vormen die voorkomen zijn die van het presens en de aoristus van τρώγω: τρω 32, 88, ind. aor. έφα'φα (45, 129) naast έφαγεν (132), con. aor. φαν (114) en inf. aor. φα (115).

- De aoristus-stam van de verba op -έω is hetzij -έπω (ζηλέπει 21), hetzij -έσω (θεραπεύσει 189, περισσεύσει 190).

- De verba βλέπω en λέγω kennen in de aoristusstam zowel het type met als zonder 'i' als beginklank: bij βλέπω bestaat een voorkeur voor het type met de i-klank (de enige uitzondering is in vs. 190 να δεις), terwijl bij λέγω de vorm met i-klank uitzonderlijk is (de enige vorm is ειπέτε in vs. 15).

- De aoristus passief wordt slechts éénmaal gevormd met het morfeem -ηκ- (δυνήθηκε 47). Overal elders wordt de oudere vorm gebruikt (εδροσίστη 37, εσχίστη 38, εδυνήθη 42, θυμήθη 113, 'γένη 125, εγεννήθησαν 175).

- Het futurum wordt gevormd met behulp van να/να μην (18, 19, 74, 190) of de omschrijving met een vorm van θέλω (189 σας θέλει θεραπεύσει, [191] θέλουν κάμει κάλλια). θε να in vs. 3 is eerder voluntatief dan futureel.

- Het augment wordt vrijwel altijd gehandhaafd, ook op onbeklemtoonde lettergrepen (b.v. επούλησαν 30, εδροσίστη 37).⁴⁰ De enige uitzonderingen zijn ουδέν δυνήθηκε (47) en όποιος θυμήθη 112. Verba die met een klinker beginnen, krijgen net als in het huidige Grieks geen augment, met uitzondering van ακούγω (ήκουσα 7, vgl. ook 123), ευρίσκω (ηύρεν 37). Inwendig augment komt noch bij Oudgriekse samenstellingen voor (zie b.v. ανάθρεφε(ν) 35, 36) noch bij moderne (αποβγήκαν 89).⁴¹ Ξανανιώνω en in de door ons verworpen verzen προξενώ hebben het normale syllabisch augment εξανάνωε (184), επροξένησε (115, 117).

- Voor de 'versteende' vorm κάμει in plaats van de meervoudsvorm κάμετε in de vss. 4 en 170, zie Commentaar bij vs. 4.

Lexicologie

- Opvallend is het voor zo'n kleine tekst vrij grote aantal dubbelvormen die naast elkaar voorkomen. Ze zijn zeker voor een deel aan een copist of bewerker te wijten (καρδούλα 160 - καρδίτσα [153] en eventueel κάτου 89 - κάτω 106, γουργό 123 - γοργόν 103). De overige zijn minder omstrepen en komen in niet verworpen of verdachte verzen voor: ομάδι 40 - αμάδι 121, έμορφος etc. 29, 147, 166 - όμορφος 66, 155, παίρνω 32, 61, 74, 76 - επαίρνω 22, 124, 151, γλύκα 28, 34. 90 - γλυκάδα 10, 44 - εγλυκάδα 148 - γλυκότητα 158, 162, καλογροικώ 168 - καλοεγροικώ 11, νιότη 29, 131, 180, 185 - νιότης 181, ροχαλίζω 51 - ροχαλιάζω 63.

- De indruk dat we te maken hebben met een spreektaalttekst, die probeert in een alledaags Grieks aan een publiek van luisteraars(sters) een bepaalde les te leren, wordt versterkt door de spreektaalelementen die onder Syntaxis genoemd worden. Op het gebied van de woordvorming en de woordkeus spelen ook de samenstellingen een rol. Adjectiva, substantiva en verba komen samengesteld en versterkt met de alledaagse voorvoegsels καλο-, κακο-, γλυκο-, πρικο-, αγριο-, ροδο-, ζαχαρο-, δροσο-, ολο- voor.

⁴⁰ Dit beeld is door ons enigszins versterkt doordat we de combinatie van και met een volgende verbaalvorm in de verleden tijd, geschreven hebben als κι ε-.

⁴¹ De vorm καλοεγροικήσετε is vs. 11 is, nog afgezien van het feit dat het een imperatief is, afgeleid van het verbum καλοεγροικώ.

Geleerde samenstellingen (met uitzondering van *πολυπαθής* 7, *αδικοκρισία* 146) en 'poëtische' van het type dat bij een contemporaine dichter als Pikatoros kenmerkend zijn voor zijn stijl (*υπνοφαντασιά*, *λεφτολάγκαδον*), behoren niet tot zijn vocabulaire.

Dialectismen

Danezis 2002, 440 en noot 35 noemt de elementen die hem, in overeenstemming met de suggestie van Linos Politis,⁴² ervan overtuigen dat de tekst op de Ionische eilanden geschreven is, en meer in het bijzonder op Zakynthos. Het gaat in totaal om ongeveer 10 lexicale dialectismen die uitsluitend daar of onder andere ook daar voorkomen (D = Danezis, P = Politis):

αλησμονώ (D), *αμπελοκλάδι* (D), *μνέσκω/μνείσκω* (D), *πούπετις* (P), *σγομπιάζω* (DP), *σιχαντερός* (D), *σκούτουφλο* (D), *σύτα* (D), *τηκτικιάζω* (P).

Er kunnen nog enkele voorbeelden aan toegevoegd worden. Afgezien van *αλησμονώ* zijn er meer dialectische vormen die met een prothetische of een uit een andere klinker ontstane begin-*a* beginnen: *αμάδι* 121, *αντάμα* 129, *απείς* 45, *απομένω* 62, *αρνίθι* 10. Het woord *ιντράδα* wordt op de Ionische eilanden gebruikt, maar is o.a. ook op Kreta geattesteerd. De vorm *αντίπροικο* is volgens het Historisch Woordenboek van het Nieuwgrieks (*ILNE*) alleen van Zakynthos bekend. De frequent voorkomende pluralis-uitgang *-άδες* van mannelijke en vrouwelijke substantiva wordt in het algemeen als kenmerkend voor de Ionische eilanden beschouwd. De vrij frequent voorkomende contractie van *-ov + ε-* > *-o-* (zie hierboven bij Fonologie) behoort o.a. ook tot de kenmerken van de dialecten van de Ionische eilanden.⁴³

Een vergelijking van de taal met die van zeker of waarschijnlijk op Zakynthos of door inwoners van dat eiland geschreven gedichten (Dhimitrios Zinos, Markos Dhefaranas, het anonieme *Alexandergedicht* en het verslag door Angelos Soummakis van het z.g. *Ρεμπελιό των Ποπολάρων*⁴⁴ van 1628) levert weinig concreets op. De voornaamste reden is dat ons gedicht heel kort is en tenminste 50 jaar ouder dan de vroegste van de genoemde auteurs en werken. Bovendien beschikken we voor de meeste teksten niet over recente betrouwbare edities. De hierboven vermelde teksten laten in het algemeen een veel sterker ontwikkelde vorm van het dialect van Zakynthos zien. Vooral op morfologisch gebied zijn de verschillen vrij groot. Maar in het algemeen lijkt de taal van de *Κακοπαντρεμένη*, vooral als men rekening houdt met de sterk nivellerende rol van de handschriftelijke overlevering van deze tekst, niet in strijd met het beeld van het dialect van Zakynthos dat men zich kan vormen op basis van de genoemde teksten.

Leenwoorden

Recente ontleningen aan het Italiaans, van woorden en begrippen, zijn niet erg talrijk. Ze stammen uit de sfeer van het dagelijks leven (*φαμελιά* 96, *σκουτέλι* 98, *φλωρί* 21, *ιντράδα* 112, *σγομπιάζω* 140) en de literatuur (*ρίμα* 13). Het meest interessante cultuurhistorische begrip dat uit het Westen overgenomen is, is, afgezien van het thema van de 'ongelukkig gehuwde', het Antoniusvuur, *του Αγιαντωνιού η λάβρα* 24 (zie Hoofdstuk, Historisch kader).

Syntax

- Alle preposities worden met de accusatief geconstrueerd. De oorspronkelijke prepositionele bepaling *εκστήθου* (12) is een adverbium geworden.

⁴² Λίνος Πολίτης, *Ποιητική Ανθολογία Β'. Μετά την άλωση (15ος και 16ος αιώνας)*, Αθήνα 1977, 154.

⁴³ Niet Zakynthisch, maar Kretenzisch is de vorm *ετού* (133, zie commentaar).

⁴⁴ We hebben de editie met Inleiding van K. Porfyris gebruikt (Αγγελου Σουμμάκη, *Το Ρεμπελιό των Ποπολάρων*. Εισαγωγή: Κ. Πορφύρη, Αθήνα 1973). Hij ontleent zijn tekst ongewijzigd aan de editie van K. Sathas van 1867. De volledige titel is: *Διήγηση του Ρεμπελιού των Ποπολάρων, ήγουν του νησιού της Ζακύνθου, όπου έγινε εις τους 1628*.

- Het indirect object wordt gewoonlijk door de genitief weergegeven, ook als het door een substantief gevormd wordt (28, 30, 65, 97, 98, 112, 156), soms door de omschrijving met *εις* (111). Problematisch is de lezing van het handschrift in vs. 104: *εκείνο το σ' εδώκα*. Dit zou de enige plaats zijn waar het indirect object door de accusatief weergegeven zou zijn.⁴⁵
- De genitief van leeftijden wordt in de interpolatie aan het eind omwille van het rijm niet door het gewone telwoord voorafgegaan, maar gevolgd door een substantief: *χρονών εβδομηντάρης* [195].
- De genitief na adverbia van tijd komt éénmaal voor: *πάντα τους* (175).
- De plaats van het zwakke pronomen personale komt overeen met wat in de overige teksten uit de vroege periode van het Nieuwgrieks gebruikelijk is. De plaats vóór de verbaalvorm is regel in alle vraag- en bijzinnen (relatieve, temporele etc.), zoals b.v. 64, 72, 104, 110, 144, 168, 169), onmiddellijk na het subject (189) en na een ontkenning (57) of emphatische bepaling (133). Eenmaal staat, onmiddellijk na het subject, ook bij de imperatief het object vóór de verbaalvorm (*όλοι με πέτε 'κτήμα* 14), terwijl in alle andere gevallen het (ind.) object na de vorm van de imperatief staat (11, 12, 15, 103, 149). De plaats na de verbogen verbaalvorm komt ook voor na een asyndeton en het paratactische *και* en *λοιπόν* (16, 32, 86, 97, 99, 105, 106, 135, 179) en als de verbaalvorm aan het begin van de eerste of de tweede versheft staat (65, 98, 127). Opvallend, maar niet zonder parallellen is de volgorde 'verbum-pronomen personale' na het causale *ότι*: *ότι έπεσάν του τα νεφρά* (48), terwijl na het causale *διατί* de volgorde van de bijzinnen aangehouden wordt (169).⁴⁶
- Zinnen kunnen ontkenkend worden door de ook in het moderne Grieks gebruikelijke ontkenningen *δεν* en *μην* en hun oudere vormen *ουδέν* (6, 47, 90) en *μηδέν* (136, 161). *ουδ(έ)* wordt gebruikt in de zin van 'noch'.
- Toekomstige wenszinnen worden normaal geconstrueerd met *να* + con. aor. (20, 23, 24, 26, 110, 121-22) of, expressiever, door *που να* (114, [115]). In vs. 150 wordt een wenszin van het verleden uitgedrukt door *που να* + ind. aor. *που νά 'βγαλει εις το κορμί τρωγώσιμον και ψώρα!*
- Vrij frequent, kenmerkend voor het orale karakter van de tekst, is het gebruik van het herhaalde lidwoord om nadruk te geven, gewoonlijk aan het bijvoeglijk naamwoord: *τα δροσερά τα κάλλη* 29, *το θαύμασμα το μέγα* 41, *από τον κόπο τον πολύ* 46, cf. ook 66, 72, [117], [118], 166.
- Het vergelijkingspartikel *σαν* wordt éénmaal, in rijmpositie, gevolgd door een nominatief, hoewel er een vergelijkingsobject met lidwoord volgt: *σαν οι χοίροι* (26). Op de overige plaatsen volgt de te verwachten accusatief, zowel na *σαν* (140, 141, 186) als na *ωσάν* (151).
- Verbinding van zinnen d.m.v. het paratactische *και* met een min of meer hypotactische betekenis is te vinden in *στέκω και θαυμάζομαι* (41), *γροικάς και λέγει* (71), terwijl dit soort verba elders met *πως* verbonden wordt (58, 92), en *διατί 'ν' πολλές και βλαστημούν* (174).
- De hypotactische bijzinnen worden ingeleid door *να* en *δια να* (173) in aanvullingszinnen, door *διατί* (27, 125, 130, 154, 169, 170)⁴⁷ in causale zinnen, door *σύτα*, *ωσάν* (69), *ώστε* (= *όσο*, 185) en in de interpolatie aan het eind door *όταν* (195) in temporele, en door *μη να* (74, 80) in zinnen die een aarzelende verwachting uitdrukken. Van de

⁴⁵ We hebben dan ook overwogen te corrigeren in: *το σου εδώκα*.

⁴⁶ Zie voor dit geval en in het algemeen de baanbrekende studie van Peter Mackridge, "An Editorial Problem in Medieval Greek Texts: the Position of the Object Clitic Pronoun in the Escorial *Digenes Akrites*", in: N.M. Panayotakis, *Origini della letteratura neogreca*. Atti del secondo Congresso Internazionale "Neograeca Medii Aevi" (Venezia 7-10 Novembre 1993), Venezia I, 325-42.

⁴⁷ Voor het gebruik van het causale *ότι* zie hierboven bij de positie van het zwakke persoonlijk voornaamwoord.

conditionele bijzinnen wordt de realis ingeleid door *αν* of *αν έν' και*, de futuralis door *αν* en de potentialis door *να* + ind. aor. (123-24) *να τό 'κουσα*, .. *να το είδα* (de hoofdzin wordt anacolouthisch vervangen door een wens), of *αν* + imperfectum en in de hoofdzin *να* + imperfectum. Een adversatieve conditionele bijzin wordt ingeleid door *είτε κι αν* (73). Relatieve bijzinnen kunnen ingeleid worden door *που* (altijd als subject) en *οπού* (object en subject) die als synoniemen gebruikt worden. De locale betekenis van *όπου/οπού* komt niet voor. Wel worden *που-οπού* zonder antecedent gebruikt met de functie van *όποιος* (57, 110, [154]). Het relatieve gebruik van vormen van het lidwoord is beperkt tot twee: *τα* (5) en *το* (35, 104). Het opvallende van vs. 5 is dat het gevolgd wordt door een con. generalis: *τα δεν πράξει*.⁴⁸

Stijl

- De dichter heeft een voorkeur voor de volgorde genitief-accusatief van het type *του κόσμου τες γλυκάδες* (10), *και του δενδρού το πορικό* (35), *της παρθενιάς το τιμημένον αίμα* (40). Cf. ook 43, 44, 73, 83, 84, 122, 130, 131, 131, 158, 162, 163, 164. Ook in de door ons verworpen verzen komt de constructie voor: [153], [171], [192], [193].

- Bepaalde begrippen worden graag in het zelfde halfvers, vers of distichon aan elkaar gekoppeld. We bedoelen niet zozeer de herhaling van hetzelfde woord (b.v. *αγκομαχεί* 50-52, *σκύλου* 53-54) noch een verbum en een object van dezelfde stam (*θαυμάζομαι το θαύμασμα* 41), maar gevallen als: *φωτιά - λάβρα* 24, *τες γλύκες και τα μέλια* 28, 43 + 44, *πλήσκει και τηκτικιάζει* 64, *πλήσκει και βαλαντώνει* 69, *στον Χάρον έχει θάρρετα - στον Χάρον έχει ολπίδα* 78-79, *ανάπλεκη - κρέμονται τα μαλλιά της* 95, *ψέματα - παραμύθια* 108, *άδικον - αδικοκρισία* 146, *τέτοια κάλλη - τόσες εμορφάδες - τόσες εγλυκάδες* 147-48, *το στόμα και τα χείλη* 156, *να δράξεις και να πιάσεις* 159, *το φίλημα και τ' αγκαλιάσματά του* 163, *ορέγεστε καλά και αγαπάτε* 167.

- De dichter heeft een grote voorliefde voor beelden en vergelijkingen, en in het bijzonder met activiteiten (*τάχα ωσάν να σκάπτει* 49), voorwerpen/vruchten (*τροω την σαν απίδι* 32, *έμεινε σαν γυνέλι* 46, *σαν νά 'τρωγε ροδόμηλα* 94, *σαν τ' όμορφο σταφύλι* 155) of dieren uit de dierenwereld rondom het huis (*σαν οι χοίροι* 26, *σαν ψοφισμένου σκύλου* 53, *ωσάν λυσιάρη σκύλου* 54, *τρίζουν σαν χιναίου* 55, *σαν τράγον εις την μάντρα* 138, *ωσάν της προβατίνας* 139, *σαν τον λαιμό της χήνας* 140, *να βήχει σαν την αίγα* 141). Daarnaast worden vergelijkingen gebezigd die tot het dagelijks spraakgebruik behoorden: *σαν νύκτα μαυρισμένη*, *ωσάν το ζύλον μένει*, *ωσάν αποθαμένη*. Dit moet een bewuste keus zijn. Het is de wereld waarin de vrouw in het algemeen verkeert. Deze beelden uit haar belevingswereld laten zien dat het gedicht duidelijk geschreven is voor de vrouw en om door haar begrepen en aangevoeld te worden.

⁴⁸ Zie ook het commentaar bij de vss. 5-7.

Metrum en rijm

Metrum

De *Κακοπαντρεμένη* is geschreven in gepaard rijmende *versus politici*, een vers dat sinds het eind van de 14e eeuw, eerst alleen op Kreta, maar in de loop van de volgende eeuw ook in andere gebieden, algemeen geaccepteerd is als het vers voor persoonlijke literatuur en voor didactische en religieuze werken.⁴⁹

De regels die geformuleerd zijn voor dit jambische metrum zijn de volgende:

- het 15-lettergripige vers bestaat uit twee halfverzen van acht en zeven lettergrepen met een cesuur na de achtste lettergreep;
- in het algemeen kunnen, aangezien het om jamben gaat, alleen de even lettergrepen een (gehoord) accent krijgen; daarnaast kan ook de eerste lettergreep van elk halfvers geaccentueerd worden, waardoor het begin van het (half)vers trocheïsch wordt.

Vanaf het moment van de invoering van het gepaard rijm in dit vers, verandert er in wezen niet veel. Het enige gevolg kan zijn dat niet langer het vers de eenheid is, maar dat het distichon als zodanig beschouwd wordt.⁵⁰ Zo telt Manolis Sklavos, *Συμφορά της Κρήτης 277*, niet het aantal verzen dat zijn gedicht over de aardbeving van 1508 op Kreta telt, maar het aantal disticha: *πενήντα σώνουν κι εκατό δίστιχα πρिकाμένα*.

Afwijkingen van genoemde regels zijn in de *Κακοπαντρεμένη* vrij beperkt.

1. Accent op de 3e lettergreep van het halfvers komt voor in de verzen:⁵¹

- vs. 23b *με δύο μαύρα λιθάρια*: het adjectief *μαύρα* krijgt hiermee bijzondere nadruk.
- vs. 45a *Κι απείς έφα μισή φορά*: het accent op de 2e en 3e lettergreep is geoorloofd en kan bovendien als functioneel beschouwd worden.⁵²
- vs. 58b *πλέον παρά τα φαρμάκια*: leest men *πλέον παρά* als vier lettergrepen, dan heeft het tweede halfvers acht lettergrepen en is het hypermetrisch; leest men het als drie lettergrepen, dan valt de nadruk op *πλέον* weg en is het accent op de derde lettergreep in *παρά* volkomen onfunctioneel.⁵³ Soortgelijke gevallen lijken zich voor te doen bij *πλέον* in de vss. 47, maar in het bijzonder in vs. 90a.
- vs. 127a *έπρεπέ τον να φόρεσε*: door een bijzonder gebruik en de emphatische plaatsing van *έπρεπέ τον* aan het begin van het vers, wordt een bijzondere hyperbool gecreëerd met het voorgaande. Als afsluiting van de voorafgaande verwensingen/wensen is deze accentuatie functioneel.

2. Accent op de vijfde lettergreep komt tweemaal voor:

- vs. 71b *κακό ριζικόν οπού 'χα*: dit tweede halfvers heeft acht lettergrepen en een accent op de vijfde, tenzij we *ριζικόν* als tweelettergripig lezen. Zie Commentaar.
- vs. 90 (zie hierboven bij accent op de derde lettergreep).

3. hypermetrisch is, afgezien van de al behandelde verzen 58b, 71b en 90a,

- vs. 19b *Κι όποια θέλει ας χολιάσει*: aangezien het hiaat tussen *θέλει* en *ας* noodzakelijk is en *κι όποια* niet als eenlettergripig gelezen kan worden, is het vers hypermetrisch.

Van de overige gevallen die het handschrift biedt, is er één al vroeger gecorrigeerd door Wagner 1874 (vs. 45a) en hebben wij vs. 51a geamendeerd (zie commentaar). In vs. 181a hebben wij het hypermetrische element *ότι*, dat aan het eind van het werk vaak voorkomt (189, 194, 197), verwijderd.

⁴⁹ Zie Arnold van Gemert, "Λογοτεχνικοί πρόδρομοι", in: David Holton (red.), *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης* (Απόδοση στα ελληνικά Ναταλία Δεληγιαννάκη), Ηράκλειο 1997, 59-94.

⁵⁰ Dit kan wel weer consequenties hebben voor een copist. Als hij niet langer één vers, maar een distichon memoriseert, voordat hij het op gaat schrijven, is de kans op fouten aan het eind van het tweede vers groter. Voor dit soort fouten in ons handschrift, zie Hoofdstuk Handschrift.

⁵¹ In vs. 19 hebben we het accent op de 3e lettergreep door onze correctie weggewerkt.

⁵² De lezing is een correctie van Danezis van het hypermetrisch *απείτις έφα*. Zie ook commentaar bij vs. 45.

⁵³ Zie ook het commentaar bij het vers.

Hiaat

We spreken van hiaat als twee opeenvolgende klinkers, aan het eind van het eerste woord en aan het begin van het tweede, als twee aparte klanken gesproken moeten worden. In het algemeen streeft men ernaar dit te vermijden. Dit kan een dichter doen door een van beide klinkers weg te laten vallen (elisie) of door de twee klanken als een te lezen (synizese). Ook de slot-n wordt vaak benut om hiaat te vermijden. We bieden hier de gegevens van het hiaat op twee verschillende plaatsen in het vers:

1. hiaat op de cesuur: dit komt relatief vaak voor in de proloog. Van de 18 verzen hebben er acht hiaat op de cesuur, in de vss. 11-18 zelfs vijf van de acht. Dit extra benadrukken van de cesuur in het tweede deel van de proloog geeft aan deze verzen een duidelijk dwingend didactisch karakter.

In de rest van het werk komen 19 gevallen voor. In de meeste daarvan is, evenals in de proloog, de tweede klinker ongeaccentueerd. Hiaat tussen twee geaccentueerde klinkers op de cesuur is uiterst zeldzaam. In feite het enige sterke geval⁵⁴ is vs. 22, waar het hiaat de verontwaardiging van de spreker accentueert: *και γέρον να καταδεκτεί || άντρα να τον επάρει*.

2. hiaat op een andere plaats in het vers: deze gevallen zijn meer verspreid over het hele werk. Het gaat vrijwel steeds om lichte gevallen die als geoorloofd beschouwd worden: vóór of na *ότι* (5, 189), *οπού* (9, 9, 31, 39, 167) en vormen van het lidwoord (24, 50, 91, 132, 166, 189), en na *και* (50, 134, 146, 167) en clitica (15, 149). Ook hier is in de meeste gevallen de tweede lettergreep ongeaccentueerd, vaak ook de eerste. Een geaccentueerde beginklinker is ook hier zeldzaam (77, 149, 166).

Begin en eind van het eerste halfvers.

De dichter die een *versus politicus* gebruikt, heeft t.a.v. de positie van de geaccentueerde lettergreep een aantal keuzemogelijkheden: in beide vershelften, wat het begin betreft; alleen in de eerste vershelft wat het slot betreft.⁵⁵

In het begin heeft hij de keus tussen het accent op de 1e, 2e of 4e lettergreep. Wij kennen geen onderzoeksresultaten op dit gebied. Bij wijze van voorbeeld bieden we enkele gegevens over de proloog:

- in het begin bestaat er een duidelijke voorkeur voor het accent op de 4e (1-3, 5-7, 14, 17), al of niet in combinatie met een geaccentueerde 1e lettergreep (1, 5, 7, 9, 17).
- de geaccentueerde 2e lettergreep komt in het begin zelden voor (4, 6), maar blijkt later overheersend te zijn (8, 10-16, 18).
- in de tweede vershelft is de geaccentueerde 2e lettergreep van het begin af aan bijna regel; alleen tegen het eind van de proloog komt het accent op de 4e vaker voor (11, 14-16, 18).

Onderzoek naar de manier waarop het eerste halfvers eindigt (met een accent op de 6e of de 8e lettergreep) heeft o.a. plaats gevonden naar aanleiding van de *Πτωχοπροδρομικά*. Onze tekst biedt het volgende beeld. Er bestaat een duidelijke voorkeur voor het accent op de 6e (123:75).⁵⁶ Opvallend is dat het accent op de 8e lettergreep meer lijkt voor te komen in kleinere eenheden, in een vrij geregelde afwisseling van 1 of 2 vss. die geaccentueerd worden op de 8e (51 van de 75 vss. = 68%), terwijl dat bij vss. die het

⁵⁴ Voor minder sterke, zie vss.17 en 25.

⁵⁵ In tegenstelling tot voorgaande onderzoeken t.a.v. de *versus politicus* (zie b.v. M.D. Lauxtermann, *The Spring of Rhythm. An Essay on the Political Verse and Other Byzantine Metres* [Byzantina Vindobonensia XXII], Wien 1999, 21-25) hebben we de halfverzen niet als één geheel bestudeerd, maar als afzonderlijke onderdelen, de lettergrepen 1-4 en 5-8.

⁵⁶ Dit zijn de gegevens voor het hele werk zoals het in het handschrift overgeleverd is. Als we rekening houden met de door ons verworpen verzen dan wordt de verhouding 106:66. In de groepen van 6 vss. vallen de eenheden 114-21 en 151-55 weg.

accent op de 6e hebben veel minder vaak voorkomt (35 van de 123vss. = 29%). Het accent op de 6e lettergreep komt bij voorkeur voor in grotere eenheden van drie verzen en meer (88 van de 123 = 71%). Dit is bij het accent op de 8e lettergreep slechts in 24 van de 75 vss. het geval (= 32%). De verdeling van de grotere eenheden van drie of meer opeenvolgende verzen met het accent op dezelfde plaats is als volgt:

6	8
11-16	24-27
30-34	
41-44	48-50
51-55	56-59
	61-64
65-69	
71-78	83-85
90-100	
105-08	
110-12	
114-21	
123-25	
127-29	
135-38	141-43
151-55	
165-67	
169-71	172-74
175-79	
181-85	

Vooraf in het middenstuk is het grote aantal eenheden van 6-vss. overweldigend. De vss. 90-130 bestaan bijna geheel en al uit deze categorie verzen.

Dit verschil tussen op de 6e en de 8e lettergreep geaccentueerde verzen, evenals de keuze voor het accent aan het begin van het vers, dient verder onderzocht te worden. Men zou voorlopig voor deze tekst de 6-vss. kunnen karakteriseren als vertellende en beschrijvende verzen en de 8-vss. als meer felle en emotionele.

Rijm

Het gepaard rijm in de 15-lettergreepige jambische *versus politicus* bestaat uit de laatste beklemtoonde klinker en de onbeklemtoonde lettergreep die erop volgt: het bestaat dus minimaal uit twee en eventueel uit drie of vier rijmelementen:

klinker - (eventueel een medeklinker of combinatie ervan) - klinker - (eventueel een slotmedeklinker), d.w.z. *k - (m) - k (-m)*

De volgende voorbeelden uit onze tekst illustreren de drie vormen die kunnen voorkomen:⁵⁷

1. 2 elementen:	k-k	145-46	<i>σιχασία - αδικοκρισία</i>	(3)
2. 3 elementen:	a. k-m1-k	1-2	<i>μητέρες - θυγατέρες</i>	(54)
	b. k-m2/3-k	37-38	<i>εδροσίστη - εσχίστη</i>	
		137-38	<i>άντρα - μάντρα</i>	(16)
	c. k-k-m	33-34	<i>παρθενίας - Ερωτοκρατίας</i>	(1)
3. 4 elementen:	k-m-k-m	73-74	<i>θάρος - Χάρος</i>	(12)

⁵⁷ Tussen haakjes geven we de aantallen disticha die op deze manier rijmen.

Dit rijm wordt in het algemeen knap toegepast. Van de 99 disticha die het handschrift biedt zijn er door ons 13 als onecht verworpen.⁵⁸ Van de 86 disticha is meer dan 90% volkomen regelmatig.⁵⁹ De volgende onregelmatigheden of metrische onvolkomenheden doen zich voor:

1. de meeste betreffen het type 2, waar de medeklinker(combinatie) tussen de twee klinkers een afwijking vertoont:

- 23-24 λιθάρια - λάβρα
 41-42 μέγα - βέργα
 55-56 χιναίου - λέγουν
 97-98 κοπέλα - σκουτέλια
 127-28 καμηλαύχι - πάσχει⁶⁰

2. tweemaal is de eerste klinker in de vormen 2 of 3 verschillend:

- 69-70 βαλαντώνει - μένει
 181-82 πουλιέτον - ήτον.⁶¹

3. in een geval⁶² wordt het rijm gevormd door herhaling van hetzelfde rijmwoord:

- 53-54 σκύλου - σκύλου.

Kwaliteit van het rijm.

We spreken van rijk rijm als het rijm gevormd wordt door woorden of vormen die bestaan uit twee verschillende woordsoorten. Zo'n rijm is dus min of meer verrassend. Bij arm rijm daarentegen bestaat het rijm uit dezelfde woordsoort of de herhaling van een vrijwel gelijke vorm.⁶³

De proloog en epiloog zijn schoolvoorbeelden van arm rijm. Alle rijmen zijn voorspelbaar. Ze bestaan uit twee parallelle substantiva, verbaalvormen, participia perfecti of substantiva + een possessivum. Naast deze 100% arm rijm in proloog en epiloog, komt deze vorm van arm rijm in de rest van het werk in 58% van de gevallen voor. In het hele werk worden in totaal 65,5% van alle rijmen door middel van dit voorspelbare arme rijm gevormd. Dit zou betekenen dat 34,5 van de rijmen in het hele werk (en 42% in de kern ervan) uit rijk rijm bestaat. Dat is een redelijk hoog percentage als men het vergelijkt met de gegevens van Marinos Falieros (Bakker-van Gemert 2002, 115-16 en noot 24): *Θρήνος* 32%, *Ιστορία* 25%, *Λόγοι* 26% en *Ρίμα* 25%.

Analyseert men echter de gevallen die niet uit het bovengenoemde armste soort rijm bestaan, dan constateert men dat ook in de rest van het werk veel rijmen voorkomen die gevormd worden door een substantief en een verbaalvorm (12),⁶⁴ twee substantiva van verschillend geslacht (10),⁶⁵ een substantief en een adverbium of adjectief (5),⁶⁶ een participium perfecti en een verbaalvorm of pronomen personale (3)⁶⁷ of een substantief en een verbaalvorm (1).⁶⁸ Als we ook hier de criteria toepassen die de uitgevers van

⁵⁸ In de verworpen verzen is de verhouding ongeveer dezelfde: 0 - 9 - 2 - 0 - 1.

⁵⁹ We volgen de recente editors die de klankongelijkheid veroorzaakt door een al of niet geplaatste slot-n niet als een onvolkomenheid in het rijm beschouwen. In de door ons samengestelde tekst is er in de disticha 25-26, 39-40, 95-96, 99-100, 105-06 sprake van een afwijking t.g.v. van het al of niet plaatsen van de slot-n. In de tekst zoals het handschrift die biedt, komt deze onvolkomenheid vaker voor. Voor onze handelwijze t.a.v. de overgeleverde slot-n, zie Hoofdstuk, Principes van de editie.

⁶⁰ En eenmaal in de afgewezen verzen: 117-18 *σκόρδο - ρόδο*.

⁶¹ En eenmaal in de afgewezen verzen: 153-54 *αγάπη - βλέπει*.

⁶² In de vss. 59-60 hebben we het herhalingsrijm *αγκαλιάσματά του - αγκαλιάσματά του* gecorrigeerd.

⁶³ We gebruiken dezelfde definitie en criteria als Bakker-van Gemert 2002, 115-16 en noot 22.

⁶⁴ Vss. 21-22, 31-32, 35-36, 39-40, 51-52, 55-56, 71-72, 89-90, 103-04, 123-24, 127-28 en 171-72.

⁶⁵ Vss. 23-24, 25-26, 73-74, 81-82, 97-98, 105-06, 109-10, 113-14, 137-38 en 155-56.

⁶⁶ Vss. 29-30, 41-42, 77-78, 121-22 en 141-42.

⁶⁷ Vss. 61-62, 125-26 en 151-52.

⁶⁸ Vs. 99-100.

Falieros hebben gebruikt, dan moeten, afgezien van de eerste en de laatste categorie, vrijwel alle overige onder de arme rijmen gerangschikt worden. De percentages voor arm en rijk rijm worden als volgt: in het hele werk arm rijm 80% en rijk rijm 20% en in de kern van het werk respectievelijk 76% en 24%. Het gedicht de *Κακοπαντρεμένη* is dus iets minder rijk aan variatie in het gebruik van het rijm dan de werken van Marinos Falieros.⁶⁹

Rimario.

Prof. Ria Lemaire van de Universiteit van Poitiers deelde ons tijdens een bespreking van onze tekst mee dat haar gebleken was dat er in de door vrouwen geschreven gedichten van de Romaanse literatuur van de Middeleeuwen en latere tijd een bijzondere voorkeur bestaat voor het gebruik van de klinkers ‘a’ en ‘i’, aan het eind van het vers, zowel met als zonder rijm.

Hoewel we ons ervan bewust zijn dat de Romaanse talen en het (middeleeuws) Grieks op vrijwel alle gebieden in sterke mate van elkaar verschillen, en zeker op dat van de fonologie en morfologie, hebben we gemeend dat een kort oriënterend onderzoek de moeite waard zou zijn. We hebben daartoe het rijm van de *Κακοπαντρεμένη* vergeleken met een tekst van dezelfde lengte en verwante thematiek, de *Ριμάδα κόρης και νιού Α* (ed. Caracausi 2003), met de tien vroegnieuwgriekse teksten die Cornelia Pochert in haar dissertatie behandelt⁷⁰ en de *Θυσία του Αβραάμ*.⁷¹

De onderstaande gegevens betreffen alleen het voorkomen van de klinkers, op welke manier ook geschreven, als eerste (geaccentueerde) klinker van het rijmwoord (a1) en als tweede (ongeaccentueerde) klinker (a2). Verdere uitsplitsing naar frequentie van aparte klinkercombinaties publiceren wij hier niet, omdat ze ons in dit stadium van het onderzoek niet relevant leken te zijn.

	<i>Κακοπ..</i>	<i>Ριμάδα</i>	Pochert	<i>Θυσία</i>
a1	37,7%	31,3%	28,1%	31,2%
a2	28,8%	15,2%	17,3%	14,8%
e1	24,4%	22,2%	25,3%	23,4%
e2	13,3%	6,1%	7,9%	6,8%
i1	27,2%	28,3%	27,9%	25,5%
i2	38,3%	57,6%	43%	42,4%
o1	9,4%	15,25%	12,6%	14,8%
o2	10%	6,1%	15,3%	17,9%
ou1	0,1%	3%	6%	5%
ou2	9,4%	15,2%	16,6%	17,9%

Onze conclusie is dat er inderdaad verschillen lijken te bestaan tussen de hier vergeleken teksten. De a-klank komt inderdaad, zowel als eerste als als tweede klinker, significant vaker voor in de *Κακοπαντρεμένη* dan in de andere teksten. Hetzelfde kan gezegd wor-

⁶⁹ Voor de gegevens van de *Απόκοπος* van Bergadhis, zie Vejleskov 2005a, 174-76.

⁷⁰ C. Pochert, *Die Reimbildung in der spät- und postbyzantinischen Volsliteratur* [Neograeca Medii Aevi IV], Köln 1991. We hebben onze tellingen uitgevoerd op basis van haar gegevens in het Rimario t.a.v. de frequentie van uitgangen (pp. 205-07).

⁷¹ Hier hebben we ons gebaseerd op het beschikbare rimario uit de concordance van Dia M.L. Philippides, *The Sacrifice of Abraham on the Computer*. A concordance, word-indexes and stylistic remarks, Αθήνα 1986.

den van de e-klank als tweede klinker. Maar bij de i-klank springt juist de *Ριμάδα* eruit. Ook bij de overige klinkers bestaan er opvallende verschillen tussen de diverse klinkers in de afzonderlijke werken.

Het lijkt ons interessant dat ook dit aspect van het metrum- en rijmonderzoek wordt voortgezet. In het kader van deze inleiding moeten we ons beperken tot de constatering dat deze cijfers niets lijken te zeggen over de vraag of een gedicht door een vrouw geschreven is of niet.

Principes van de editie

Onze editie is gebaseerd op de tekst zoals hij overgeleverd is in het enige handschrift (V). We hebben na een nieuwe vergelijking met een microfilm van het handschrift onze tekst vastgesteld. De passages die naar onze overtuiging geïnterpoleerd zijn, hebben we verkleind tussen vierkante haken geplaatst, maar de nummering van de verzen ongewijzigd gelaten ten opzichte van de vroegere edities.

Spelling.

De spelling in het handschrift is tamelijk goed verzorgd. De gevallen van iotacisme-afwijkingen, van de verwarring van *-o/-ω-*, *-ε/-αι-* en enkele en dubbele medeklinkers zijn aanwezig, maar niet overdadig talrijk. Er is een duidelijke tendens te bespeuren om de woorden te accentueren volgens de 'klassieke' regels, ook daar waar het metrum een verschillende accentuering zou vereisen. Dit is vooral het geval bij de vrouwelijke substantiva op *-ία*. De copist gaat zelfs zover dat hij bij onzijdige pluralisvormen op *-ια* een accent op de jota wil plaatsen. Wij zijn hem niet gevolgd. We helpen de lezer in die gevallen waar een klinkercombinatie met synizese gelezen moet worden.

Een ander blijk van de archaïstische neiging van de copist is om de van *νέος* afgeleide woorden soms met een *-ε-* te schrijven en andere keren met een *-ι-*: *νίαν* (32), *νέαν* (112), *νιούτσικον* (76, 151), *νεούτσικον* (163), *νιότης* (29, 180, 181), *νεότης* ([88], 131, 185). In alle gevallen moeten de woorden met synizese gelezen worden. We hebben besloten al deze vormen met een *-ι-* te schrijven.

De copist aarzelt bij de weergave van de *-ft-*klank tussen vormen als *σκάπτει* (49, rijmend op *άπτει*), en de hypercorrecte vormen *φθυάρι* (78) en *φθαίγει* (109). We hebben overal de *-φτ-*klank hersteld.

De copist schrijft altijd met een *-νδ-* de woorden *μάνδρα*, *δενδρό* en *άνδρας* en de afleidingen daarvan. We hebben stilzwijgend de moderne spelling ingevoerd.

De in deze tijd gebruikelijke weergave van de *-τσ-*klank d.m.v. *-τζ-* hebben we ook stilzwijgend gecorrigeerd.

Slot-n.

Na een analyse van het gebruik van de slot-n zijn we tot de volgende bevindingen gekomen:

Er lijkt een bepaalde regelmaat te zitten in het gebruik van de slot-n:

1. bij het lidwoord:

alle vormen van de 4e naamval singularis van het mannelijk en vrouwelijk hebben de slot-n.

2. bij substantiva:

- vrouwelijke substantiva op *-η (-ις)* houden de slot-n *δύναμιν*, *φύσιν*, *χάριν*.

- vrouwelijke substantiva van de oude 3e declinatie krijgen geen slot-n: *νοστιμάδα*, *ολπίδα*, *γλυκότητα*.

- mannelijke substantiva op *-ος* hebben vrijwel altijd (maar soms ten onrechte, zie vs. 38) een slot-n: *καιρόν*, *γέρον*, *Χάρον*, *κόπον*, *νιούτσικον*, *κλώνον*, *βιον*.

- mannelijke substantiva op *-ας* hebben geen slot-n: *άντρα* en in een toevoeging *κόρακα*.

- mannelijke substantiva op *-ης* hebben altijd een slot-n: *συγγενήν* (25), *κύρην* (25), *καταρράκτην* (106), *Αδην* (124).

- onzijdige substantiva op *-μα* hebben geen slot-n: *κθήμα*, *μάθημα*, *στόμα*. De enige uitzondering: *αίμαν* hebben we gecorrigeerd.

- onzijdige substantiva op -ι hebben meestal geen slot-n: De enige uitzonderingen zijn σκουλίν, καταλόγιν, γεροντολόγιν (beide laatste meer om metrische redenen).⁷²

We zijn ervan overtuigd dat deze absoluut aandoende regel van een copist afkomstig is en niet van een dichter, die voor het overige een gedicht geschreven heeft dat juist zeer duidelijk (zie Taal) kenmerken heeft van een mondeling overgeleverd/voor te dragen werk. We hebben besloten deze regel(maat) in grote lijnen te handhaven.

Bij de overige substantiva, vooral de vrouwelijke op -α en -η en de onzijdige op -ο, is het beeld niet eenduidig. De vrouwelijke woorden in rijmpositie hebben vrijwel nooit een slot-n (ρίμα, αξίνα, κοπέλα, ρόκα, μάντρα, ψώρα).⁷³ Er is een tendens om vóór de vormen του/της van het bezittelijk voornaamwoord bij de 4e naamval singularis van vrouwelijke substantiva de slot-n te plaatsen.

Voor het overige hebben we metrische en prosodische argumenten de doorslag laten geven bij de vormen met of zonder slot-n.

Bij de adjectiva hebben de onzijdige op -ο in het algemeen geen slot-n, tenzij er metrische of stilistische argumenten zijn om hem te handhaven/plaatsen.

Bij de werkwoorden hebben de vormen van de 3e persoon pluralis altijd een slot-n. In het enige geval waar dit niet het geval is, in de interpolatie aan het eind bij ακούγωσι (191), hebben we de slot-n toegevoegd. De vormen van de 3e persoon singularis van het imperfectum vertonen een gevarieerd beeld. Tweemaal plaatst de copist een slot-n, waardoor het vers hypermetrisch wordt (35, 125). We hebben de slot-n alleen gehandhaafd als hij functioneel is, in het algemeen vóór een klinker (35, 37, 42, 132, 150, 187).

⁷² We hebben de slot-n verwijderd bij κλαδάκιν (37, cf. κορμάκι 166), αγκουρίτσιν (166, cf. κιτρολεμονίτσι 165) en σπίτιν (190).

⁷³ De uitzonderingen op deze regel hebben we gecorrigeerd: υπανδρείαν (113), μαγαρισμένην (126), αίγαν (141), σχασίαν (145).

SIGLA

V *Vindobonensis theologicus graecus* 244, 129v-130v⁷⁴

Δανέζης Danezis 2002, 446-51

Wagner Wagner 1874, 106-11

⁷⁴ In het kritisch apparaat laten we deze aanduiding weg. De eerstgenoemde lezing is die van het handschrift.

TEKST EN VERTALING

Η κακοπαντρεμένη

<p>Ἀρχοντες, πλούσιοι και πτωχοί, πατέρες και μητέρες και συγγενείς οπόχετε ύπανδρες θυγατέρες, περιτοπλιόν οι κορασιές που θε να παντρευτείτε γροικήσετε τα λόγια μου και κάμε να φρονείτε. Ότι η για τα μέλλοντα του κόσμου τα δεν πράξει ουδέν ηξεύρει να τα πεί ουδ' άλλην να διατάξει μόνον εγώ η πολυπαθής, οπού ήκουσα και ξέρω εσάς οπού είστεν άμαθοι θέλω να τ' αναφέρω, μάλιστα οπού έμαθα από τους ποιητάδες οπού έπραξαν από καιρόν του κόσμου τες γλυκάδες. Λοιπόν παρακαλώ σας το, καλοεγροικήσετε το κι αν έναι μπορεζάμενο, εκστήθου μάθετέ το ετούτο το εξήγημα οπού έγγραψα σε ρίμα κι αν έν' και λέγω ψέματα, όλοι με πέτε 'κτήμα', ειπέτε με: «Ανάθεμα εσένα, τ' όνομά σου, εσένα με την τέχνη σου και με το μάθημά σου». Κι όποια της φαίνεται κακό, ας βήξει να γροικήσω κι εγώ δια την αγάπην της πλέον να μην μιλήσω.</p>	<p>1 129v</p> <p>5</p> <p>10</p> <p>15</p>
<p>Λοιπόν, μητέρες, να το πω κι όποια θέλει, ας χολιάσει κι όποια με βρίζει μέσα της, Χριστέ, να μην χρονιάσει! Όποια ζηλέψει σε φλωρί, σε ρούχα, σε λογάρι, και γέρον να καταδεκτεί άντρα να τον επάρει, να την ιδώ να δέρνεται με δυό μαύρα λιθάρια και να την κάψει κι η φωτιά, του Άγιαντωνιού η λάβρα. Έ αν τύχει μάνα κι αγαπά ή συγγενήν ή κύρην να τους ιδώ να κολυμπούν σε βούρκα σαν οι χοίροι, διατί λιμπίζονται εις φλωρί, σε πλούτος κι εις αμπέλια και συμπωλούν του γέροντος τες γλύκες και τα μέλια. Την νιότη και τες εμορφιές, τα δροσερά τα κάλλη επούλησαν του γέροντος δια τα φλωριά του πάλι.</p>	<p>20</p> <p>25</p> <p>30</p>

Τίτλος *λείπει*: Περί γέροντος να μην πάρη κορίτσι *Wagner*: Περί κορασίου να μη πάρη γέροντα *πρότ. Wagner*: Η κακοπαντρεμένη *εμείς*. 3. περιταπλέον: περιτοπλιόν *Δανέζης*. 5. εσείς: η νιά *εμείς*. 6. ηξεύρω: ηξεύρει *εμείς*. 7. ο (πολυπαθής): η *εμείς*. / ξεύρω: ξέρω *εμείς*. 12 εκ τύθου: εκ στήθου *Wagner*. 16. εσένα και: εσένα με *εμείς*. 19. άρχοντες: μητέρες *εμείς*. 23. τον: την *Wagner*. 24. Αγίου Αντωνίου: Αγιαντωνιού *εμείς*. 25. η τύχη: ει τύχη *Wagner*: ή αν τύχει *εμείς* / και κύριν: ή κύρην *εμείς*.

De ongelukkig gehuwde

Heren, rijk en arm, vaders en moeders
 en verwanten die huwbare dochters hebt,
 en vooral de meisjes die willen trouwen,
 luister naar mijn woorden en gebruik asjeblieft je verstand.
 Omdat een jonge vrouw de toekomst waarmee zij geen ervaring heeft
 niet kan vertellen, noch een andere vrouw daarover kan adviseren,
 behalve ik die veel heb meegemaakt, die veel weet van horen zeggen,
 zal ik die dingen vertellen aan jullie die onervaren zijn,
 in het bijzonder wat ik leerde van de dichters
 die sinds lang de zoetheden van de wereld behandeld hebben.
 Dus vraag ik jullie, luister er goed naar
 en als het mogelijk is, leer uit je hoofd
 dit leerdicht dat ik geschreven heb op rijm.
 En als ik leugens vertel, noem me allemaal een ezel,
 zeg tegen me: «Vervloekt jij en je naam,
 jij en je kunst en je hele moraal erbij».
 En wie het slecht vindt, laat ze een kik geven dat ik het hoor
 en uit liefde voor haar zal ik geen woord meer zeggen.

Dus, moeders, ik zal het vertellen en wie dat wil, laat ze boos worden
 En wie van binnen op me scheldt, mijn god, moge zij niet oud worden!
 Wie verlangt naar goudstukken, naar kleding, naar een geldschat
 en bereid is een oude man als echtgenoot te nemen,
 moge ik haar zich voor de kop zien slaan met twee zwarte stenen
 en moge het vuur haar verbranden, de vlam van de H. Antonius.
 Of als het een moeder is die er van houdt, of een verwant of vader,
 moge ik hen zien zwemmen in de modder als zwijnen,
 omdat ze verlangen naar goudgeld, rijkdom en wijngaarden
 en daarbij aan de oude man de zoetheden verkopen en de honing.
 Haar jeugd en haar schoonheden, de verkwikkende bekoorlijkheden,
 verpatsten zij op hun beurt aan de oude man om zijn geld.

Δια το πολύν τ' αντίπροικο και ρούχα οπού δίδει
 παίρνει την νιάν ο γέροντας και τρω την σαν απίδι,
 εκείνο το γλυκότατο τ' άνθος της παρθενίας,
 την γλύκα της γλυκότητος της Ερωτοκρατίας.

Και του δεντρού το πωρικό τ' ανάθρεφεν η κόρη 35
 με προσοχή και με τιμή κι ανάθρεφε όσον 'μπόρει,
 ηύρεν ο γέρος ώριμο τ' απίδι κι εδροσίστη
 και το κλαδάκι του δεντρού από τον κλώνο εσχίστη
 κι εστάξασιν τα φύλλα του δρόσον οπού εγέμαν
 ομάδι με της παρθενιάς το τιμημένον αίμα. 40

Και στέκω και θαυμάζομαι το θαύμασμα το μέγα,
 πώς εδυνήθη κι έκοψε η μαραμένη βέργα
 της παρθενιάς την δύναμη και την ενοστιμάδα,
 της ερωτιάς την δύναμη πόγεμε την γλυκάδα.

Κι απείς έφα μισή φορά το ζαχαράτο μέλι, 45
 από τον κόπον τον πολύν έμεινε σαν γυψέλι
 και πλιον ουδέν δυνηθήκε το μέλι να το στύψει,
 ότι έπεσάν του τα νεφρά και δεν μπορεί να σκύψει.
 Ατόνησε και δεν μπορεί, τάχα ωσάν να σκάφτει,
 αγκομαχεί συχνά συχνά και η καρδιά του άφτει. 50

Και ροχαλίζει ο αγριόχοιρος και βήχει μόν' και ρόχει
 αγκομαχεί ο κακότυχος σαν να 'τρεχε σ' εγδόχη.
 Αγριώνει και τα μάτια του 'ν' σαν ψοφισμένου σκύλου,
 αφρίζει και το στόμα του 'ν' ωσάν λυσσιάρη σκύλου.

Ανατριχούν τα γένια του και τρίζουν σαν χιναίου 55
 τα δόντια του εκ τα γερατιά δεν έχουν τί σου λέγουν.

Και δεν το γνώθει οπού γροικά του γέροντα κανάκια
 πως είναι πούπετις πικρά πλιον παρά τα φαρμάκια.
 Και πώς να σας διηγηθώ εις τ' αγκαλιάσματά του;
 Άνοστα και κακόχνωτα είν' τα φιλήματά του. 60

Και τα παιγνίδια του ψοφούν σαν νύκτα μαυρισμένη
 και ποια έναι κείνη που μπορεί να βλέπει, ν' απομένει

31. διατατο: διά το *Wagner*. 32. τρω την: τρω το *προτείνουμε*. 36. ανάθρεφεν: ανάθρεφε *Δανέζης*. 38. κλαδάμην: κλαδάκιν *Wagner* / πόνον 'σχίστη: τόπον σχίστη *Κριαράς*: κλώνο εσχίστη *εμείς*. 45. απείτις; απείς *Δανέζης*. 49. σκάπτει; σκάφτει *εμείς*. 51. ως: ο *εμείς* 53. 'ν' *προσθέσαμε*. 54. 'ν' *προσθέσαμε*. 55. χιναίου: χιναίο *προτείνουμε*. 56. δεν έχουν τί σου λέγουν: δεν έχω τί σου λέγω *προτείνουμε*. 58. παρά φαρμάκια *Wagner*. 60. άνοπα: άνοστα *Wagner* / τ' αγκαλιάσματα: τα φιλήματα *εμείς*.

Met het grote bruidegomsgeschenk en de kleding die hij geeft
koopt de oude man het jonge meisje en eet haar als een peer,
die heel zoete bloem van de maagdelijkheid,
het zoetste van het zoete van het Liefdesrijk.
En de vrucht van de boom die het meisje had gekweekt,
vol aandacht voor haar eer, en die ze koesterde zo goed ze kon,
die peer trof de oude man rijp aan en verkwikte zich ermee.
En het twijgje van de boom werd van de tak afgescheurd
en zijn bladeren druppelden dauw, waar ze vol van waren,
samen met het hooggeprezen bloed van haar maagdelijkheid.
En ik blijf me verbazen over het grote mirakel,
hoe die dorre tak de kracht en de heerlijkheid
van de maagdelijkheid kon plukken,
de kracht van de liefde die vol zoetheid was.
En nadat hij een halve keer dat honingzoete had gegeten,
bleef hij door de grote inspanning als een leeg karkas achter
en kon hij er niet meer honing uit persen,
omdat zijn nieren verzakt waren en hij niet meer kon bukken.
Hij is zijn kracht kwijt en kan niet meer, alsof hij aan het spitten is
hijgt hij amechtig en zijn hart staat op springen.
Hij snurkt, het wilde zwijn, en kan alleen maar hoesten en rochelen,
de ellendeling ligt te hijgen alsof hij in een val gelopen is.
Wild wordt hij, met ogen als van een gecrepeerde hond.
Hij schuimbekt als een dolle hond.
Zijn baard staat recht overeind en raspt als een egel
en zijn tanden weten van ouderdom niet wat ze je zeggen.

En wie de strelingen van een oude man voelt, begrijpt niet
dat ze ergens bitterder zijn dan vergif.
En hoe kan ik jullie vertellen over zijn omhelzingen.
Onsmakelijk en stinkend zijn zijn kussen
en zijn liefdesspel beneemt je het leven als een pikzwarte nacht
en wie is zij die het kan aanzien en verduren

- οληνυκτίς που δεν ψηφά, μόνον που ροχαλιάζει.
 Κι η κόρη σύτα τον γροικά, πλήσκει και τηκτικιάζει.
 Και το ταχύ σηκώνεται, λέγει της: «Άμε, ντύσου, 65
 βάλε τα ρούχα τα 'μορφα, αγάπη μου, στολίσου».
 Και το λοιπόν στολίζεται το ταπεινό / τρυγόνι 130r
 τ' αντίπροικο του γέροντος και δείχνει σαν παγώνι.
 Κι ωσάν ιδεί τον άντρα της, πλήσκει και βαλαντώνει
 κι εισμιόν ταχύ μετανογά. ωσάν το ξύλο μένει, 70
 γροικάς και λέγει μέσα της: «Κακό ριζικόν οπού 'χα!
 Τί τό 'θελα τ' αντίπροικο και τα πολλά τα ρούχα;»
 Είτε κι αν είναι φρόνιμη, με του καιρού το θάρρος
 να λέγει πάντα μέσα της: «Μη να τον πάρει ο Χάρος
 και τότε με τα ρούχα του και με τα εδικά μου 75
 να πάρω έναν νιούτσικον εις το πλευρό κοντά μου;»
 Παρηγοράται η άτυχος με τούτα και μ' εκείνα,
 στον Χάρον έχει θάρρετα, στο φτυάρι, στην αξίνα.
 Και νύκτα μέρα καρτερεί, στον Χάρον έχει ολπίδα,
 μη να τον κόψει ξαφνικά η λοιμική ψαλίδα. 80
- Λοιπόν, αν λέγω ψέματα ή γράφω παραμύθια,
 ρωτάτε τες οπού έπαθαν, να πούσιν την αλήθεια.
 Και πώς να σας ξηγούμαι 'γώ του γέρου τα μαρτύρια
 και την πολλήν αδυναμιά, του πόθου τα μυστήρια;
 Δεν δύνεται στο φυσικό, μόνον εις τες λουλάδες: 85
 φιλεί, τσιμπά, μαλάσσει την και κάμνει μελανάδες.
 [Λοιπόν γροικήσετε καλά το φυσικό τί θέλει
 κι η νιότης πώς ορέγεται να τρω συχνά το μέλι.]
 Έκλινε κάτου την κορφήν κι οι ρίζες αποβγήκαν
 και πλέον ουδέν δύνεται στην κοσμικήν την γλύκαν. 90
 Και στέργω ο κακότυχος με πίκρα να ζηλεύει
 γροικώντα πως δεν δύνεται την φύση να δουλεύει.
- Κάθε πουρνό σηκώνεται η κόρη χολιασμένη
 σαν νά 'τρωγε ροδόμηλα στέκει απομουδιασμένη,
 ανάπλεκη, ανορδίνιαστη, κρέμονται τα μαλλιά της 95
 και στέκει με το σκούτουφλο, βρίζει την φαμελιάν της.

69. βαλαντόνη από διόρθωση. 74. και λέγει: να λέγει εμείς. 78. θαρρετά: θάρρετα
 εμείς / φτυάρι. 80. ψιλίδα: ψαλίδα Wagner. 83. σου: σας εμείς. 87-88 εξοβελίσσαμε.
 95. ντης: της Δανέζης. 96 γραμμένος στο αριστερό περιθώριο.

dat hij de hele nacht geen acht op haar slaat en alleen maar snurkt!
 En zodra het meisje hem hoort, ergert ze zich verschrikkelijk.
 En 's ochtends vroeg staat hij op en zegt tegen haar: «Kom kleed je aan,
 doe je mooie kleren aan, mijn hartje, maak je mooi».
 En dus doft ze zich op, het arme tortelduifje,
 met de cadeaus van de oude man en pronkt als een pauw.
 En als ze haar man ziet, ergert ze zich dood.
 En meteen de volgende dag krijgt ze spijt, staat stijf als een plank.
 Je hoort haar binnensmonds zeggen: «Een ellendig lot dat ik had!
 Waarom moest ik zo nodig die cadeaus en die vele kleren?»
 Maar als ze verstandig is, vertrouwt ze op de tijd,
 denkt bij zich zelf, wie weet komt de Dood hem halen,
 dan kan ik met zijn kleding en die van mezelf
 een jonge man nemen naast me aan mijn zij.
 De ongelukkige troost zichzelf met dit soort gedachten,
 op de Dood stelt ze haar vertrouwen, op zijn schop en zijn houweel.
 En dag en nacht wacht ze, op de Dood heeft ze haar hoop gevestigd.
 Wie weet velt hem plotseling de zeis van de pest.

Welnu dus, als ik leugens vertel of fabeltjes schrijf,
 Vraag hen die er onder geleden hebben je de waarheid te vertellen.
 En hoe kan ik jullie de kwellingen door de oude man duidelijk maken
 en zijn grote onvermogen, de mysteries van de liefde?
 Hij kan het niet op natuurlijke wijze, alleen met gekkigheden
 hij kust haar, knijpt haar, drukt haar plat en bezorgt haar blauwe plekken.
 [Luister dus goed naar wat de natuur wil
 en hoe de jeugd zin heeft om vaak van de honing te snoepen.]
 Hij laat zijn kruin zo diep hangen dat de wortels uit de grond zijn gekomen
 en niets meer vermag hij wat betreft de wereldse zoetheid.
 En ik denk dat de ongelukkige vol bitterheid afgunstig wordt,
 als hij begrijpt dat hij zijn natuur niet kan laten werken.

Iedere ochtend staat het meisje geprikkeld op,
 is versuft alsof ze roze kweeper heeft gegeten,
 haar haar in de war, onverzorgd laat ze haar haren hangen,
 ze is humeurig en scheldt op haar dienstmeisje.

- Βρίσκει αφορμή και ψέγει την και δέρνει την κοπέλα,
λέγει της: «Πώς δεν έπλυνες, βρομούσα, τα σκουτέλια;»
Εβγάνει το καλίγι της και στην κορφήν κτυπά την:
«Άγωμε, στρώσε γλήγορα το βρομερό κρεβάτι». 100
- Πάντα μουγκρίζει μοναχή και με το σκούτουφλό 'ναι,
το σπίτι αν είναι σπαστρικό, λέγει: «Ασάρωτό 'ναι».
Φωνάζει: «Σύρε, φέρε μου, μωρή, γοργόν την ρόκα
και τ' αλεξανδρινό σκουλίν εκείνο το σ' εδώκα».
Τρέχει η κοπέλα, φέρνει το και αλησμονά τ' αδράκτι, 105
κρούγει κλοτσιά, γκρεμνίζει την κάτω στον καταρράκτην.
- Με τα κατσιά δικάζεται, μαλώνει με τ' αρνίθια
(τούτο δεν λέγω ψέματα, να λέγω παραμύθια).
Και τούτες όλες τες χολές όλες τες φταίγει ο γέρος!
Ω Κύριε, που τ' ανάγκασε, να μην ιδεί το θέρος! 110
Ω Κύριε, δείξε θάμασμα εις τους προξενητάδες
οπόδωσαν του γέροντος την νιάν δια τες ιντράδες.
- Όποιος θυμήθη πρωταρχίς τούτη την υπανδρεία,
που να του φαν τα κριάτα του αρκούδες και θηρία!
[Και τίς τον επροξένησε; Που νά 'χε φα φαρμάκι 115
οπόσμιξε τον κόρακα μετά το τρυγονάκι.
Τίς ήτον ποπροξένησε το βρομερό το σκόρδο
με τ' άσπρο το τριαντάφυλλο και μυρωδάτο ρόδο;
Τίς ήτον που την έσμιξε την αγριοτσουκνίδα
μ' αυτεινή την ροδόμνοστην και γλυκοκορασίδα;] 120
- Να κάψει ο Θεός τα ρούχα του και τα φλωριά του αμάδι
και να τον κόψει και κακό θανάτου αμπελοκλάδι!
- Τότε γουργό να τό 'κουσα, ατή μου να το είδα,
να τον επάρει ο δαίμονας στον Άδην δια μερίδα, 125
διατί έπρεπε ο κακότυχος καλόγερος να 'γένη
να ξεδουλεύει την ψυχή πολύ μαγαρισμένη,
έπρεπέ τον να 'φόρεσε μαντί και καμηλαύχι
και ράσινο ποκάμισο δια την ψυχή να πάσχει,
νά 'φα το πρικοφάρμακο αντάμα με τον πόνο
διατί έφθειρε της κορασιάς τον ζαχαράτο κλώνο. 130
Του πόθου τες ξεφάντωσες, της νιότης τες τρομάρες
έφαγεν ο αχρόνιστος δίχως χαρές κι αντάρες.

97. λέγει της: ψέγει την *εμείς*. 98. έπλενες: έπλυνες *εμείς*. 105.τρέχη: τρέχει η *εμείς* /
ας λησμονά διορθωμένο σε αλλησμονά. 109. φθαίγει. 113. εθημίθη: θυμήθη
Wagner. 114. να τα φαν: να του φαν *εμείς*. 115-20 *εξοβελίσσαμε*. 122. κάψη: κόψη
Κουκουλές. 123. ατίμου: ατός μου *πρότ. Wagner*. 128. ρασινόν: ράσινο *εμείς*. 129.
να φα: νά 'φα *εμείς*.

Ze zoekt een aanleiding en geeft haar ervan langs en slaat het meisje
 en zegt: «Waarom, smeerpots, heb je de schotels niet afgewassen?»
 Ze trekt haar schoen uit en slaat haar op haar hoofd:
 «Vooruit, maak snel dat stinkende bed op».
 Altijd moppert ze zonder aanleiding en is ze humeurig;
 als het huis aan kant is, zegt ze: «Er is niet geveegd».
 Ze schreeuwt: «Vooruit, mens, breng me gauw het spinrokken
 en het Egyptische katoen dat ik je gegeven heb».
 Het meisje rent weg, brengt het en vergeet de spoel,
 ze geeft haar een trap, gooit haar door het luik de trap af.
 Met de katten ruziet ze, scheldt op de kippen.
 (dit zijn geen leugens, dit zijn geen fabeltjes).
 En al die woedeaanvallen, dat alles is de schuld van die oude man.
 O Heer, wie dit bekokstoofd heeft, moge hij de oogst niet meer meemaken!
 O Heer toon hoe erg het is aan de koppelaars
 die het jonge meisje aan de oude man gaven om de inkomsten.
 Wie als eerste dat huwelijk bedacht heeft,
 moge hij opgevreten worden door beren en wilde dieren!
 [Wie heeft hem gekoppeld? Had hij maar vergif gegeten
 de man die de raaf met het duifje heeft bijeengebracht!
 Wie was het die de stinkende knoflook gekoppeld heeft
 aan de witte rozelier en de geurige roos?
 Wie was het die die gemene brandnetel
 met dat rozenschone en zoete meisje samenbracht?]
 Moge God zijn kleren verbranden en zijn geld erbij
 en laat een ellendige darmcatarre hem dodelijk verscheuren.

Had ik het toen maar meteen gehoord, had ik het maar zelf gezien,
 ik hoop dat de duivel hem naar de Hel voert als zijn erfdeel.
 Want de ongelukkige had monnik moeten worden
 om zijn ziel te reinigen die zwaar bezoedeld is;
 hij had een pij moeten aantrekken en een monnikshoed
 en een ruw hemd om te lijden voor zijn ziel;
 hij had de bittere pil moeten slikken samen met de pijn,
 omdat hij het zoete twijgje van het meisje geknakt heeft.
 Het liefdesplezier en de sidderingen van de jeugd
 heeft de vervloekte vent genoten zonder vreugde en opwindning.

Ετού με σφάζει το λοιπόν και συμπονώ και κλαίγω,
θυμούμενος συχνοτρομώ και όλος μέσα φλέγω.

- Λοιπόν το δίκαιον κάμνει με να λέγω και να γράψω 135
και να το πω ολοφάνερα και να μηδέν το πάψω:
«Τί σε φελά, βεργόλυγη, νά 'χεις τον γέρον άντρα,
να τον θωρείς ολόψαρον σαν τράγον εις την μάντρα,
να στάζει η μίξα του συχνά ω / σάν της προβατίνας,
130v
και να σγομπιάζει η ράχη του σαν τον λαιμό της χήνας, 140
να τον γροικάς οληνυκτίς να βήχει σαν την αίγα;
Άδικον που 'τον εις εσέν, κρίμα πολύ και μέγα!
Ατή σου κρίνε το λοιπόν τούτο το καταλόγιν
αν σόπρεπε, ροδόμνοστη, τέτοιο γεροντολόγιν,
εισέ τέτοιον απάνθρωπον και τέτοια σιχασία 145
άδικον που 'τον εις εσέν και αδικοκρισία,
σε τέτοια κάλλη σαν αυτά και τόσες εμορφάδες
οπόχει το κορμάκι σου, με τόσες εγλυκάδες!
Άφες τον τον σιχαντερόν εις την κακήν του ώρα,
που νά 'βγαλεν εις το κορμί τρωγώσιμον και ψώρα! 150
Έπαρε έναν νιούτσικον, έτσι ωσάν εσένα,
να σφικτοαγκαλιάζεστε, νά 'στεν αγαπημένα
[και να γροικά η καρδίτσα σας του πόθου την αγάπη
διατί οι νέοι ας χαίρονται και οπού γροικάει ας βλέπει,]
να στάζει ζαχαρόδροσο σαν τ' όμορφο σταφύλι 155
να πιπιλίζει ενός τ' αλλού το στόμα και τα χείλη,
στην κοσμικήν επιθυμιά νά 'στε συχνά δοσμένοι
στου πόθου την γλυκότητα πάντοτε αγκαλιασμένοι,
τα μέλη σου να γαργαλούν, να δράξεις και να πιάσεις,
να δροσιστεί η καρδούλα σου, όλη ν' αναγαλλιιάσεις, 160
να ραθυμάς εκ την χαρά και να μηδέν χορτάνεις
κι εκ την χαράς γλυκότητα την χάρη να λαμβάνεις».

Του νιούτσικου το φίλημα και τ' αγκαλιάσματά του
μοιάζουν στ' Απρίλη τες δροσιές, τ' άνθη και τα καλά του.

134. θυμούμενος ... όλος: θυμούμενη ... όλη προτείνουμε / τρέμω: φλέγω εμείς. 137. βεργόλυτι: βεργόλυγη Δανέζης. 140. ζγομπιάζη. 142 εις σε σεν. 145. εις: εισέ εμείς. 147. στέτια: σε τέτοια Δανέζης. 149. συνχαντερόν. 152. και νά 'στεν: νά 'στεν Δανέζης: και νά 'στε προτείνουμε. 153-54 εξοβελίσσαμε. 156. ενός: ένας πρότ. Wagner. 159. δράμεις: δράξεις εμείς. 161. χορτένης: χορτάνεις εμείς. 162. εκ της χαράς την γλυκότητα: εκ της χαράς γλυκότητα Δανέζης: εκ την χαράς γλυκότητα εμείς.

Juist dat grijpt me dus aan en ik ben vol meegevoel en ik huil,
als ik er aan denk, sta ik te trillen en brand helemaal van binnen.

Welnu het recht dwingt me te zeggen en te schrijven
En laat ik het heel duidelijk zeggen en er niet mee stoppen:
Wat heb je er aan, slanke den, een oude man als echtgenoot te hebben,
hem asgrijs te zien als een bok in een stal,
zijn snot te zien sijpelen als bij een ooi,
met een rug zo krom als de hals van een gans,
hem de hele nacht te horen hoesten als een geit?
Wat een onrecht was het voor jou, een erge en grote zonde!
Oordeel zelf dus over deze treurzang,
of bij een geurige roos als jij zo'n oud geval past,
een dergelijk onmens en zo iets walgelijks;
een groot onrecht was het jegens jou en een vals oordeel,
bij een dergelijke schoonheid als die van jou en zoveel pracht
als jouw lijfje heeft met zoveel zoetheden!
Laat die walgelijke vent naar de verdoemenis gaan.
Ik wou dat hij de schurft kreeg en lepra.
Neem een jonge man die net is als jij
omhels elkaar stevig, leef samen gelukkig,
[Laat jullie hart het liefdesverlangen voelen
want jonge mensen moeten genieten en wie dat voelt, laat hij opletten]
laat zoete dauw druppelen als een mooie druif,
zuig op elkaars mond en lippen,
geef je over aan de wereldse begeerte,
altijd in liefdesverrukking in elkaars armen,
terwijl jullie ledematen rillen, je elkaar haastig pakt,
zodat je hartje zich verkwikt dat je je helemaal verlustigt,
dat je zwijmelt van genot en er niet genoeg van krijgt
en dat je door de zoetheid van het genot de genade ontvangt.

De kus en de liefkozingen van de jonge man
zijn als de dauw van April, zijn bloesem en zijn pracht.

- Μυρίζουσιν τα χνότα του ως κιτρολεμονίτσι 165
 και το κορμί το έμορφο ως δροσερό αγκουρίτσι,
 εκείνο οπού ορέγεστεν καλά και αγαπάτε.
 Τί να σας λέγω τα πολλά, αν μου καλογροικάτε!
 Περιτοπλιόν τους άντρες σας, διατί τους αγαπάτε,
 κάμε να τους διαλέγετε, να μην μετανογάτε. 170
- [Μόνον δια το γλυκότατο του πόθου το βοτάνι,
 οπόναι προς την ερωτιάν παρέτοιμο και πιάνει,
 πρέπει λοιπόν η κάθε μιά δια να καλοδιαλέγουν,
 διατί 'ν' πολλές και βλαστημούν την μοίραν τους και κλαίγουν,
 την ώρα οπού εγεννήθησαν πάντα τους ατιμάζουν, 175
 αναστενάζουν, θλίβονται, μέσα τους πάντα βράζουν.
 Έπρεπε να την κλαίγουσιν ωσάν αποθαμένη,
 να την λυπάται ο κάθε είς την κακοπαντρεμένη.]
- Λοιπόν παρακαλώ σας το, κάμετε να φρονείτε,
 μην πλανεθείτε σε φλωρί την νιότη να πουλείτε: 180
 αν ήτον μπορεζάμενον η νιότης να πουλιέτον,
 στέργω κανέννας γέροντας στον κόσμο να μην ήτον,
 στέργω, τον βιόν του να έδιδε, να μνείσει με το ιμάτι,
 μόνον να εξανάνιωνε το παλαιό δερμάτι.
- Λοιπόν κι εσείς την νιότη σας χαιρέστεν ώστε ζείτε 185
 και βρέτε νέους σαν εσάς, καλά συντροφευτείτε.
 Κι εκείνος που σας έπλασεν έχει την μέριμνά σας,
 να σας χορτάσει τ' αγαθά βλέποντας τα καλά σας,
 ότι η χάρις του Θεού σας θέλει θεραπεύσει,
 πάσα καλό στο σπίτι σας να δείς να περισσεύσει. 190
- [Όσες τ' ακούγουσιν καλά, θέλουσιν κάμει κάλλια
 να βλέπουν, να προσέχονται του γέροντος τα σάλια,
 να μην ζυγώνουσιν πολλά στου γέροντος το βρόμα,
 ότι όλος ο κακότυχος έναί κοπριά και χώμα.
 Και όταν έλθει να γενεί χρονών εβδομηντάρης 195
 χάνει τον νουν, τον λογισμόν, γίνεται δαιμονιάρης,
 ότι όσον γερούν οι γέροντες, όσος καιρός διαβαίνει,
 τόσον εκ το κεφάλιν τους ο μυαλός φυραίνει.]

168. άμω καλλά γροικάτε: α μου καλά γροικάτε *Δανέζης*: αν μου καλογροικάτε *εμείς*. 173. καλοδιαλέγει: καλοδιαλέγουν *εμείς*. 174. 'ν' *προσθέσαμε*. 176. βρίζουν: βράζουν *Δανέζης*. 181. ότι αν: *αν εμείς*. 184. παλαιοδερματάκι: παλαιοδερμάτι *Κριαράς*. 191-98 *εξοβελίσαμε*. 191. όσοι: όσες *εμείς* / ακούγωσιν: ακούγουσιν *εμείς*. 197. τόσον καιρός: όσον καιρός *Δανέζης*: όσος καιρός *εμείς*

Zijn adem geurt als een limoen,
 zijn mooie lichaam als een fris komkommertje,
 dat wat jullie begeren en waar jullie van houden.
 Waarom zou ik er zoveel woorden aan besteden? Jullie begrijpen me toch?
 Zorg vooral dat jullie je mannen, omdat jullie van ze houden,
 zelf uitkiezen zodat jullie geen spijt krijgen.

[Alleen om het heerlijk zoete liefdeskruid,
 dat helemaal klaar is voor de liefde en dat werkt
 moet iedere vrouw dus een goede keus maken.
 Want er zijn er veel die hun lot vervloeken en bewenen,
 hun hele leven verwensen ze het uur dat ze geboren werden,
 ze zuchten, zijn treurig, van binnen koken ze.
 Haar zouden ze als een gestorvene moeten bewenen,
 ieder zou medelijden moeten hebben met de ongelukkig gehuwde.]

Dus ik smeed jullie, wees asjeblijft verstandig,
 laat je niet verleiden om voor geld je jeugd te verkopen.
 Want als het mogelijk was dat jeugd te koop was,
 geloof ik dat er geen enkele oude man op de wereld zou zijn
 die niet, denk ik, al zijn bezit tot op zijn onderkleed zou geven,
 als zijn oude huid maar weer jong zou kunnen worden.

Genieten jullie dus ook van je jeugd zolang je leeft
 en vind jonge mannen als jullie zelf, kies een goede levensgezel
 Want hij die jullie geschapen heeft, draagt zorg voor jullie,
 zal jullie verzadigen van alle aardse goed, jullie welzijn in het oog houdend.
 Want de genade Gods zal voor jullie zorgen,
 je zult zien dat alle goeds in jullie huis in overvloed aanwezig zal zijn.

[Wie hier goed naar luisteren, zullen er beter aan doen
 uit te kijken en op te passen voor het gekwijn van de oude man,
 niet te veel in de buurt te komen van de stank van de oude man,
 want die ellendeling is een en al mest en slijk.
 En wanneer hij zeventig wordt of ouder
 verliest hij zijn rede, zijn verstand, hij wordt bezeten.
 Want hoe ouder bejaarde mannen worden, hoe meer tijd voorbij gaat,
 des te meer verschrompelen hun hersens in hun hoofd.]

Commentaar

1-18. Proloog. De verteller richt zich tot zijn publiek, verdedigt zijn geschiktheid om dit onderwerp te behandelen en maakt zijn publiek duidelijk wat hij van hen verwacht.

1-4. Na het formulaire *Ἀρχοντες πλούσιοι και πτωχοί*, dat ook in andere teksten wel vaker als aanhef gebruikt wordt (zie b.v. Emm. Limenitis, *Θανατικόν* 18), is het vervolg dubbel verrassend: het idee van een adellijk mannelijk gehoor wordt steeds meer verlaten. In vs. 3 wordt het eigenlijke publiek genoemd, dat ook verderop in het werk bedoeld wordt en in het oorspronkelijke slotwoord (vss. 179-90) uitsluitend toegesproken wordt. Het gaat om de meisjes van huwbare leeftijd die van plan zijn te gaan trouwen.

2. *ὑπανδρες*: het woord kan niet anders dan 'gehuwd' betekenen. Hoewel het gedicht en de adviezen betrekking hebben op meisjes op huwbare leeftijd (zie vs. 3 en de rest van het gedicht), richt de dichter zich in deze eerste verzen in het algemeen tot ouders en verwanten die hun dochters al uitgehuwelijkt hebben. Vergelijk ook vs. 25, waar dezelfde twee groepen opnieuw toegesproken worden.

3. *περιταπλέων*: Danezis, 452 corrigeert terecht en verwijst naar de vorm *περιτοπλιά(ς)* in de *Ερωφίλη* van Chortatsis en de *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* van Troilos.

4. *κάμε*: Deze onverbogen vorm wordt hier en in vs. 170, zoals Danezis, 452 terecht opmerkt, vooral om metrische redenen gebruikt als aansprekende vorm, zonder verschil tussen singularis en pluralis. In vs. 179 daarentegen wordt wel de meervoudsvorm gebezigd (*κάμετε να φρονείτε*). Een vergelijkbaar geval is *να δεις* in plaats van *να δείτε* in vs. 190.

5-7. De verzen zijn gebaseerd op de *Λόγοι διδακτικοί* van Marinos Falieros:

<i>Διότι ο νιός τα μέλλοντα κι εκείνα τα ουδέν πράσσει</i>	9
<i>σαν όνειρον τού φαίνονται άλλος να τα διατάσση,</i>	10
<i>δια ταύτα εγώ ο πολυπαθής</i>	

of die van Markos Dhefaranas:

<i>Διότι ο νιός τα μέλλοντα κι εκείνα τα δέν πράξη</i>	9
<i>σαν όνειρο τού φαίνονται άλλος να τα διατάξη</i>	10
<i>δι' αυτό εγώ ο πολυπαθής</i>	

Zoals ook Bakker en van Gemert in hun uitgave van de *Λόγοι διδακτικοί* van Marinos Falieros (Bakker-van Gemert 1977, 27-28) verdedigen, lijkt onze tekst meer op die van Dhefaranas vanwege de con. aor. die ook Dhefaranas gebruikt in het rijm. Dit zou betekenen dat of de *Κακοπαντρεμένη* geschreven is na het ontstaan van de *Λόγοι διδακτικοί* van Dhefaranas (de eerste ons bekende editie is van 1543, maar het gedicht kan op de Ionische eilanden al vroeger gecirculeerd hebben / bekend geweest zijn). Deze mogelijkheid moet gezien de biografische gegevens die we over Dhefaranas hebben uitgesloten worden. Of de dichter heeft het distichon uit het werk van Falieros gehoord / gezien in een vorm die al enigszins leek op die van Dhefaranas (Bakker-van Gemert 1977, 27-28). Het distichon lijkt trouwens op een gnomische 'mantinada', een algemeen aanvaard gezegde, dat mogelijk al vóór Falieros bestond. Voor de mogelijkheid dat de dichter kennis had van het werk van Falieros, zie commentaar bij de vss. 9-10 en Inleiding, Tekst en context.

De overeenkomsten betreffen vooral vs. 5 en het rijm. Vanaf vs. 6 kon de dichter het directe of indirecte Falieros-citaat niet meer gebruiken. De droomgelijkheid en onge-

wisheid van Falieros' adviezen t.a.v. de toekomst en het mannelijk subject waren voor de bedoelingen van deze dichter ongeschikt. Hij had een vrouwelijk object nodig, passend bij zijn beoogd vrouwelijk publiek.

In de tekst zoals die overgeleverd is, hebben we drie verschillende handelende personen:

- een 2e persoon pluralis *εσείς*, maar zonder corresponderende verbaalvorm,
- een 3e persoon singularis (*πράξει, πει, διατάξει*), maar zonder gepreciseerd subject, en
- een 1e persoon singularis (*ηξέρω*).

Alleen de 3e pers. sing. kan correct zijn (net als bij Falieros en Dhefaranas). In vs. 6 moet *ηξέρω* dan ook gecorrigeerd worden in *ηξέρει*.⁷⁵ Dat betekent dat ook in vs. 5 het onlogische *εσείς* moeten worden gecorrigeerd in een mannelijk of vrouwelijk substantief. De meest voor de hand liggende oplossing lijkt te zijn *ο νιός*, zoals bij Falieros en Dhefaranas, of *η νια*. We hebben gekozen voor de vrouwelijke vorm *η νιά* in verband met het vrouwelijke *άλλην* in vs. 6.

5. *τα δεν πράξει*: de coniunctivus generalis na het relatief gebruikte lidwoord (met voorafgaand antecedent) is een zeldzaam verschijnsel. Voor parallellen, zie Falieros, *Λόγοι* 224 en *Ιστορία* 21, 118 (zie ook van Gemert 1980, 80, §.7.9.1).

7-8. Het rijm kan volmaakt gemaakt worden als we *ξέρω* lezen. Dat type komt in de rest van het werk niet voor (in vs. 6 lezen we *ηξέρει* gecorrigeerd uit *ηξέρω*) en is ook zeldzaam in vroege werken (zie Kriaras, s.v. *ξέρω*), maar is wel geattesteerd in diverse 15e-eeuwse teksten. Het komt ook als *varia lectio* voor in de *Απόκοπος* 160 in ons handschrift. Op basis van deze getuigenissen hebben we besloten het in te voeren.

7. *Μόνον εγώ ο πολυπαθής*: dit halfvers hoort nog bij het Falieros-citaat. In die twee teksten wordt de causale conjunctie '*διότι*' opgevangen door een causale bepaling '*διά ταύτα*' (Falieros) en '*δι' αυτό*' (Dhefaranas). Deze dichter prefereert hier de uniciteit van zijn ervaring te benadrukken in vergelijking met het gebrek daaraan bij zijn/haar toehoorders.

In dit vers maakt de verteller zich voor het eerst bekend aan het publiek met een adjectief dat in de liefdespoëzie frequent gebruikt wordt in de zin van 'die veel geleden heeft door de liefdespijnen' (zie commentaar bij Falieros, *Λόγοι* 11 met verwijzing naar de *Λίβιστρος και Ροδάμνη* N 19, 26, *Δημώδη ποιήματα* A'18, *Ριμάδα κόρης και νιου* A 133 (hoewel het woord daar meer de nuance heeft van 'ervaren in de liefde'). Bovendien weet hij dit alles ook van horen zeggen (*οπού ήκουσα και ξέρω*) in tegenstelling tot zijn toehoorders die onervaren en onwetend zijn (*άμαθοι*).

ο πολυπαθής: volgens het handschrift is de verteller een mannelijk persoon. Voor het probleem van het geslacht van de verteller, zie Inleiding, Tekst en context. Wij zijn ervan overtuigd dat de copist evenals in de vss. 5-6, 17 en 191, ingegrepen heeft en vormen van het vrouwelijk geslacht heeft weggewerkt.

8. *άμαθοι*: de toehoorders als groep, zoals toegesproken in de vss. 1-3. Vandaar nog de mannelijke vorm.

9-10. Ter aanvulling van de in vs. 7 genoemde eigen kwalificatie (en in tegenstelling tot de onwetendheid/onervarenheid van zijn toehoorders), preciseert hij hier nader zijn bele-

⁷⁵ Danezis 2002 accepteert de tekst zoals die is en stelt (p. 452, comm. op de vss. 5-7, met verwijzing naar p. 444) dat de verwarde constructie en betekenis veroorzaakt zijn doordat de dichter mechanisch de tekst van Falieros overgeschreven heeft.

zenheid/'behoordheid'. Zijn kennis berust mede op wat hij vernomen heeft van dichters / zangers die *του κόσμου τες γλυκάδες* behandeld/beschreven hebben.

ποιητάδες: men zou zich kunnen afvragen of de dichter met het woord 'dichters' of 'zangers', de z.g. *ποιητάρηδες* bedoelt. Het repertoire van deze rondtrekkende zangers zal zeker niet uitsluitend bestaan hebben uit *του κόσμου τες γλυκάδες* (mededelingen over zulke gespecialiseerde zangers hebben we niet in de Griekse wereld; hun repertoire zal grotendeels bestaan hebben uit actualiteiten, cf. A.F. van Gemert-(W.F. Bakker), "Η Αχιλλήϊδα και η Ιστορία του Βελισσαρίου", *Ελληνικά* 33 (1981), 82-97, i.h.b. 96-97. De dichter bedoelt dus dichters wier werk hij gelezen of gehoord heeft.

De imparisyllabe meervoudsvorming begint in de 15e eeuw gebruikelijker te worden. In de meeste werken van Falieros wordt de vorming niet gebruikt (met uitzondering van zijn *Θρήνος εις τα Πάθη του Χριστού*). In de *Ρίμα θρηνητική* van Ioannis Pikatoros, komt ze uitsluitend in de latere toevoegingen voor.⁷⁶ In sommige gevallen biedt deze vorming de kans om een aan het eind van het vers metrisch vereiste extra lettergreep te creëren. Naast *γλυκάδες* hier als rijmwoord, komt ook de andere pluralisvorm *γλύκες* voor (vs. 28), naast *εμορφάδες* (147) ook *εμορφιές*. De vorm *μελανάδες* (86) is volgens Kriaras een hapax, mogelijk hier apart als rijmwoord gevormd.

του κόσμου τες γλυκάδες: niet louter vermaaksliteratuur/amusement zal hier bedoeld worden, maar meer concreet liefdespoëzie. In combinatie met het complimenterende citaat in de vss. 5-7 uit de *Λόγοι διδακτικοί* van Marinos Falieros, lijkt het aannemelijk dat dezelfde dichter ook hier (onder andere?) bedoeld wordt. De dichter was dan niet alleen op de hoogte van Falieros' didactische werken, maar ook van zijn *Liefdesdromen*, *de Ιστορία και όνειρο* en het *Όνειρο/Ερωτικό Ενόπνιο*. Dit zou ook kunnen blijken uit het gebruik van het woord *Ερωτοκρατία* in vs.34, dat van *απίδι* in de vss. 35 en 37 (zie comm. bij vs. 32) en *πιπιλίζω* in vs. 156 (zie comm.). Ook bij de edities van Falieros' werken is op diverse plaatsen gewezen op de waarschijnlijkheid dat (een handschrift van) zijn werk op de Ionische eilanden circuleerde (zie Falieros, *Ιστορία*, handschrift V, 50-52, *Λόγοι*, handschrift V, 34-39, *Ρίμα*, handschrift L, 84-85, *Θρήνος*, handschrift (van Noukios ?), 20.

11. *καλοεγροικήσετέ το*: voor de vorm van de samenstelling, vergelijk Sklendas, *Ύμνος στη Μαρία Μαγδαληνή* 1.44 *αν το καλοεγροικούμαι*; het betreft hier geen samenstelling van *καλο-* met het verbum *εγροικώ* met een 'prothetische' *ε-*, maar om een samenstelling van *καλο-* met het verbum *εγροικώ* (voor de frequentie van deze vorm, zie Kriaras, s.v. *αγροικώ*).⁷⁷

12. *εκστήθου μάθετέ το*: voor het adverbium, zie *Ιμπερίος* 76, waar een van de handschriften dezelfde foutieve lezing biedt als V hier.

Dit is niet het gewone advies van een orale zanger/verteller aan zijn publiek.⁷⁸ Daarmee zou hij zijn eigen markt bederven. Enerzijds suggereert hij dus geen beroepszanger/-verteller te zijn, maar meer een die apart voor deze gelegenheid besloten heeft deze concrete vertelling te doen en dit concrete advies te geven. Anderzijds wordt dus ook gesuggereerd dat het geen normaal publiek van belangstellenden is die vermaakt

⁷⁶ Recente onderzoekers beschouwen deze meervoudsvorming als een van de kenmerken van het dialect van de Ionische eilanden.

⁷⁷ *καλοεθυμάται* in hetzelfde werk van Sklendas (vs. 201) is niet helemaal parallel, omdat het een samenstelling is van *καλο-* + *εθυμούμαι*.

⁷⁸ In de moderne tijd had hij zeker het bundeltje met zijn gedichten aan de geïnteresseerde toehoorder proberen te verkopen. Vóór de introductie van de drukkunst op Cyprus werden ook wel handschriftelijke versies van de liederen ter verkoop aangeboden. Voor de *ποιητάρηδες* van Cyprus, zie K.Γ. Γιαγκουλλής, *Οι ποιητάρηδες της Κύπρου*. Προλεγόμενα - Βιο-Βιβλιογραφία. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη 1976, 66.

wil worden, maar een van belanghebbenden die er baat bij hebben dit te horen, uit het hoofd te leren en het weer verder te vertellen aan andere belanghebbenden. Het gedicht is dus bedoeld als een didactische voorlichtingstekst voor een duidelijke doelgroep, vooral de huwbare jonge meisjes van vs. 3.

13. ετούτο το εζήγημα: de dichter heeft geen eenvoudige vertelling (*ιστορία, διήγησις*) willen schrijven, maar een didactische verklarende/verhalende tekst. Cf. ook het verbum *ξηγούμαι* in vs. 83. Voor deze betekenis, zie Kriaras, s.v. *εξηγητής, εζήγησις, εξηγώ* en de basisbetekenis in al deze gevallen: 'interpreteren, verklaren, adviseren'. Zo moet misschien ook de titel van de versie van Limenitis van de Belisariusroman *Ιστορική εζήγησις περί Βελισαρίου* geïnterpreteerd worden.

οπού έγγραμα σε ρίμα: deze vrij nadrukkelijke bepaling bij het voorgaande *εζήγημα* dat uit het hoofd geleerd zou moeten worden, lijkt te suggereren dat een berijmde tekst daarvoor in het bijzonder geschikt is. Dit komt inderdaad overeen met de recentere situatie waar het rijm een belangrijke rol speelde bij het leren en onthouden van teksten. Voor zover ons bekend hebben we uit de Griekse wereld geen vroege getuigenissen hierover. Het is zeker zo dat de oudere orale zangers (van vóór de invoering van het rijm in de Griekse wereld) hun teksten uitsluitend opbouwden en memoriseerden met behulp van formulaire halfverzen. Vanaf de invoering en verbreiding van het rijm in de 15e eeuw moet voor de recentere *ποιητάρηδες* en *ριμαδόροι* (!)⁷⁹ naast de formules van acht of zeven lettergrepen het rijm een belangrijk hulpmiddel zijn geweest. Voor deze beroepszangers/-vertellers is het rijm onmisbaar.⁸⁰

15-16. Deze vervloeking heeft een merkwaardige opbouw. In vs. 15 volgt na *εσένα* een asyndeton, in vs. 16 eerst een paratactische verbinding door middel van *και* en daarna een prepositionele bepaling met *με*. Op grond van vs. 16a zou men in vs. 15b verwachten *εσέν και τ' όνομά σου*, terwijl vs. 16b er daarentegen voor zou pleiten om in 16a *εσένα με την τέχνη σου* te lezen. We hebben de indruk dat deze laatste suggestie de beste tekst oplevert. De lezing van het handschrift in vs. 16a moet op een automatisme berusten.

17. όποια: Danezis, 452 verwijst voor deze anacolouth (een nominatief in plaats van een genitief) naar de studie van I.Th. Kakridhis, *Νεοελληνικές μελέτες. I. Το ανακόλουθο και ο νόμος της ελευθερίας της λέξης. 2. Η επαναστροφή* [H Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου 12], Αθήνα 1976.

18. πλέον να μην μιλήσω: δε θα μιλήσω άλλο: voor het gebruik van *να* in hoofdzinnen ter aanduiding van het futurum, zie Inleiding, Taal.

19-56. In deze eenheid, die verder niet tot de meisjes of de moeders gericht is, worden in het eerste deel (vss. 19-30) de familieleden of het jonge meisje zelf verwenst die uit economische overwegingen ingestemd hebben met zo'n ongelijk huwelijk. Het tweede gedeelte schetst de kwellingen van een meisje, dat aan zo'n oude man uitgehuwelijkt wordt. Het stuk is realistisch beschrijvend en verhalend. Alleen in het laatste vers, bij de overgang naar de nieuwe eenheid 57-80, wordt weer een pronomen personale van de tweede persoon ingevoerd (zie commentaar bij vs. 56).

⁷⁹ Voor de *ριμαδόροι*, zie R. Beaton, *Folk poetry of Modern Greece*, Cambridge University Press, Cambridge, 155-62.

⁸⁰ Voor een analyse van het gebruik van het rijm bij de *ποιητάρηδες* op Cyprus, zie K.Γ. Γιαγκουλλής, (noot 4), 109 e.v. Zie ook K.Γ. Γιαγκουλλής, "Παρατηρήσεις για την ομοιοκαταληξία των ποιητάρηδων", in: K.Γ. Γιαγκουλλής, *Κυπριακή λαϊκή ποίηση. Συναγωγή μελετών* (1974-1980), Λευκωσία 1980, 30-38. Voor Kreta, zie Beaton (vorige noot), 157-60.

19. *Λοιπόν, ἄρχοντες, να το πω*: na de aanhef in vs. 1 lijkt de aanspreekvorm *ἄρχοντες* aan het begin van het eigenlijke gedicht vanzelfsprekend. Gezien echter de vrouwelijke relativa in de vss. 19 en 20 en in het bijzonder het slot van het gedicht, waar uitsluitend de jonge vrouwen aangesproken worden, is deze mannelijke vorm, met het onregelmatige accent op de derde lettergreep, verdacht. Het lijkt dan ook veel aannemelijker dat een copist met het woord *ἄρχοντες* een oorspronkelijk vrouwelijk woord heeft weggewerkt, net zoals gebeurd is in de vss. 5 en 7. Dit vrouwelijke woord zou bovendien het storende accent op de 3e lettergreep verwijderen. Metrisch gezien zijn er veel mogelijkheden:

- *μητέρες*: vs. 1, cf. 25,

- *κοράσια*: de vrouwelijke pronomina die in het distichon volgen pleiten hiertegen; bovendien komen in de rest van het werk alleen de vormen *κορασιά* (3, 130) en *κορασίδα* (120) voor,

- *κοπέλες*: het woord wordt in de rest van het werk uitsluitend gebruikt in de zin van 'dienstmeisje', cf. 97, 105.

We hebben gekozen voor 'μητέρες', omdat hierdoor het begin van de proloog en van de kern van het gedicht verwijst naar de figuur die bij de keuze van de partner van het jonge meisje een doorslaggevende rol speelde.

We hebben nog overwogen in plaats van '*Λοιπόν ἄρχοντες*' '*αρχόντισσες*' te lezen. In de *Απόκοπος* van Bergadhis, vs. 121 is door de copist van het handschrift waarop beide teksttradities teruggaan de omgekeerde fout gemaakt (*αρχόντισσες* heeft het oorspronkelijke *ἄρχοντες* verdrongen). We hebben het idee verworpen, omdat het stopwoordje '*λοιπόν*' hier moeilijk gemist kan worden. Bovendien zou de keuze voor het vierlettergrepige '*αρχόντισσες*' ons tot een verdere ingreep in het vers dwingen: *να σας το πω*.

De tweede versheft is hypermetrisch. Hiaat tussen *θέλει* en *ας* is noodzakelijk en *κι όποια* kan niet als één lettergreep gelezen worden.

21-24. Subject van deze verzen is het jonge meisje.

21. *ζηλέψει σε φλωρί*: voor de betekenis en de constructies van *ζηλεύω σε* (= *λαχταρώ για*), vergelijk ook dezelfde constructie bij *λιμπίζομαι* in vs. 27.

23. *με δύο μαύρα λιθάρια*: Danezis, 452 verwijst in zijn commentaar naar een passage uit Limenitis, *Θανατικό* 417: *και δύο πέτρες να έπαιρνε, τα δύο στήθη να 'κτύπα*. '*δέρνεται*' wordt niet gebruikt in de betekenis van '*περιδέρνομαι*', 'gekweld worden', maar betekent letterlijk 'zich slaan'. Het gebruik van het woord *μάυρος* is minder vanzelfsprekend. Hoewel Kriaras, s.v. vele betekenisnuances biedt, lijkt er geen enkele op deze context van toepassing te zijn.

24. Voor de ziekte 'Antoniusvuur' zie Inleiding, Historisch kader.

Αγίου Αντωνίου: we nemen aan dat de copist de naam van de heilige volledig en correct geaccentueerd heeft geschreven. Zoals in het Italiaans 'San Antonio' gezegd wordt, zal de dichter zelf '*Άγιαντωνιού*' geschreven hebben.

25. *η τύχη*: Wagner 1874 concludeerde terecht dat hier een conditionele conjunctie vereist is en corrigeerde in *ει*. Dit opvallende archaïsme is paleografisch gezien de kleinst mogelijke correctie. Maar ook het paratactische *ή* zou correct kunnen zijn (het gaan om een tweede groep personen die uit zou kunnen zijn op geldelijk gewin, nl. de in de vss. 1 en 2 genoemde ouders en verwanten), maar dan wel op voorwaarde dat er alsnog een conditionele conjunctie wordt ingevoerd. Hoewel het een grotere ingreep is, voeren we '*ή αν'*' in.

Ook de substantiva in het tweede halfvers (*συγγενήν, κύρην*) horen als object bij *τύχει*. Het object van *αγαπά* zijn de in vs. 21 genoemde materiële goederen.

26. *σαν οι χοίροι*: voor de gebruikelijke constructie van (*ω*)*σάν* met de accusatief van het pronomen personale en de bepalingen met een lidwoord, zie vs. 140 *σαν τον λαιμό της χήνας* en 151 *έτσι ωσάν εσένα*. In teksten van deze periode vinden we zowel het verschijnsel dat ook andere vergelijkingsconjuncties als *ως* en *ώσπερ* met een accusatief geconstrueerd voorkomen als het tegengestelde geval dat we hier aantreffen. Voor het verschijnsel, zie Falieros, *Λόγοι* 38 *να μην το πάθει ως τον Αδάμ* en commentaar, waar parallellen uit contemporaine literaire en niet-literaire teksten gegeven worden.

27. De afwisseling van *εις/σε/εις* (cf. vs. 21 waar drie keer *σε* gebruikt wordt) heeft louter metrische redenen, waarbij *σε* na de caesuur blijkbaar gebruikt wordt vanwege de variatie of om hiaat op de caesuur te vermijden.

31-40. Danezis splitst de eenheid in twee zinnen: 31-36 en 37-40. Wij voelen meer voor 31-34 en 35-40. In vs. 35 moet o.i. een nieuwe zin beginnen.

31. Ten aanzien van de betekenis van *αντίπροικο* in algemene zin zijn er geen problemen. Het betekent de geschenken van de bruidegom aan de familie van de bruid en aan de bruid zelf (zie Kriaras).⁸¹ De moeilijkheid is dat het instituut in de Griekse wereld van de 15e eeuw zeer ongebruikelijk en bijna onbekend is. Kriaras kent vóór de 17e eeuw geen ander voorbeeld. Het woord komt in de Kretenzische notariaatsakten slechts zelden voor. Daar krijgt de bruid een bruidsschat mee en ontvangt de a.s. schoonzoon een deel daarvan als geschenk. Ook de vader/ouders van de bruidegom kunnen hun zoon een deel van hun bezit geven. Maar geschenken van de a.s. schoonzoon aan zijn schoonfamilie of alleen zijn vrouw komen slechts hoogst zelden voor in de collecties gepubliceerde actes. Als we Koukoules⁸² mogen geloven was zo'n *αντίπροικο* alleen gebruikelijk bij huwelijken tussen jonge maagden en grijsaards.⁸³ In de gepubliceerde Kretenzische aktes kennen wij slechts één geval. Op 14 maart 1527 laat Marieta Tzangarelena, vrouw van Georgitzis Tzangarolos Arkoleos, haar testament opmaken, omdat ze in verwachting is. Ze bepaalt dat als ze komt te overlijden haar hele bruidsschat naar het kind/de kinderen zal gaan waarvan ze in verwachting is. Haar bruidsschat (*προικίον*) bestaat uit 2.200 hyperpyra, waarvan 1200 van haar vader afkomstig en 1000 *αντίπροικα από του ανδρός μου*. Uit de tekst van het testament bij Manouil Grigoropoulos⁸⁴ zou men kunnen concluderen dat haar man bejaard is.⁸⁵ Het woord komt niet in de gepubliceerde acten uit Kerkyra uit die tijd voor. Tsitselis kent het woord van Kefalonia: *'αντιπροίκι: αμοιβή ην ενίοτε δίδει ο γαμβρός εις την νύμφην, ην ζεύγνυται άπροικον'*.

Volgens het *ILNE*, s.v. is de vorm *αντίπροικο* kenmerkend voor Zakynthos.

⁸¹ De beide moderne woordenboeken van het Nieuwgrieks, Babiniotis en *LKN*, kennen twee betekenissen van het woord *αντιπροίκι*: 'geschenk van de bruidegom aan de bruid' en 'geschenk van de ouders van de bruid aan de bruidegom'. Dat laatste wordt in de Kretenzische akten gewoon 'δώρα του γαμπρού' genoemd.

⁸² Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός Δ'* [Collection de l'Institut français d' Athènes 73], Αθήνα 1951, 77-78.

⁸³ Hij verwijst hierbij naar een werk van Theod. Prodromos, *Αμάραντος ή Γέροντος έρωτες* (W. Hörandner, *Theodoros Prodromos. Historische Gedichte* [Wiener Byzantinische Studien XI], Wien 1974, 51, nr. 146, ed. Gaulmin 1625, du Theil, *Notices et extraits* VIII.2 (1810), 105-27). Het is ons onduidelijk of dit werk hetzelfde is als de *Στίχοι εις γέροντα λαβόντα νέαν γυναικα*.

⁸⁴ *Μανουήλ Γρηγορόπουλος, Νοτάριος Χάνδακα 1506 - 1532. Διαθήκες - Απογραφές - Εκτιμήσεις*. Εκδίδουν Στ. Κακλαμάνης - Στ. Λαμπάκης, [Βενετικές Πηγές της Κρητικής Ιστορίας, 1], Ηράκλειο 2003, αρ. 116.

⁸⁵ Haar beide zusters zijn nog ongehuwd, Haar vader is executeur testamentair. De 300 hyperpyra die ze aan haar man nalaat zijn voor hem 'totdat zijn uur gekomen is'.

We hebben overwogen τ' in het overgeleverde *το πολόν τ' αντίπροικο* als een possessivum te interpreteren en als *του* te schrijven. Gezien echter de populariteit van de constructie met het herhaalde lidwoord (zie Inleiding, Taal), hebben we besloten de lezing van het handschrift onveranderd te handhaven.

32. *τρω την*: we vroegen ons af of het niet beter is hier *τρω το* te lezen (de wijziging van *το* in *την* is een bijna vanzelfsprekende copistenfout o.i.v. *την νιάν* in de eerste vershelft), waarbij het neutrum pronomen personale evenals b.v. in vs. 12 vooruitwijst naar het substantief in het volgende vers (*εκείνο το γλυκότατο τ' άνθος της παρθενίας*). Het is een techniek die hij ook in de rest van het werk graag toepast. Het distichon 33-34 is op deze manier niet langer los met het voorgaande verbonden. De in vs. 35 genoemde vrucht (*το πορικó*) wordt in vs. 37 gepreciseerd als de liefdesvrucht, *τ' απίδι*. Hoewel dit aan het in vs. 37 volgende *απίδι* al een meer suggestieve betekenis geeft, hebben we lang getwijfeld of de correctie noodzakelijk is. We hebben weliswaar de indruk dat bij aanvaarding van de door ons voorgestelde correctie de tekst in zijn hele context zinnvoller wordt, maar vers 32 als zodanig kan ook zonder de correctie goed geïnterpreteerd worden. We achten de correctie dan ook niet noodzakelijk.

απίδι: Danezis, 438 en noot 27 verwijst voor de sexuele betekenis van het woord naar Falieros, *Ιστορία*, vs. 398 en commentaar, 156-57. Deze nuance is in dit vers zelf niet aanwezig, maar in het volgende distichon wordt er duidelijk op gezinspeeld, terwijl in vs. 37 het woord niet anders dan in deze zin geïnterpreteerd kan worden. Het gebruik van het woord *απίδι* in 32 en 37 en dat van *Ερωτοκρατία* in vs. 34 suggereren voor deze passage opnieuw een relatie met Falieros' werk.

33-34. De dichter is hier en in het vervolg erg openhartig ten aanzien van het gebruik van de sexuele symboliek. Evenals Marinos Falieros in zijn *Ιστορία* noemt hij de begeerde vrouwelijke lichaamsdelen niet direct bij naam, maar zijn verwijzingen naar de maagdelijkheid en het maagdenvlies (vss. 35-40) laten aan duidelijkheid niets te wensen over. Ook de beelden van de geringe potentie van de oude man (41-48) zijn zeer expliciet.

33. In deze en de volgende verzen wordt de maagdelijkheid van het meisje en haar grote zorg om haar eer te behoeden sterk benadrukt. Het onrecht van de verkoop (vss. 28, 30) van haar lieflijkheid en prille schoonheid aan een oude man, krijgt hierdoor extra reliëf.

34. *Ερωτοκρατίας*: Danezis 2002 verwijst naar twee plaatsen bij Falieros, *Ιστορία* 1 en *Όνειρο/Ερωτικό Ενόπνιο* 67. Het gebruik van deze term versterkt de veronderstelling dat de dichter het werk van Marinos Falieros gekend heeft (zie Inleiding, Tekst en context, en commentaar bij de vss. 5-7, 9-10, 32 en 155 e.v.).

35-48. De dichter werkt hier het beeld van de peer als liefdesvrucht op een speciale manier uit. De liefdesdaad bestaat niet alleen, zoals b.v. bij Falieros gesuggereerd wordt, uit het eten van de vrucht, maar in de eerste plaats uit het plukken van de rijpe peer en het vergieten van de druppels dauw. De peer is hier niet langer louter een symbool van de liefde. Het plukken van de peer en het genieten ervan zijn metaforen geworden van de liefdesdaad.

38. *από τον πόνον σχίσθη*: het halfvers biedt naast de augmentloze vorm *σχίσθη*, rijmend met de fonologisch modernere vorm *εδροσίστη*, ook een interpretatief of tekstkritisch probleem: *από τον πόνον* is niet de bepaling die hier vereist is. De bedoeling van de dichter kan niet geweest zijn dat het takje van de boom door de pijn afgescheurd is (iets als *με μεγάλο πόνον*, een lezing die overigens metrisch niet past, zou men eerder

verwachten). Het moet van iets afgescheurd zijn. Kriaras geeft s.v. *κλαδάκι* de anonieme correctie *από τον τόπον σχίσθη*. Het is een vrij kleine correctie die bevredigende betekenis geeft. Wij vragen ons af of de dichter misschien oorspronkelijk in vs. 130 met de daar onverwacht gebruikte metafoor (*διατί έφθειρε της κορασιάς τον ζαχαράτο κλώνο*) terugverwijst naar de boom-metafoor van deze passage. Met enige aarzeling hebben we *από τον κλώνο εσχίσθη* in de tekst opgenomen. De andere kleine oneffenheid in het rijm hebben we hiermee tegelijkertijd weggewerkt.

45. *και απείτις έφα: και απείς έφα*. Danezis, 452 corrigeert op deze wijze de eerste vers helft die een lettergreep te veel heeft. Hij introduceert daarmee een accent op de 2e en 3e lettergreep. We volgen hem, omdat de andere oplossing *απείτις φα* in deze context onmogelijk is.

47. *και πλέον ουδέν δυνήθηκε*: voor het met synizese te lezen 'πλέον' zie comm. bij vs. 58.

48. *έπεσάν του τα νεφρά*: Voor de uitdrukking en de diverse varianten, zie Kriaras, s.v. *νεφρό(ν)*.

51. Het eerste halfvers is hypermetrisch. Wagner 1874 corrigeerde het metrum door *και* aan het begin van het vers te schrappen. Het gevolg is, zoals Danezis, 452 benadrukt een anapestisch begin met het accent op de 3e lettergreep, iets wat in de rest van het werk niet zonder goede reden voorkomt. De eenvoudigste oplossing is om van de vergelijking een metafoor te maken en *ο αγριόχοιρος* in plaats van *ως αγριόχοιρος* lezen.⁸⁶ Met een dubbele synizese is het vers metrisch acceptabel. De lezing *ως* kan zeer goed een 'correctie' van de copist zijn. Het beeld is gewaagd, maar de beschrijving in de vss. 53-56 geven een duidelijk beeld van dit menselijk everzwijn. De parallelle constructie van vers 52a kan als argument voor onze correctie opgevat worden.

βήχει μόν' και ρόχει: het tweede halfvers is weinig bevredigend. Het éénlettergrepige *μόν'* νόορ een consonant (Kriaras biedt overigens parallellen uit Falieros, de *Διήγησις του Αλεξάνδρου* e.a.) en het ongewone verbum *ρόχω* wekken argwaan. Danezis, 452 *ρόχω*, interpreteert het verbum als 'λαχανιάζω, ασθμαίνω', op grond van Dhimitrakos s.v. *ρόχω*. Andere interpretaties (*μόν'* = *μόνει, ορκίζεται*) of emendaties (*βήχιμον / βήξιμον*) creëren eerder problemen dan dat ze ze oplossen. Zoals Danezis ook betoogt, is de lezing van het hs. duidelijk.

52. *εγδόχη*: in verband met het metrum, beschouwen we het woord als onzijdig, afgeleid van een vorm *εκδόχιον*, zoals ook *γδέχομαι < εκδέχομαι*. De betekenis is erg onzeker. Kriaras s.v. *εκδόχι* (met vraagteken) interpreteert het als 'υποδοχή'. Dit biedt een niet erg bevredigende tekst. Wij interpreteren het als 'hinderlaag, val'.

53-54. Dit is één van de twee disticha die met hetzelfde woord rijmen (zie ook 59-60). Ook bij dat distichon zou men zijn vraagtekens kunnen zetten. Zou het in beide gevallen misschien om een latere invoeging kunnen gaan? Als de disticha ontbraken zouden we qua ontwikkeling van het verhaal niets missen.

Hoewel de verzen erg expressief zijn, doen ze in feite het effect van het voorgaande distichon teniet, waarin de oude man na een halve coïtus als een opgejaagd everzwijn gekarakteriseerd wordt.

De twee vss. lopen geheel parallel: verbaalvorm, 'και' subject of object, vergelijking. De betekenis van vs. 53 bevalt ons niet. Kriaras interpreteert: 'hij maakt ook zijn

⁸⁶ Een andere mogelijkheid zou de correctie *ο αγριόγερος* zijn. Omdat dit een dubbele ingreep zou betekenen, hebben we die verworpen.

ogen woest (als een gecrepeerde hond)'. of misschien 'hij rolt woest met zijn ogen als een gecrepeerde hond'. In dat laatste geval had je eerder 'als een dolle hond' verwacht (*λυσσασμένον*), maar dat begrip wordt al in het volgende vers gebruikt. De tekst wordt in beide verzen veel bevredigender met een vorm van het verbum 'zijn' voor de caesuur. De interpretatie wordt dan: 'hij wordt razend en zijn ogen zijn als van een gecrepeerde hond. Hij schuimbekt is als een dolle hond'.

55-56. Het distichon begint met een redelijk bevredigend eerste vers (Zijn baard staat recht overeind en knarst (zie commentaar bij vs. 55) als die van een stekelvarken), hoewel de genitief wel wat problematisch is. Een nominatief zou beter passen. Het tweede vers biedt onvolledig rijm en eigenlijk ook een verkeerde betekenis: 'Zijn tanden weten van ouderdom niet wat je te zeggen'. Tandens praten niet. Kriaras biedt geen enkel bijzonder voorbeeld s.v. *δόντι*. Is misschien de 3e persoon pluralis een fout van een copist o.i.v. het voorafgaande *τα δόντια*? We zouden dan kunnen veronderstellen dat de oorspronkelijke lezing van het tweede halfvers een anacolouth geweest zou zijn: *δέν έχω τί σου λέω*. 'Zijn tanden van ouderdom, ik kan het je niet onder woorden brengen'. Deze betekenis zou zonder twijfel een lectio difficilior zijn en eventueel ook het rijmprobleem oplossen, als we in het voorafgaande vers i.p.v. de genitief een nominatief zouden lezen: *σάν χιναίο*. Het zwakke punt is dat *δέν έχω τί σου λέω* deze interpretatie niet toelaat en gecorrigeerd zou moeten worden in: *δεν έχω τι ναίντα λέγω*. We hebben besloten de tekst onveranderd te laten.

χιναίο: volgens Kriaras, s.v. *αχινός* (cf. ook Danezis, 439 en noot 33) betekent het woord zowel 'zeeëgel' als 'egel'. Deze laatste betekenis past beter bij het geluid van het verbum *τρίζω*.

55. De lezing van het handschrift is niet '*γρίζουν*', zoals Danezis wil, maar '*τρίζουν*' (Wagner 1874 heeft correct gelezen). Dit geluid-weergevende verbum is veel aantrekkelijker dan het noch qua vorm (in andere vroegnieuwgriekse teksten komt alleen het type *αγγρίζω* voor) noch qua betekenis passende *γρίζω*.

56. *τι σου λέγουν*: voor het algemene commentaar, zie de vss. 55-56. Een bijkomend probleem is of de singularis σου hier kan worden gehandhaafd of dat we moeten corrigeren in *σας*, zoals b.v. ook in vs. 83. Gaat het hier om een onbepaald 'je' in de zin van 'men', of om de concreet aangesproken persoon. Zoals we ook aan het begin van de passage 19-56 benadrukken, is deze sterk beschrijvend en verhalend van aard en niet direct gericht tot een bepaald publiek. Het hangt van de tekst af of we corrigeren of niet. Handhaven we *έχουν* - *λέγουν* van het handschrift, dan kan ook *σου* blijven staan. Dat is niet direct tot een bepaalde persoon/bepaalde personen gericht. Hadden we besloten te corrigeren in *έχω* - *λέγω*, dan had ook *σας* gelezen moeten worden.

57-80. Een nieuwe paragraaf waarin de dagelijkse kwellingen van het jonge meisje door haar oude echtgenoot haar ertoe brengen zich af te vragen waarom ze die bruidegomschat zo nodig wilde. En als ze verstandig is, stelt ze haar hoop op de Dood.

57. *οπού*: evenals in vs. 154 wordt het gebruikt in de zin van 'όποιος / όποια'.

58. *πλέον παρά τα φαρμάκια*: de tweede vershelft is óf hypermetrisch, als we *πλέον* tweelettergrepig lezen, óf onmetrisch, als we het met synizese éénlettergrepig lezen, waardoor het accent op de 3e/11e lettergreep valt. Ditzelfde probleem doet zich met '*πλέον/πλιον*' ook voor in de vss. 47 en 90. Aanvankelijk meenden we dat deze laatste oplossing verworpen moest worden, omdat *πλέον* nadruk heeft en dus geaccentueerd moet zijn. Dus hebben we overwogen om '*εκ*' te lezen in plaats van het hapax '*παρά*':

πλέον εκ τα φαρμάκια. Een andere oplossing voor het metrische probleem zou zijn het lidwoord bij *φαρμάκια* weg te laten. We hebben echter de indruk dat juist het meervoud het bepaalde lidwoord nodig heeft, terwijl het enkelvoud zeer goed zonder het lidwoord zou kunnen. Met deze lezing *πλέον παρά φαρμάκι* zouden we echter onvolmaakt rijm invoeren. We lezen dus *πλέον* met synizese (*πλιον*) en accepteren de licht onmetrische accentuatie op de 11e lettergreep.

59-60. Het tweede van de twee disticha die met hetzelfde woord rijmen (zie ook commentaar bij 53-54). Ook dit distichon zou een latere invoeging kunnen zijn. Als het distichon ontbrak zou je het niet missen, maar het voegt wel aan de giftige strelingen van de oude man en diens doodse (?)/ stinkende (?) liefdesspelletjes zijn vieze en kwalijk geurende kussen toe. Daarom is het in onze ogen beter het herhalingsrijm te beschouwen als een copistenfout: het tweede *τ' αγκαλιάσματά του* moet een vergissing zijn voor het vereiste *τα φιλήματα του*.

61. *τα παιγνίδια του ψοφούν σαν νύκτα μαυρισμένη*: de vergelijkingen en metaforen van deze dichter zijn talrijk en meestal zeer oorspronkelijk (zie Inleiding, Taal). Het is echter onduidelijk wat hier de preciese betekenis is van het verbum *ψοφώ*. Zijn liefdesspelletjes creperen *νόδρ* hun tijd, er is geen licht in te ontdekken als in een pikdonkere nacht.

63. In verband met het rijm varieert de dichter hier met *ροχαλιάζει* op de gewone vorm *ροχαλίζει*.

64. *πλήσκω*: het verbum wordt hier en in vs. 69 in combinatie met een sterk verbum gebruikt om haar sterke ergernis en afkeer uit te drukken.

Het verbum *τηκτικιάζω* ('zich dood ergeren') schijnt zo zeldzaam te zijn dat Babinotis het s.v. *χτικιάζω* als 'αμάρτυρο' beschouwt. Het is volgens één van de voorgestelde etymologieën de vorm waarvan het moderne *χτικιάζω* is afgeleid.

69-70. Het distichon heeft onvolmaakt rijm. Vs. 69 rijmt op het voorgaande distichon, terwijl in vs. 70 de eerste klinker verschillend is. De dichter blijkt zo bedreven te zijn in het rijm dat zo'n onvolkomenheid niet erg waarschijnlijk is (er zijn overigens twee andere voorbeelden in het werk: 153-54, 181-82. Zie Inleiding, Metrum en rijm.). Er bestaan drie oplossingen voor het probleem:

- de ene mogelijkheid is het onvolmaakte rijm te accepteren;
- de tweede dat de fout in vs. 69 gezocht moet worden. In het tweede halfvers, dat overigens een variant is van vs. 64a, moet *βαλαντώνει* een foute vorm zijn o.i.v. het rijm van het voorgaande distichon. Het verbum is een hapax. Het is een correctie van Politis van wat door de vorige uitgevers ten onrechte gelezen was als *καλαντόνη*;
- als we vierregelig rijm accepteren (het enige andere geval is 167-70), moet vs. 70 gecorrigeerd worden. De suggestie van Wagner *ωσάν τ' οξύ λεμόνι* (gebaseerd overigens op een foutieve lezing van het handschrift) is zeer inventief en blijft dicht bij de handschriftelijke lezing.

We hebben besloten om niet in te grijpen.

70. *ταχύ*: het woord zal niet 'in de morgen, 's ochtends' betekenen. In deze betekenis gaat *ταχύ* vergezeld van het bepaald lidwoord. Het moet, hetzij in combinatie met het voorafgaande '*εισμión*', geïnterpreteerd worden in de zin van een versterking van 'direct'. In contemporaine teksten komt dit vaak voor, zowel bij *εισμión* als bij *πάραυτα*. Zie b.v. Prikatoros, *Ρίμα* 15 *πάραυτα μετά σπουδής*, 347 *πάραυτα + εισμión*, 466 *εισμión αυτήν την ώρα*. Voor de betekenis 'snel' van *ταχύ*, vergelijk Choumnos, *Κοσμογέννησις* 2546. De

andere mogelijkheid zou zijn dat het geïnterpreteerd wordt in de zin van 'de volgende dag)', cf. het synonieme *ταχιά*.

71. De tweede versheft heeft een lettergreep te veel of het woord *ρίζικόν* moet als *ρίζκόν* / *ρισκόν* (conform de arabische etymologie van het woord, cf. ook het Franse 'risque') uitgesproken of geschreven worden. Dat komt bij een aantal andere woorden voor bij Pikatoros en anderen: *καβαλκεύω*, *φλακή*, *φλακισμένος*, *Ξτιανός* (Chortatsis, *Ερωφίλη* (ed. Xanthoudhidhis), Γλωσσάριο, λ. *Ξτιανούς*), *καθημερνός*, *μερκοί*, *μερκές* (*Παλαιά και Νέα Διαθήκη* 221, 717).

73. *είτε και αν*: = *αν όμως*. Voor de diverse vormen, zie Falieros, *Ιστορία* 320 en het commentaar, en Kriaras, s.v. *ειδέ* en *είτε*.

με του καιρού το θάρρος: 'vertrouwend op de tijd' is de meest waarschijnlijke betekenis.

74. De eerste versheft is problematisch met het paratactische *και*, dat niets verbindt. De meest waarschijnlijke oplossing is aan te nemen dat het een verlezing van de copist is voor de lectio difficilior *να* ('terwijl ze vertrouwend op de tijd bij zichzelf herhaalt'). Deze betekenis kan ook bereikt worden met lezingen als '*και λέγων*' (maar deze vorm van het participium komt niet voor in de rest van het werk) of '*λέγοντας*'. Hiermee verwijderen we ons echter te ver van de lezing van het handschrift.

76. Het idee een jonge man van haar eigen leeftijd te nemen na de dood van haar man komt hier voor het eerst voor. Dit is de moreel verantwoorde variant van de 'ami', de minnaar uit de Franse *Chansons de Maumariée*. Die opvatting wordt in het vervolg van het werk in de vss. 149 e.v. door de verteller aan het meisje aangeraden. Dit verschil is van belang naar het publiek toe, omdat het meisje zelf voortdurend voorgesteld wordt als een deugdzame jonge vrouw. De suggestie van een minnaar mag zelfs niet bij haar opkomen. Die kan alleen maar afkomstig zijn van een andere, een vreemde.

78. *στον Χάρον έχει θαρρετά*: ons inziens kan dit niet betekenen 'op Charos stelt zij haar vertrouwen'. Zelfs de dubbele correctie '*τον Χάρον έχει θαρρετό*' (voor de constructie, zie Kriaras, s.v. *θαρρετός* 3) biedt geen oplossing. De lezing *θαρρετά* moet een copistenfout zijn. Er is hier geen adjectief of adverbium nodig, maar een substantief, dat qua betekenis parallel is met de woorden *θάρρος* (73) en *ολπίδα* (79). *θάρρητα* of *θάρρετα* lijken de meest voor de hand liggende oplossingen. We hebben uiteindelijk gekozen voor *θάρρετα*, dat als een mogelijk Heptanesische vorm in de roman van Giorgos Themelis, *Για μια συντροφιά ανάμεσά μας* voorkomt.

στο φτυάρι, στην αζίνα: een mooi realistisch element vormt deze vermelding van de werktuigen van de doodgraver als hulpmiddelen van Charos. Of moet het woord *Χάρρος* misschien met een kleine letter gelezen worden als synoniem van *θάνατος*?

79-80. Hier wordt voor de derde keer in de korte passage waarin de hoop op een snelle dood van de oude man wordt uitgesproken (vss. 73-80) dit thema verwoord. We hebben ons afgevraagd of het distichon misschien een latere toevoeging is. Vs. 79 bestaat uit twee formulaire halfverzen. In vs. 80 wordt weliswaar een mooie expressieve omschrijving van een plotselinge dood gegeven. Maar deze lijkt in eerste instantie niet helemaal doordacht. Een *λοιμική ψαλίδα*, zal iemand die de alles en iedereen treffende kracht van pestepidemieën kent niet gauw afroepen over haar eigen echtgenoot met wie ze huis en bed deelt. Voor een eventuele datering van het gedicht op grond van de pestepidemieën die de Peloponnesus en de Ionische eilanden in de jaren 1456-1460 teisterden, zie Inleiding, Historisch kader.

Het is onzeker wat we ons moeten voorstellen bij de 'λοιμική ψαλίδα'. Is het de open en dichtklappende schaar van de pest, zoals we in de Inleiding suggereren, zie Inleiding, Historisch kader. Gaat het om het werktuig waarmee de levensdraad wordt doorgesneden? Of is het woord om metrische redenen verkozen in plaats van de in de 15e eeuw gangbaar geworden 'zeis van de Dood'?

81-92. Deze paragraaf heeft een onbevredigende structuur: hij bestaat uit een mengeling van apostrophes gericht tot het beoogd publiek van jonge vrouwen (vss. 81-83/84, 87-88) en beschrijvingen van de impotentie van de oude man (vss. 84/85-86, 89-92). Afgezien van andere zwakke punten (vs. 84b, het formulaire vs. 87a) en fouten (σου in plaats van σας in vs. 83), moet vooral het distichon 87-88, dat de in vss. 84 of 85 begonnen beschrijving onderbreekt, met argwaan bekeken worden. Het distichon maakt bovendien niet waar wat het belooft: er wordt in het vervolg niet duidelijk gemaakt wat de natuur wil (vs. 87), noch hoe de jeugd graag vaak van de honing proeft. Ook als we de vorm *γροικήσετε* opvatten als een indicatief aoristi, blijft hetzelfde bezwaar gelden: ook in het voorgaande is noch het een noch het andere verduidelijkt. We stellen voor het distichon te schrappen en zo de beschrijving van de krachteloosheid van de oude man ononderbroken vanaf 84-85 te laten doorlopen tot en met vers 92.

83. σου. Gezien het voorgaande vs. (*ρωτάτε*) en het vanaf het begin duidelijke meervoudige publiek moeten we hier corrigeren in σας.

84. *και την πολλήν αδυναμίαν*: we hebben overwogen *και την πολλήν του αδυναμίαν* te schrijven. Afgezien van het feit dat het possessivum niet echt noodzakelijk is (door de beide verzen met enjambement te lezen krijgt de impotentie grotere nadruk), kunnen we niet verklaren waarom de copist het weggelaten zou hebben.

του πόθου τα μυστήρια: het is niet direct duidelijk wat er met de 'liefdesgeheimen' of 'mysteries van de hartstocht' bedoeld wordt. Het kan moeilijk betrekking hebben op de onmiddellijk voorafgaande grote impotentie. Gezien het volgende distichon 85-86, waarin de 'kwellingen van de oude man', die het gevolg zijn van zijn grote krachteloosheid nader verklaard worden, moet de dichter met de mysteries van de hartstocht inderdaad het merkwaardige verschijnsel bedoelen dat de oude man in plaats van zijn jonge vrouw te bevredigen haar zo hardvochtig behandelt dat hij haar overdekt met blauwe plekken.

85-86. *λουλάδες - μελανάδες*: voor de populariteit van deze meervoudsuitgang bij de rijmvorming, zie het comm. bij 9-10 en Inleiding, Taal. De van *λωλός* afgeleide woorden kennen in diverse dialecten de variant met *-ov-*.

87-88. Voor onze argumenten om het distichon als interpolatie te verwerpen, zie commentaar bij de vss. 81-92.

89-90. De metafoor van de boom en zijn wortels geeft een heel passend beeld van de hier voortdurend benadrukte krachteloosheid van de oude man en het advies om het volgens de natuur te doen (vs. 84, 85, 92).

Voor de betekenis van *αποβγαίνω* 'er helemaal uitkomen', zie Kriaras, s.v. 4.8

89. *κάτου*: in het verhaal van de jonge vrouw en haar dienstmeisje wordt het type *κάτω* (106) gebruikt.

90. Het woord *κοσμικός* lijkt al vooruit te lopen op de in de vss. 125-28 geuite verwensing en wens dat hij in het klooster had moeten gaan om zijn ziel te zuiveren van zijn bezoedeling. Voor het gebruik van het adjectief, zie ook vs. 157.

91-92. Jaloersheid is één van de kenmerken die in de westerse liederen van de *maumariée* voortdurend een rol spelen. Zie Inleiding, Tekst en context

93-122. De knappe vertelling van de woedeuitbarstingen van de jonge vrouw tegen haar dienstmeisje als het gevolg van haar ongelukkig huwelijk en de verwensingen tegen degenen die dit huwelijk bewerkstelligd hebben, is als een kleine novelle in het geheel van het werk. Als het ontbrak, zou niemand het gemist hebben. Nu het er wel deel van uitmaakt, is het een pareltje van vertelkunst, in het bijzonder de passage 93-110. Het vervolg, en speciaal de vss. 115-22, vormt een variatie op hetzelfde thema: verwensing van de koppelaars die de oude man aan het jonge meisje gegeven hebben (vs. 112).

94. *σαν νά 'τρωγε ροδόμηλα στέκει απομουδιασμένη:* over dit effect van het eten van 'ροδόμηλα' in de gangbare betekenis ('rode appels' of 'een geconfijte kweepeer met rozenextract'), hebben we niets concreets kunnen vinden. Na lang zoeken zijn we op het spoor gekomen van een soort rode algen, die in de wetenschappelijke terminologie 'rhodomela' of 'rhodomelacea' genoemde worden. Deze staan bekend om de grote hoeveelheid bromium die ze bevatten. De gegevens die we gevonden hebben maken aannemelijk dat deze alg ook in de Middellandse Zee voorkomt. Maar we hebben nergens een vermelding gevonden van het feit dat deze zoutwateralgen ook gegeten werden. Bovendien is de naam 'rhodomela' niet vóór het midden van de 18e eeuw geattesteerd. We hebben besloten dichtbij de gangbare betekenis van het woord te blijven en aan te nemen dat of de wrange kweepeer zelf bedoeld is of de bovengenoemde zoetigheid, die ook iets van de wrange smaak behouden heeft.

In eerste instantie lijkt het gebruik van het imperfectum opvallend. Maar het is vereist i.v.m. de herhaling die in het voorgaande vers geïmpliceerd is.

96. *στέκει/είναι με το σκούτουφλο:* Danezis, 453 kent het substantief *σκουτούφλα* uit het woordenboek van Zois in de betekenis van 'bewolkt, nevelachtig weer'. Dezelfde betekenis wordt gegeven door Tsitselis voor het woord *σκουτουφλιά* op Kefalonia en voor Kreta door Pangalos, s.v. *σκουδούφλα*. Vergelijk ook het huidige adjectief *σκουντούφλης* dat o.a. humeurig betekent. Cf. ook de Nederlandse uitdrukking 'zijn gezicht staat op storm/onweer'.

φαμελιά: het woord betekent niet, zoals bij Falieros, *Ιστορία* 90 'dienaren', maar 'dienstmeisje'. In het vervolg wordt ze aangeduid als 'κοπέλα'. Voor deze betekenis, zie ook Danezis, 453.

97. *βρίσκει αφορμή και λέγει της και δέρνει την κοπελα, λέγει της:* het eerste *λέγει της* tussen *βρίζει* en *δέρνει* moet op een fout van de copist berusten. De meest voor de hand liggende correctie is *ψέγει*, een lezing die we in de tekst hebben opgenomen. Het pronomen personale moet dan wel in de accusatief komen, zoals in de andere gevallen dat *ψέγω* gebruikt wordt.

98. *πώς δεν έπλενες:* het is ons niet gelukt een bevredigende verklaring te vinden voor het gebruik van het imperfectum. We hebben dus gecorrigeerd in *έπλυνες*.

βρομούσα: Alles stinkt voor haar in haar ongeluk. Het dienstmeisje, het echtelijk bed (vs. 100). Op de weinige andere plaatsen waar het woord geattesteerd is (*Πουλολόγος* 40, 443) schijnt het, logisch, gezien de aard van de tekst, zowel 'vuil' en 'stinkend' als 'moreel verwerpelijk' te betekenen.

τα σκουτέλα: In het handschrift is duidelijk ook een 't' te zien. *σκουτέλι* (en op deze plaats het pluralis *σκουτέλια*) is ook de enige vorm die naast *η σκουτέλα* in gebruik is.

103. *μωρή*: het woord heeft ook in deze tijd al de beledigende betekenis die het ook nu nog heeft, zie Kriaras, s.v. *μωρός*.

104. *τ' αλεξανδρινό σκουλίν*: voor het hooggewaardeerde Egyptische katoen, zie Inleiding, Historisch kader.

105. *αλησμονά*: het is gecorrigeerd uit *ας λησμονά*. De vorm kan van het verbum *αλησμονώ* zijn, maar zou ook een hypothetische bijzin kunnen weergeven, *α λησμονά*. De prothetische *α-* of de verandering van een andere beginklinker in een *α-*, komt in de rest van het werk voor in *αμάδι* 121, *αντάμα* 129, *απείς* 45, *απομένω* 62 en *αρνίθι* 107. Er zijn dus voldoende parallellen voor het type *αλησμονώ*. Dit, gevoegd bij het feit dat de parataxis hier (of een asyndeton met hiaat op de caesuur) veel effectvoller is dan een conditionele bijzin, heeft ons overtuigd van de superioriteit van de lezing van het handschrift.⁸⁷

110. *που τ' ανάγκασε*: 'degene die dit afgedwongen/bekokstoofd heeft'. Voor de betekenis van *αναγκάζω* zie Kriaras, s.v. *αναγκάζω* βγ. Voor het gebruik van *που* met de functie van *όποιος* cf. *οπού* 57, 154.

111. *δείξε θάμασμα*: in deze context moet dit betekenen 'heer, laat aan de koppelaars zien het ongehoorde/hoe ongehoord het is dat ze...'. Voor deze betekenis van *θάμασμα*, zie Kriaras, s.v. *θαύμασμα* 2β.

114. *που να τα φαν τα κριάτα του*: bij de lezing van het hs. wordt de verbaalvorm *φαν* gethematiseerd. Dat kan niet de bedoeling geweest zijn van de dichter. Voor hem was *τα κριάτα του* van belang. Daarvoor is het nodig *να του φαν* te lezen.

115-22. Zoals bij de inleiding op deze verteleenheid gezegd, vormen deze vss. en in het bijzonder de vss. 115-20 een variatie op het in vs. 112 geformuleerde thema, het ongelijke huwelijkspaar. De vergelijkingen zijn aantrekkelijk en geven precies de benodigde tegenstellingen tussen zwart en blank, stinkend en geurig en gemeen en zacht. Toch hebben we de indruk dat de vss. een latere toevoeging zijn. Niet alleen de parallelle structuur wijst in die richting. Ook het afsluitende distichon 121-22 vraagt om een voorafgaand mannelijk persoon, hetzij de huwelijksmakelaar, hetzij de oude man als echtgenoot. Dat betekent dat deze slotverzen onmiddellijk na vs. 114 moeten volgen.

116. Voor de tegenstelling *κόρακας-τρυγόني*, vergelijk *Ριμάδα κόρης και νιού* A8/V7: *όντεν ο κόρακας γενεί άσπρος σαν περιστέρι*.

119-20. Het distichon is duidelijk (door een copist?) geïnspireerd op het voorgaande 'rozendistichon'.

αγριοτσουκνίδα: in tegenstelling tot de andere planten- en bomennamen met als eerste morfeem *αγριο-* gaat het hier niet om de wilde variant van een gedomesticeerde plant / boom. Men zou zich zelfs kunnen afvragen of een adjectief als *άγρια* hier niet meer op zijn plaats zou zijn. Dit geldt des te sterker, omdat we ook in het volgende vers ons dezelfde vraag stellen.

με τούτη τη ροδόμνοστη και γλυκοκορασίδα: het verbindende *και* hoort twee gelijke woordsoorten te verbinden. Dat betekent dat *όφ ροδόμνοστη* substantivisch gebruikt is *όφ* dat we *γλυκιά κορασίδα* zouden moeten lezen, met het accent op de 11e lettergreep.

We hebben besloten noch in het ene noch in het andere geval in te grijpen. In vs. 119 is de samenstelling veel sterker dan de simpele adjectivische bepaling *άγρια*. In vs.

⁸⁷ Bovendien zou de copist als dit in zijn voorbeeld had gestaan zeker *αν λησμονά* geschreven hebben.

120 biedt de samenstelling een onverwacht en effectvol vervolg op het zeldzame *ροδόμνοστη* uit de eerste versheft, dat, evenals in vs. 144, als een substantief fungeert.

122. *και να τον κόψει*: Danezis wijst erop dat Koukoules 1949, 342 en noot 3 voorgesteld heeft *κόψη* te lezen. De lezing van het handschrift zou inderdaad heel goed een fout van de copist kunnen zijn o.i.v. het voorafgaande *κάψει*.

αμπελοκλάδι: over de aard van de ziekte die aan de vervloekte koppelaar wordt toegedacht bestaat verschil van mening. Danezis, 453 volgt Kriaras e.a. en interpreteert het als een maagaandoening met symptomen van krampen en diarree. Tsitselis kent het op Kefalonia als een soms gevaarlijke huiduitslag op het gezicht. De verwensing die Danezis citeert als o.a. op Zakynthos gebruikelijk (*να σε φάει, να σε κόψει, να σε σφάζει το αμπελοκλάδι/αμπενοκλάδι*) pleit meer voor de eerste interpretatie en voor de correctie '*κόψει*' van Koukoules.⁸⁸

123-34. Een korte overgangsparagraaf waarin de verteller zijn verontwaardiging uit over het feit dat hij het niet eerder gehoord of met eigen ogen gezien heeft. De man had in het klooster moeten boeten voor de vreugdeloze ontmaagding van het jonge meisje. Als hij daaraan denkt, staat hij te trillen op zijn benen.

De paragraaf is in dit opzicht interessant doordat hij twee verschillende mededelingen doet over het geslacht van de verteller. Volgens vs. 123 betreft het een vrouw (*ατή μου*) en volgens het laatste vers, vs. 134, een man (*θυμούμενος, όλος*). Voor onze opvatting over deze kwestie, zie Inleiding, Tekst en context

123-30. De conditionele periode (123-24) en de wenszinnen die volgen, staan in het algemeen in de ind. aor. (*'κουσα, είδα 123, 'γένη 125, φόρεσε 127, 'φα 129*⁸⁹), daar waar in het huidige Grieks een imperfectum of plusquamperfectum gebruikelijk is. Zie Inleiding, Taal

123. *γουργό*: in de scène van de jonge vrouw met haar dienstmeisje (vs. 103) gebruikt de vrouw het type *γοργόν*. De vorm die hier geboden wordt komt volgens Kriaras maar in een beperkt aantal teksten voor. Alleen in de *Χρονικό του Μορέως* zijn beide vormen met dezelfde frequentie in beide handschriften geattesteerd.⁹⁰ We hebben onvoldoende gegevens om over de correctheid van het ene of het andere te oordelen.

ατή μου: gaat men uit van de mannelijke verteller, dan moet men met Wagner en Danezis corrigeren in: *ατός μου*.

124. *να τον επάρει*: in plaats van de conditionele bijzin regelmatig voort te zetten met een hoofdzin, verkiest de dichter de veel expressievere wenszin.

να τον επάρει ο δαίμονας στον Άδην: in combinatie met het woord *δαίμονας*, duivel, moet ook *Άδης* de meer christelijke betekenis hebben van 'hel'.

125. *καλόγερος*: zoals ook uit het vervolg blijkt (*μαντί και καμηλαύχι* vs. 127), gaat het om een orthodoxe monnik. Het hele werk speelt zich dus af in een orthodoxe omgeving. Zowel in de orthodoxe omgeving als in de katholieke was het niet ongebruikelijk dat men zich op zijn oude dag, na een al of niet zondig leven, terugtrok in een klooster. Het gaat hier dus niet om het andere gebruik, dat we in Kretenzische testamenten vaak aantreffen, waarin de testator bepaalt dat hij begraven wil worden in het kloosterkleed van een bepaalde orde. Thomas Bollani spreekt b.v in zijn testament van 22 april 1348 (tij-

⁸⁸ Met het woord worden blijkbaar twee verschillende (kinder)ziektes aangeduid, de darmcatarre en een gezichtsherpes (zie *ILNE*, s.v. *αμπελοκλάδι*).

⁸⁹ Als althans onze interpretatie van de vormen in 127 en 129 juist is. Zie commentaar.

⁹⁰ Zie W.J. Aerts-H. Hokwerda, *Lexicon on The Chronicle of Morea*, Groningen 2002.

dens de grote pestepidemie die ook op Kreta duizenden slachtoffers maakte) de wens uit dat zijn executeurs testamentair 30 yperpera uitgeven voor zijn begrafenis en een habijt van de Orde van de Predikheren, in hetwelk hij begraven wil worden.⁹¹

γένη: we prefereren het te lezen als *'γένη*. Het is geen con. aor. maar een ind. aor., net als twee vss. verder in vs. 127: *να φόρεσε* en *να 'φα* in vs. 129.

127. *έπρεπέ τον*: zeer expressief lijkt het accent op de 3e lett. We kunnen het hier dus accepteren als functioneel. Er zijn wel twee opmerkingen te maken bij de constructie. We hebben hier hetzij te maken met de constructie van *πρέπει* met de accusatief (!) van het indirect object (in vs. 144 wordt de genitief daarvoor gebruikt: *σόπρεπε*), hetzij met een constructie waarbij het subject van de afhankelijke zin proleptisch als object bij *έπρεπε* geplaatst is. Hier heeft de constructie niet de betekenis van 'passen', zoals in vs. 144, waar een genitief vereist is, maar van 'moeten'. Het gaat hier dus om de tweede constructie.

128. *ρασινός*: voor het verkeerde accent, cf. vs 78 *θαρρετά* i.p.v. *θάρρετα/θάρρητα*. Voor de betekenis, zie Danezis, 454. Het is gemaakt van de stof waarvan ook de pij (*το ράσο*) van priesters en monniken gemaakt wordt.

129. *να φα*: in alle andere gevallen waar wordt uitgedrukt wat de ellendige oude man had moeten doen, wordt dit uitgedrukt door de ind. aor. (125, 127, zie ook commentaar bij de vss. 123-30). Vandaar dat we ook hier de lezing van het hs. in deze richting hebben geïnterpreteerd: *να 'φα* (= *να 'εφαγε*). Voor de verwensing, zie Koukoules 1949, 343-44.

130. Voor de interpretatie van het woord *κλώνος* zie vs. 38 en commentaar.

133-34. *κλαίγω - τρέμω*: onvolmaakt rijm behoort niet tot de uitzonderingen in het werk (zie Inleiding, Metrum en Rijm). Wat hier het rijmwoord *τρέμω* verdacht maakt is het feit dat het om een verzwakte variatie gaat op *συχνοτρομώ* in de eerste versheft. Dit is een typische fout van een copist die een distichon in zijn geheel leest en dan ook de meeste fouten maakt aan het eind van het tweede vers. Wat hier echt vereist is, is een verbum dat de verontwaardiging van de verteller uitdrukt: *φλέγω* lijkt het meest aangegeven woord.

133. *ετού*: volgens Rohlfs⁹² is *'ετού*' de vorm van *'αυτού*' (= *εκεί*) zoals hij op Kreta⁹³ en Santorini gebruikt wordt, terwijl op Zakynthos en de Peloponnesus de vorm *'εντού*' in gebruik is. Kriaras geeft geen van deze vormen. Aangezien de gegevens van Rohlfs e.a. gebaseerd zijn op 19e en 20e-eeuws onderzoek, hoeven we er geen beslissende betekenis aan te hechten voor een 15e-eeuwse tekst. Het zou echter wel merkwaardig zijn als in de 15e eeuw een verder ontwikkelde vorm in gebruik zou zijn als in de 19e/20e eeuw.

134. Voor de mannelijke vormen die het hs. hier biedt en het probleem van de verteller, zie Inleiding, Tekst en context

⁹¹ Sally McKee (ed.), *Wills from Late Medieval Venetian Crete 1312-1420*. Volume 1, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washinhton, D.C., 102-04.

⁹² Gerhard Rohlfs, *Lexicon graecanicum Italiae inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*. 2. erweiterte und völlig neubearbeitete Auflage. Mit drei Übersichtskarten. Tübingen 1964, s.v. *ατού*.

⁹³ De bestaande woordenboeken van het Kretenzisch dialect (Pangalos e.a.) kennen alle alleen de vorm *ετουδά*.

135-62. Op grond van het recht/de rechtvaardigheid raadt de verteller het jonge meisje aan om niet langer haar lichamelijke schoonheid bloot te stellen aan die oude bok, maar hem te verlaten en een jonge man te nemen met alle plezier en genoegens van dien. De eenheid gaat bijna zonder overgang over in het advies aan alle toegesprokenen vooral goed op te letten bij de keuze van een echtgenoot (163-78).

135. *το δίκαιον*: met opzet wordt hier een beroep gedaan op het Recht (cf. ook in vs. 142 en 146, waar het gedrag van de oude man/oude bok als onrecht wordt bestempeld en een dwaling van het recht). De dichter / verteller gaat een raad geven (vss. 149 e.v.) die indruist tegen het gangbare rechtsgevoel van mannen en vrouwen. Vandaar dan ook dat hij het jonge meisje het recht geeft om niet op het oordeel van anderen af te gaan, maar zelf te oordelen (vs. 143 *ατή σου κρίνε το λοιπόν*).

να λέγω και να γράψω: merkwaardig en onbevredigend is de combinatie van de presens- en aoristusvorm onmiddellijk na elkaar, en dat terwijl in het volgende vers de hier verwachte vorm van de con. aor. *να το πω* gebruikt wordt. Maar deze vorm past metrisch niet. Een vorm als *είπω*, die metrisch zou passen is zonder parallellen in het werk. We handhaven dus, zij het met enige reserve, de lezing van het hs. We zouden het aspectverschil enigszins overdreven als volgt kunnen interpreteren: het Recht eist van me dat ik steeds in mijn woorden herhaal en in dit geval ook schrijf ...

Voor de combinatie van zeggen en schrijven, cf. vs. 81. Ook in de inleidende verzen worden termen gebruikt die wijzen op de dubbele activiteit van vertellen en schrijven, horen en lezen (vss.7-14).

138-42. Een nieuw blijk van het realisme waarmee de dichter bepaalde symbolen en beelden uitwerkt. Na het volkomen ontwikkelde beeld van de liefdesvrucht (35-40) en het wilde zwijn (51-56), volgt hier dat van de stinkende oude bok.

143. *καταλόγιν*: het berijmde verklarende advies uit het begin van het werk wordt hier gekarakteriseerd als *καταλόγιν*, een treurlied (Kriaras, 1b). We verkiezen deze interpretatie boven die van 'opsomming' die vooruit zou verwijzen naar de vss. 145-48.

145. Hier en in vs. 147 worden vormen van *τέτοιος* op zo'n manier gebruikt dat ze met een zeer ongebruikelijk inwendig hiaat drielettergrepig gelezen zouden moeten worden (voor de gewone vormen zie de vss. 144 en 145). Danezis besloot daarom in vs. 147 een extra lettergreep toe te voegen door 'ς *τέτοια* te corrigeren in *σε τέτοια*. Een extra lettergreep zou hier gewonnen kunnen worden door tussen *τέτοιον* en *απάνθρωπον* een eenlettergrepig woord toe te voegen. Onze eerste gedachte was haplografie te veronderstellen en het substantief 'ον' in te voeren. Dit woord komt in het vroegnieuwgrieks echter niet voor. Met het zeer sterke woord *απάνθρωπον*, 'onmens' (op de enige andere plaats die Kriaras kent wordt het van kettters gezegd), zou het substantief ζο passen. Het probleem is wel dat dat er ook met deze lezing nog hiaat bestaat. Omdat we moeilijk in 147 kunnen corrigeren en hier de tekst ongewijzigd laten, hebben we de prepositie *εις* verlengd tot *εισέ*, een type dat ook b.v. in vs. 142 gelezen had kunnen worden en dat in diverse contemporaine teksten voorkomt.

146. Danezis, 454 verwijst naar vs. 142a. Zie ook ons commentaar op vs. 135. De term *αδικοκρισία* komt, zoals men kan verwachten, enkele malen voor in Dellaportas, *Ερωτήματα* 874, 2079, 2715, cf. ook 1133.

149-50. Met dit distichon wordt in niet mis te verstane bewoordingen het beeld van de stinkende oude bok die zich vergrijpt aan het prachtige jonge lijf van het meisje afge-

sloten met een passende karakterisering en een verwensing die daarbij past. Laat hij de schurft en lepra krijgen.

150. *τρωγώσιμον και ψώρα*: de beide ziektes die hem toegewenst worden moeten huidziektes zijn. Voor '*τρωγώσιμον*' zie Danezis, 439; vergelijk ook de verwante vormen '*τρωγούρα-φαγούρα*'. Voor de betekenis van '*ψώρα*' bij Stef. Sachlikis, zie de interessante discussie of de dichter 'syfilis' zou bedoelen en niet 'schurft' of 'lepra', waardoor de tekst en de dichter aan het eind van de 15e eeuw gedateerd zouden moeten worden, zie M.I. Manousakas, "Ο Στέφανος Σαχλίκης ποιητής του 14ου αιώνα (οριστική τοποθέτηση)", *Ελληνικά* 41 (1990), 120-27, i.h.b. 125-27. Voor deze en andere verwensingen die het object bepaalde ziektes toewensen, zie Koukoules 1949, 341-46.

151-62. Als het tegenbeeld van de walgelijke en weerzinwekkende oude bok wordt de jonge minnaar gepresenteerd. De passage wemelt van de lieflijke en liefdesbegrippen. In het begin geldt de beschrijving beide geliefden. De laatste vier verzen worden weer tot het meisje gericht om haar nogmaals duidelijk te maken wat ze nu tekortkomt.

151. Hoewel het vers op zich zou kunnen betekenen 'trouw met een jonge man van je eigen leeftijd', vereist de context van de verzen dat hier gesuggereerd wordt een jonge man als minnaar te nemen.

We hebben bij de bespreking van de verzen ons afgevraagd of ze een aanduiding zouden kunnen bevatten over de verteller/de dichter. Is het waarschijnlijk dat een man zo'n advies zou geven? In ieder geval geen oude man. Een naijverige jonge man of een lotgenoot, een sexegenoot kan zo'n raad geven. Het is natuurlijk wel zo dat in de context van de traditionele maatschappij de suggestie aan een jonge getrouwde vrouw om een (jonge) minnaar te nemen ongehoord is. Volkomen verschillend is de situatie in de z.g. Epirotische *Σπανέας*. Daar wordt de jonge weduwe die blijft treuren om haar man geprest om opnieuw te trouwen. Ze is namelijk voor de mannenmaatschappij een steen des aanstoets en vormt voor de maatschappij als geheel een bedreiging, omdat ze voor de mannen een bron van verleiding betekent.

Dit thema van de weduwe en het tweede huwelijk lijkt een niet onbelangrijke rol te spelen in de gesloten traditionele wereld van het dorp en de kleine stad. Falieros waarschuwt in zijn *Λόγοι διδακτικοί* 289-318 voor het tweede huwelijk (van de man). Voor Bergadhis is in de zwart-wit-schildering van de weduwen (*Απόκοπος* 137-220) het hertrouwen een blijk van ontrouw.

153-54. Het distichon heeft onvolmaakt rijm, zij het van een soort dat wel vaker voorkomt (afwijkende eerste klinker, zie Inleiding, Metrum en rijm). Het is niet alleen deze onvolmaaktheid die het verdacht maakt. Het distichon vertoont meer elementen die wijzen op een latere toevoeging:

- de herhaling van *γροικώ* in vs. 154;
- de verlengde vorm *γροικάει* die elders in het werk niet voorkomt;⁹⁴
- het gebruik van de 3e persoon pluralis in plaats van de 2e persoon elders;
- het formulaire karakter van vs. 153b;
- de betekenisloosheid van vs. 154b.

We hebben het vers als niet oorspronkelijk tussen vierkante haken geplaatst.

155. *να στάζει ζαχαρόδροσον*: het is onduidelijk, zowel met de door ons verworpen verzen 153-54 als zonder deze vss., wat het subject is van *στάζει*. Het enige enkelvoudige substantief dat de tekst biedt is de jonge man uit vs. 151. Maar de afstand tussen beide

⁹⁴ Ook in Pikatoros, *Ρίμα* 190 komt zo'n vorm voor in een verdachte context.

woorden is betrekkelijk groot.⁹⁵ Bovendien biedt die oplossing niet de betekenis die hier vereist is. Niet de jonge man zal druipen van het zoete vocht als van de druif, maar hun beider vereniging, hun liefde. Dit begrip, dat uit vs. 152 gedistilleerd kan worden, is het subject van *να στάζει*. Een andere oplossing die we overwogen hebben was *στάζεις* te lezen. Daartegen geldt hetzelfde bezwaar als tegen *ο νιούτσικος* als subject.

156. Het vers (en in feite de hele passage) doet aan Falieros, *Ιστορία* 641 e.v. denken.

ενός τ' αλλού: het voorstel van Wagner 1874 om *ένας τ' αλλού* te lezen lijkt zo'n vanzelfsprekende correctie dat men geneigd zou zijn die zonder meer te accepteren. We zouden er dan van uit moeten gaan dat een copist het grammaticaal correcte *ένας* in zijn voorbeeld vond en het vervangen heeft door de problematische genitief. Dat is uitermate onwaarschijnlijk. Wij hebben besloten de lezing als *lectio difficilior* te handhaven.

159. *να δράμεις και να πιάσεις*: de tekst zoals hij door het handschrift is overgeleverd, zou geïnterpreteerd kunnen worden als 'toe te snellen/hard te lopen en te pakken'. Die snelle beweging doet vrij merkwaardig aan. We zijn van oordeel dat de vorm *δράμεις* een fout van de copist is in plaats van *δράζεις*. 'Grijpen en pakken' zou qua betekenis goed passen. En de vorm *δράζεις*, van een verbum dat naast de betekenis 'grijpen' ook die van 'toestormen' heeft, zou de interpreterende correctie van de copist kunnen verklaren. Voor de verdubbeling van verwante of synonieme woorden zijn zeer veel voorbeelden in de tekst te vinden. Zie ook Inleiding, Taal.

161-62. Het onvolmaakte rijm kan gemakkelijk gecorrigeerd worden. Omdat de verba op *-αίνω* in de vroegnieuwgriekse teksten frequent op *-άνω* uitgaan (zie b.v. Falieros, *Ιστορία* 563 en commentaar) hebben we in vs. 161 *χορταίνεις* in *χορτάνεις* gecorrigeerd.

162. Het hypermetrisch overgeleverde vers is als slot van het revolutionaire advies van de verteller zeker niet het hoogtepunt van zijn dichterlijk vermogen. De herhaling van *χαρά* uit het voorafgaande vers, het gebruik van *εκ* (met de genitief?, een constructie die in de rest van het werk niet voorkomt), en de onduidelijkheid van het woord *χάρη* (op de enige andere plaats waar het voorkomt, vs. 189, heeft het de christelijke betekenis van 'genade') bemoeilijken de interpretatie. Hoewel we overwogen hebben het hele distichon te verwerpen (het betoog van de verteller zou zeer goed, zo niet beter, kunnen eindigen met vs. 160), hebben we het, zij het met enige aarzeling, gehandhaafd. We hebben met Danezis het lidwoord *νόορ γλυκότητα* geschrapt, maar hebben ook het lidwoord *νόορ χαράς* gecorrigeerd: *κι εκ την χαράς γλυκότητα*. We gaan ervan uit dat de metrisch niet altijd bewuste copist de 'onlogische' lidwoordsvorm *νόορ χαράς* heeft gecorrigeerd en het onmisbare lidwoord *νόορ γλυκότητα* heeft toegevoegd. We interpreteren het als volgt: 'en door de zoetheid van het genot de genade te verkrijgen.'

De meest radicale oplossing voor het probleem van de structuur van het tweede gedeelte van de paragraaf (en van het begin van de volgende), zou zijn alle vss. tussen 153 en 162 als interpolatie te verwerpen en de vss. 163-70 onmiddellijk te laten aansluiten bij vs. 152. Op die manier zouden de heerlijkheden van de jonge man (vss. 163 e.v.) direct volgen op het advies een jonge man als minnaar te nemen. Dit zou betekenen dat ook de Falieros-reminiscentie van vs. 156 e.v. (en daarmee eventueel ook alle andere overeenkomsten met zijn werk) niet oorspronkelijk zou zijn. Dit is één van de aanwijzingen die we in de tekst aantreffen waardoor we ons zijn gaan afvragen of er, afgezien van de andere gesignaleerde interpolaties, niet een nog veel ingrijpender bewerking van het oorspronkelijke gedicht heeft plaatsgevonden. Als alle Falieros-materiaal (vss. 5-7,

⁹⁵ Hetzelfde zou gelden voor het geval dat we de overgeleverde verzen als echt handhaafden. Dan zou *η καρδίτσα* uit vs. 153 het subject zijn.

10, 32 e.v., 156 e.v.) van een latere bewerker zou stammen, zouden we een extra stadium in de ontwikkeling van het gedicht moeten aannemen. Voor deze problematiek, zie Inleiding, Tekst en context.

163-70. In deze paragraaf, die bijna zonder overgang begint, volgt het belangrijkste advies aan de nog niet getrouwden. De paragraaf bestaat uit twee gedeelten:

- het eerste, de vss. 163-66, lijkt nog bij het voorafgaande te behoren. Het beschrijft de aantrekkelijkheid van de jonge man, fris als het voorjaar, heerlijk geurend en smakend. Deze verzen zouden alleen met het voorgaande verbonden kunnen worden, als we ze onmiddellijk na vs. 152 plaatsten of eventueel na 156 (zie commentaar bij vs. 162).

- het tweede gedeelte, de vss. 167-70, behelst het eigenlijke advies. De goede verstaander zal al wel begrepen hebben hoe belangrijk het is een goede keuze te maken.

167-70. Ook de overgang van de vss. 163-66 naar deze kleine eenheid is nogal abrupt. De introductie van de 2e persoon pluralis komt vrij onverwacht. Bovendien richt de verteller zich hiermee niet langer tot de jonge vrouw en de jonge minnaar, maar tot de vrouwen in het algemeen.

168. *άμω καλλά γροικάτε: α μου καλά γροικάτε* Danezis. Tussen *μου* en een verbaalvorm mag geen andere bepaling, zoals hier een adverbium, staan. We hebben gecorrigeerd in: *αν μου καλογορικάτε*. Voor samenstellingen met *καλο-* cf. vs. 11 *καλοεγοικήσετε*, en vs. 173 *καλοδιαλέγετε*.

171-78. Tussen de twee gedeelten in de 2e persoon pluralis waarin (jonge) vrouwen toegesproken worden (163-70 en 179 e.v.) staan deze verzen plotseling in de 3e persoon pluralis. Ze lijken daarmee vooruit te lopen op de vss. 191-98, die we als een latere toevoeging gekarakteriseerd hebben. Enerzijds passen ze qua inhoud goed na de vss. 169-70 en zijn erg aantrekkelijk, in het bijzonder omdat ze de Griekse vorm van de 'malmaritata' bieden (*κακοπαντρεμένη*, vs. 178). Anderzijds moeten we erkennen dat de verzen in feite de soepele overgang van vs. 170 naar 179 onderbreken.

171-76. Het komt niet vaak voor in deze tekst dat een bijwoordelijke bepaling van de omvang van een vers of meer (vss. 171-72), voorafgaat aan de hoofdzin die ze bepaalt. De woordvolgorde in het werk is in het algemeen die van de niet nadrukkelijke zin. De afwijking op deze plaats legt een bijzondere nadruk op de argumentatie van deze verteller.

173-74. Dit onvolmaakt rijm is van een soort dat niet vaak voorkomt in deze tekst. De medeklinker, de tweede klinker en volgende slotmedeklinker zijn verschillend (zie Inleiding, Metrum en Rijm). We hebben nagegaan of we dit zouden kunnen verhelpen door ook in vs. 173 een pluralisvorm te schrijven, waarbij we zouden aannemen dat *η κάθε μία* een bijstelling is bij een impliciet meervoudig subject (*οι γυναίκες*). Aangezien dit in de andere pluralisnaamvallen, evenals in het huidige Grieks, geen probleem is (zie b.v. het door Kriaras s.v. *καθείς* geciteerde geval: *και κάθε εις να δώσωμεν ραβδέας υπ' αλλήλων*, *Διγενής Z* 1609), moet het ook hier acceptabel zijn. We lezen dus *καλοδιαλέγουν*.

174. We hebben de indruk dat het vers veel soepeler loopt met de invoeging van een vorm van het verbum *είναι* na de causale conjunctie. Anders is bovendien de volgorde van de d.m.v. 'zowel ... als' (*και ... και*) aan elkaar gekoppelde verba niet de vereiste.

175-76. Ook dit distichon biedt onvolmaakt rijm. Het verbum *βρίζουν* in vs. 176, aan het eind van het tweede vers van het distichon, is bij de copist opgekomen door het synonie-

me voorgaande rijmwoord *ατιμάζουν*. Maar de verbaalvormen in vs. 176 (*αναστενάζουν, θλίβονται*) pleiten tegen 'schelden'. We lezen met Danezis *βράζουν*.

178. *η κακοπαντρεμένη*: met dit woord hebben we de Griekse weergave van de in de Franse en Italiaanse literatuur gangbare term die aan het genre van de liederen van de ongelukkig getrouwde (jonge) vrouw gegeven wordt: '*la maumariée*', '*la malmaritata*'. Zoals we ook in de Inleiding, Tekst en context, duidelijk maken, heeft deze Griekse tekst geen verwantschap met dit westerse genre van het korte lied. Dellaportas had het woord al eerder gebruikt in zijn *Ερωτήματα* 2029 in combinatie met andere passende epitheta: *ταπεινωμένην, ελεεινήν και κακοπαντρεμένη*.

179-84. Een advies aan de vrouwen om zich niet door geld te laten verleiden. Een oude man zou er alles voor over hebben om weer jong te worden.

181-84. Voor de vorming van de conditionele zinnen, zie Inleiding, Taal.

181-82. Het distichon biedt een zeer zwakke vorm van onvolmaakt rijm. We zien geen reden om vorm als *πωλείτον* of *πουλείτον* in te voeren.

181. *ότι αν ήτον μπορεζόμενον*: de 1e vershelft is een lettergreep te lang. Het metrum kan vervolmaakt worden als we *ότι* aan het begin van het vers weglaten (en eventueel een dubbele punt zetten na vs. 180). Dat woord wordt tegen het eind van het gedicht wel vaker aan het begin van het vers gebruikt (189, 194, 197). Het zou heel goed door de copist toegevoegd kunnen zijn.

183-84. Het onvolmaakte rijm kan vrij gemakkelijk hersteld worden door in vs. 184 in plaats van het verkleinwoord *παλαιό δερμάτι* te lezen (zie Kriaras, s.v. *δερματάκι*).

183. *να μνείσει με το ιμάτι*: Danezis, 440 leidt de vorm '*μνείσει*' af van het verbum '*μνέσκω/μνείσκω*', dat 'blijven' betekent. Hij interpreteert het halfvers dus als volgt: 'zodat hij alleen maar met zijn onderkleed blijft'. Het probleem is wel dat in alle gevallen die we hebben kunnen nagaan alleen vormen van de presensstam gebruikt worden (zie ook Kriaras, s.v. *μεινίσκω*).

185-90. Deze paragraaf lijkt qua toon en inhoud het eigenlijke slot van het gedicht te zijn. De essentie van het werk wordt in één distichon samengevat, waarna de geruststellende woorden volgen dat God voor het overige zorg zal dragen. Men zou echter ook het standpunt kunnen verdedigen dat ook deze samenvattende slotwoorden al een toevoeging zijn. Hierbij volgen we Prof. Ria Lemaire van de Universiteit van Poitiers die ons o.a. een dieper inzicht heeft gegeven in door vrouwen gecomponeerde gedichten en hun overlevering.

190. *να δεις*: het enkelvoud i.p.v. het verwachte (en vereiste) *να δείτε* is metrisch noodzakelijk. Vergelijk de gevallen waar *κάμε* gelezen wordt in plaats van het grammaticaal vereiste *κάμετε* (vss. 4 + comm., 170).

191-98. De slotverzen in het handschrift zijn zeker een latere toevoeging. Ze richten zich, evenals de vss. 171-78, niet langer in de tweede persoon pluralis tot het publiek van jonge vrouwen. Een latere lezer of copist vat hier in eigen woorden voor een breder publiek van luisteraars in de derde persoon pluralis de tekst in de vorm van een waarschuwing samen.

Ook inhoudelijk hebben we duidelijk met een andere auteur te maken. Het is alleen in deze passage dat er gerefereerd wordt aan de wijsheid van de oude man (vss.

195-98). In de rest van het gedicht wordt dit argument van de hoge waardering die men vanwege hun kennis en ervaring voor oude mannen had systematisch verzwegen. Het hele gedicht gaat hieraan bewust voorbij. Het past ook niet in de filosofie van het werk. De oude man wordt systematisch als een lichamelijk zo verzwakt iemand gepresenteerd dat hij in ieder geval in liefdeszaken niets meer waard is. Deze passage, zelfs als we de vss. 171-78 erbij betrekken, is zo kort dat er geen taalkundige argumenten te vinden zijn om de toewijzing van de vss. aan een andere dichter of een ander dialect te onderbouwen.

191. *όσοι*: de vraag is of we hier de mannelijke vorm moeten handhaven. Op deze wijze veralgemeniseert de bewerker van de slotpassage de boodschap aan de jonge vrouwen om zich verre te houden van oude kerels tot een algemene waarschuwing over de risico's van de omgang met oude mannen. We vinden dat deze interpretatie van de slotpassage (en de vss. 171-78) te ver afstaat van de leer van de rest van het werk. Wij corrigeren dan ook in *όσεσ*. Dezelfde copist die in het begin van het werk een aantal keren vrouwelijke vormen verwijderd heeft, moet ook hier ingegrepen hebben. Misschien is tegelijkertijd met deze ingreep ook de volgende verbaalvorm ingevoerd.

ακούωσιν: de vorm is sterk archaïserend, iets wat we elders niet aantreffen (cf. in deze zelfde passage *θέλουσιν* vs. 191 en *ζυγώνουσιν* 193). De modernere vorm *ακούγουσιν* moet correct zijn.

194. *κοπριά και χόμα*: na het woord 'mest' had men eigenlijk het rijmwoord uit het voorgaande vers verwacht, 'stank', *βρόμα*. Maar deze wijziging zou direct een tweede correctie vereisen, omdat het woord *χόμα* niet in vs. 193 past. Er zijn diverse mogelijkheden (*στόμα, σώμα, δώμα, διώμα*). Het zou echter te ver voeren zo'n dubbele correctie in te voeren. We handhaven de lezing van het handschrift als een onbevredigend product van deze bewerker.

195. *χρονών εβδομηντάρης*: een door het metrum vereiste ongebruikelijke vermenging van *εβδομηντάρης* en *εβδομήντα χρονών*.

197. *τόσον καιρός*: de lezing *τόσον* is een slordigheidsfoutje van een copist. We zijn het met Danezis eens dat we hier dienen in te grijpen. Zijn voorstel *όσον καιρός* te lezen, zou het subject *καιρός* zonder lidwoord laten. We zullen dus moeten kiezen uit de mogelijkheden *όσο ο καιρός* of *όσοσ καιρός*. De laatste oplossing lijkt ons een kleinere ingreep en is dus door ons aanvaard.

Woordenlijst

A

αγκομαχώ	hijgen 50,52
αγκουρίτσι, το [αγριοτσουκνίδα, η]	fijne komkommer 166
αγριόχοιρος, ο	gemene brandnetel 119
αγριώνω	wild zwijn 51
άγωμε	wild worden 53
Άδης, ο	vooruit 100
αδικοκρισία, η	hel 124
αδράκτι, το	vals oordeel 146
αδυναμία, η	spoel 105
αίγα, η	krachteloosheid 84
αλεξανδρινός	geit 141
αλησιμονώ	uit Alexandrie 104
αμάδι	vergeten 105
άμαθος	erbij 121
άμε	onervaren 8
αμπελοκλάδι, το	ga, vooruit 65
	darmcatarre 122
	(<i>zie comm.</i>)
αν έν' και	als 14
αναγκάζω	afdwingen 110
ανάθεμα + αιτ.	vervloekt zij 15
αναθρέφω	kweken, koesteren 35, 36
αναγαλλιάζω	zich verlustigen 160
ανάπλεκος	ongekamd 95
ανατριχώ	overeind staan 55
ανορδίνιαστος	onverzorgd 95
αντάμα με	samen met 129
αντάρα, η	opwinding 132
αντίπροικο, το	bruidegomsgeschenk (<i>zie comm.</i> bij vs. 31), 31, 68, 72
αζίνα, η	houweel 78
απείς	nadat 45
απίδι, το	peer 32, 37 (<i>zie comm.</i> bij vs. 32)
αποβγαίνω	helemaal eruit komen 89
αποθαμένος	gestorven 177
απομένω	verduren 62
απομουδιασμένος	helemaal versuft 94
αρνίθι, το	kip 107
ασάρωτος	ongeveegd 102
ατιμάζω	verwensen 175
ατονώ	slap worden 49
ατός μου	zelf 123, 142
άφτω	ontvlammen 50
αχρόνιστος	moge hij geen jaar meer leven, vervloekt 132

B

βαλαντώνω	zich ergeren 69
βέργα, η	twijg 42
βεργόλυγος	slank en soepel 137
βιος, ο	bezit 183
βλέπω	1. zien; 2. opletten [154]
βούρκος, το	modder 26 (plur.)
	βούρκα
[βρόμα, το]	stank 193

βρομερός	vies en stinkend 100, [117] (<i>zie comm. bij 100</i>)
βρομούσα, η	smeerpoets 98
Γ	
γαργαλώ	jeuken 98
γερατιά, τα	ouderdom 56
γεροντολόγιν, το [γερώ]	oud geval 144 oud worden 197
γκρεμνίζω	omlaag gooien 106
γλήγορα	snel 100
γλύκα, η	zoetheid 34, 90 (<i>plur.</i>) γλύκες 28
γλυκάδα, η	zoetheid 44 (<i>plur.</i>) γλυκάδες 10 (<i>zie ook εγλυκάδα</i>)
[γλυκοκορασίδα, η]	lief meisje 120
γλυκότητα, η	zoetheid 34, 158, 162
γνώθω	begrijpen 57
γοργόν	snel 103
γουργό	snel 123
γρoικώ	1. horen 4, 17, 64, 71, [87], 141. 2. voelen 57, [153]. 3. begrijpen 92, [154]
γυψέλι, το	leeg karkas 46
Δ	
δαίμονας, ο [δαμονιάρης]	duivel 124 bezeten 196
δεντρόν, το	boom 35, 38
δερμάτι, το [διαβαίνω]	huid 184 voorbijgaan 197
διηγούμαι	vertellen 59
δικάζομαι	twisten 107
δρασσω	haastig pakken 159
δρόσον, το	dauw 39
δύνομαι	kunnen 85, 92,
εδυνήθη	42
δυνήθηκε	47
Ε	
εβγάνω [εβδομηντάρης]	uittrekken 99 zeventigjarige 195
εγδόχι, το	hinderlaag 52 (<i>zie comm.</i>)
εγλυκάδα, η	148 zoetheid (<i>zie ook γλύκα, γλυκάδα</i>)
εις	één 156 (<i>gen.</i>) ενός
εισμión	meteen 70
είτε και	maar als 73
εκστήθου	uit het hoofd 12
εμορφάδα, η	schoonheid 147
εμορφιά, η	schoonheid 29
έμορφος	mooi 166 (<i>zie ook όμορφος</i>)
ενοστιμάδα, η	heerlijkheid 43

εξήγημα, το	leerdicht 13 (<i>zie comm.</i>)
επαίρνω	nemen 22, 124, 151 (<i>zie ook παίρνω</i>)
ερωτιά, η	liefde 44, 172
ερωτοκρατία, η	liefdesrijk 34 (<i>zie comm.</i>)
ετού	daar 133 (<i>zie comm.</i>)

Z

ζαχαράτος	suikerzoet, 45, 130
ζαχαρόδροσον, το	zoete dauw 155
[ζυγώνω]	naderen 193

Θ

θάρρετα, η	vertrouwen 78 (<i>zie comm.</i>)
θαυμάζομαι	zich verbazen 41
θαύμασμα, το	mirakel 41
θεραπεύω	zorgen voor 189
θέρος, το	zomer, oogst 110
θυμάμαι	1. bedenken θυμήθη 113. 2. er aan denken θυμούμενος 133
θωρώ	zien 138

I

μάτι, το	hemd 183
ιντράδα, η	inkomsten 112 (<i>zie Dan. 453 en comm.</i>)

K

κάθε είς, ο	iedereen 173, 178,
κακοπαντρεμένη, η	ongelukkig gehuwde 178
κακότυχος, ο	ellendeling 52, 91, 125, [194]
κακόχνωτος	stinkend 60
καλίγι, το	schoen 99
[κάλλια]	beter 191
καλο(ε)γροικώ	1. goed luisteren 11. 2. goed begrijpen 168
καλοδιαλέγω	goed uitkiezen 173
καμηλαύχι, το	monnikshoed 127
κάμε(τε)	zorg ervoor 4, 170, 179 (<i>zie comm. bij vs. 4</i>)
κανάκι, το	streling 57
καρτερώ	wachten 79
καταδέχομαι	bereid zijn 22
καταλόγιν, το	treurzang 143
καταρράκτης, ο	luik 106
κάτου	naar beneden 89
κατσί, το	kat 107
κιτρολιμονίτσι, το	limoen 165
κλωτσιά, η	trap, schop 106
κλώνος, ο	tak(je) 38, 130 (<i>zie comm. bij vs. 38</i>)
κοπέλα, η	dienstmeisje 97,105
[κοπριά, η]	mest 194
[κόρακας, ο]	raaf 116
κορασιά, η	meisje 3, 56, 130

κόρη, η	meisje 35,64,93
κορφή,η	1. kruin 89. 2. kop 99
κοσμικός	werelds, vleeselijk 90,157
κριάς, το	vlees (<i>plur.</i>) κριάτα, τα 114
κρούγω	κρούγει κλοτσιά, ze geeft een schop 106
κτήμα, το	ezel 14 (<i>zie ook</i> Dan., 452)
κύρης, ο	vader 25

Λ

λάβρα, η	vuur, vlam 24
λιθάρι, το	steen 23
λιμπίζομαι	verlangen 27
λογάρι, το	(geld)schat 21
[λογισμός, ο]	verstand 196
λοιμικός	van de pest 80
το λοιπόν	dus 133,143
λουλάδα, η	gekkigheid 85
λυσσιάρης	hondsdol 54

Μ

μαγαρισμένος	bezoedeld 126
μαλάσσω	kneden 86
μαντί, το	pij 127
μαυρισμένος	pikzwart 61
μέγας	groot 41, 142
μελανάδα. η	blauwe plek 86
μέλλοντα τα	toekomst 5
μερίδα, η	erfdeel 124
μετά + 4	met 116
μετανογώ	spijt krijgen 70, 170
μη να	misschien 74, 80
μηδέν (=μην)	niet 136,161
μίξα, η	snot 139
(μνέσκω/μνείσκω)	achterblijven 183 (<i>zie comm.</i>)
μόνον	μόνον που alleen maar 63, μόνον να als... maar 184
μουγκρίζω	kreunen 101
μπορεζάμενος	είναι μπορεζάμενον het is mogelijk, 12, 181
μυαλός, ο	hersens 198
[μυρωδάτος]	welriekend, geurig 118
μωρή (επιφ.)	wijf, mens 103

Ν

νια, η	jong meisje 5, 32, 112
νιότη(ς), η	jeugd 29, 88, 131 180, 181, 185
νιούτσικος, ο	jonge vent 76, 151, 163

Ξ

ξανανιώνω	weer jong worden 184
ξεδουλεύω	reinigen 126
ξεφάντωση, η	(liefdes)plezier 131
ξηγούμαι	belerend vertellen 83 (<i>zie comm. bij</i> vs. 13)

Ο

οληνυκτίς	de hele nacht 63,141
ολόψαρος	asgrijs 138
ολπίδα, η	hoop 79
ομάδι με οπού	samen met 40 1. (rel.) <i>passim</i> 2. alwie 57, 154
ορέγομαι	verlangen [88], 167
ότι	omdat 5, 189, [194], [197]
ουδέ	noch 6
ουδέν	niet 6, 47, 90

Π

(παθάνω)	lijden 82
παιγνίδι, το	spelletje 61
πάλι	op hun beurt 30
παρά	πλιον παρά meer dan 58
παραμύθι, το	fabeltje 81,108
παρέτοιμος	geheel klaar 172
πάσα	elk 190
πάσχω	lijden 128
περισσεύω	overvloedig zijn 190
περιτοπλιόν	vooral 3, 169
πιάνω	1. pakken 159. 2. effect hebben 172
πιπιλίζω	zuiigen 156
(πλανώμαι)	zich laten verleiden 180
πλευρό, το	zijde 76
πλήσκω	zich ergeren 64, 69
ποιητής, ο	dichter 9 (<i>plur.</i>) ποιητάδες
ποκάμισο, το	hemd 128
πολυπαθής	zwaarbeproefd 7
που	1. (rel.) <i>passim</i> 2. που να (wens) 114, [115], 150
πούπετις	ergens 58
πουρνό, το	ochtend 93
πράττω	1. ervaring hebben met 5 (<i>zie comm.</i>). 2. behandelen 10
πρέπει	1. moeten. 2. passen 144
πρικοφάρμακον, το	bittere pil 129
προβατίνα, η	ooi 139
προξενητής, ο	koppelaar (<i>plur.</i>)

[προξενώ]	προξενητάδες 111
προς + 4	koppelen 115, 117
[προσέχομαι]	tot, voor 172
πρωταρχίς	oppassen 192
πωρικό, το	als eerste 113
	vrucht 35

P

ραθυμώ	bezwijmen 161
ράσινος	van grove stof 128
ριζικόν, το	lot 71
ρίμα, η	rijm 13
[ρόδο, το]	roos 118
ροδόμηλο, το	roodwier?, kwee
	peer? 94 (<i>zie comm.</i>)
ροδόμνοστη, η	geurige roos [120], 144
ρόκα, η	spinrokken 103
ροχαλίζω	snurken 51
ροχαλιάζω	snurken 63
ρόχω	rochelen 51

Σ

[σάλια, τα]	kwijl 192
σαν	1. (partikel) <i>passim</i>
	2. σαν να (conj.)
	alsof 52, 94. (<i>zie ook ωσάν</i>)
σγομπιάζω	krom zijn 140 (<i>zie ook Dan., 454</i>)
σιχασία, η	walgelijkheid 145
σιχαντερός	walgelijk 149
σκάφτω	spitten 49
[σκόρδο, το]	knoflook 117
σκουλίβ, το	katoen 104 (<i>zie ook Dan., 453 en comm.</i>)
σκουτέλι	schotel, bord 98 (<i>zie comm.</i>)
σκούτουφλο, το	στέκει/είναι με το σκούτουφλο is humeurig 96, 101 (<i>zie comm.</i>)
[σμίγω]	bijeenbrengen, koppelen 116, 119
σπαστρικός	schoon 102
στέργω	geloven 91, 182, 183
συμπωλώ	samen verkopen 28
συντροφεύομαι	zich een metgezel kiezen 186
σύτα	zodra 64 (<i>zie ook Dan., 453</i>)
συχνοτρομώ	hevig trillen 134
σφικτοαγκαλιαζομαι	elkaar stevig omhelzen 152

T

ταχύ, το	1. ochtend 65. 2
----------	------------------

τηκτικιάζω	70 (<i>zie comm.</i>) zich dood ergeren 64 (<i>zie ook comm.</i>)
[τίς]	wie? 115, 117, 119
το	(rel.) 5, 35, 104
[τριαντάφυλλο]	roos 118
τρίζω	knarsen, raspen 55
τρομάρα, η	rilling 131
[τρυγονάκι, το]	lieve tortel 116
τρωγώσιμον	schurft 150 (<i>zie comm.</i>)
Υ	
ύπανδρος	gehuwd 2
υπανδρεία, η	huwelijk 113
Φ	
φαμελιά, η	dienstmeisje 96 (<i>zie ook Dan.</i> , 453)
φελώ	nut hebben 137
φθείρω	knakken 130
φλωρί, το	gouden munt, geld 21, 27, 180 (<i>plur.</i>) τα φλωριά 30, 121
φρονώ	verstandig zijn 4, 179
φταίγω	schuldig zijn 109
φτυάρι, το	schop, spade 78
φυραίνω	verschrompelen 198
φυσικό, το	natuur 85, [87]
Χ	
χάρις, η	genade 162, 189.
Χάρος, ο	Charos, de Dood 74, 78, 79
χιναίος, ο	(zee)egel 55 (<i>zie ook comm.</i>)
χνότα, τα	adem 165
χοίρος, ο	zwijn 26
χολή, η	woedeuitbarsting 109
χολιάζω	boos worden 19
χολιασμένη	geprikkelde 93
Χριστέ!	mijn god! 20
χρονιάζω	na μην χρονιάσει moge hij het jaar niet halen 20
[χώμα, το]	aarde 194
Ψ	
ψαλίδα, η	η λοιμική ψαλίδα de zeis (?) van de pest 80 (<i>zie comm.</i>)
ψηφώ	acht slaan op 63
ψοφώ	creperen 61 (<i>zie comm.</i>), ψοφισμέ νος gecrepeerd 53
ψώρα, η	lepra 150
Ω	
ως	(partikel) zoals

ωσάν	1.	165, 166 (partikel) zoals 54, 70, 139, 151, 177. 2. (conj.) wanneer 69. 3. ωσάν να alsof 49 (<i>zie ook σαν</i>)
ώστε		zolang als 185